

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK
KİMLİĞİNİN İNŞASINA YÖNELİK İSKÂN
UYGULAMALARI (1923-1938)**

Fatma BUĞDAY

EYLÜL 2018

DENİZLİ

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK KİMLİĞİNİN
İNŞASINA YÖNELİK İSKÂN UYGULAMALARI (1923-1938)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Programı**

Fatma BUĞDAY

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRK BAY

EYLÜL 2018

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yurtdışı Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı öğrencisi Fatma Bucday tarafından Rezzan A. TURKBAY yönetiminde hazırlanan "Fetret Cumhuriyeti Döneminde Türk Kınları İncelenmesi" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK
Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Rezzan A. TURKBAY
Jüri Üyesi (Danışman)

Doç. Dr. Feriha POLAT
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 10/10/2018 tarih ve 43/12 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Öğrenci Adı Soyadı: Fatma BUĞDAY

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında öncelikle gösterdiği destek ve ilgiden dolayı danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Rezzan Ayhan Türkbay'a, Doç. Dr. Ferihan Yıldırım'a ve Dr. Öğretim Üyesi Kadriye Okudan Dernek'e çok teşekkür ederim. Tez çalışmam esnasında desteğini esirgemeyen ve emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

ÖZET

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK KİMLİĞİNİN İNŞASINA YÖNELİK İSKÂN UYGULAMALARI (1923-1938)

BUĞDAY Fatma

Yüksek Lisans Tezi

Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi ABD

Siyaset Bilimi Programı

Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRK BAY

Eylül 2018, Sayfa sayısı 11+198

Bu çalışmada genel olarak erken cumhuriyet döneminde Türk ulusal kimliğinin inşa süreci; özel olarak da 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanununun Türk ulusal kimliğinin inşasında oynadığı rol incelenmiştir. Bu doğrultuda önce Batı Avrupa’da uluslaşmanın nasıl bir yol izlediği, hangi süreçlerden geçip bir kimlik etrafında bütünleşmenin sağlandığına değinilmiş; sonrasında Osmanlı’dan Cumhuriyete giden süreç incelenmiştir. Ulus devletin temellerinin atıldığı bu dönemde izlenen resmi politikalar, resmi kaynaklara dayanılarak ortaya koyulmuştur. Türk uluslaşmasının, arkeolojisinin anlaşılabilmesi 19. yüzyıl Osmanlı merkezileşme hareketlerinin, sınırların daralması karşısında aranan çözüm yollarının ve bu doğrultuda düşünce akımlarının öğrenilmesini zorunlu kılmaktadır. Türk ulusal kimliğinin inşasında, eğitim, ideoloji, ordu, kitle iletişim araçları, din, edebiyat, yer değiştirmeler, iskân uygulamaları vb. her biri kendi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Uluslaşmanın ayaklarından birini oluşturan iskân uygulamalarının Türk kimliğine katkısı yeterince incelenmemiştir. Türk kültürlü nüfusu arttırmak için dış göçlerle ülkeye Türk kültürüne mensup nüfusun teşviki cumhuriyet döneminde son derece önem arz etmekteydi. Bu gerçekten yola çıkarak nüfus kitlelerinin yer değiştirmesi ile homojen bir toplumun inşa edilmeye çalışılması Türk kimliğinin inşasında önemli bir role sahiptir. Bu dönemde Kürt isyanları için de önleyici bir unsur olan bu kanun ve uygulamaların temel gayesi, ülke içerisindeki bütün yurttaşları Türk kimliği etrafında birleştirmektir. İskân uygulamaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkan Savaşı ile başlayan göç hareketlerinin devam etmesi ve sonrasında nüfus değişiminin resmiyete döküm belgesi olan Türk Yunan nüfus mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokolü ile başlamıştır. Cumhuriyet rejimi ülkenin doğusunda ve batısında yaşayan bütün vatandaşların dilde, kültürde ve tasada bir düşünen tek vücut halinde homojen bir toplum inşa etmek gayesiyle iskân politikalarına son derece önem vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İskân, İskân Uygulamaları, Milli Kimlik, Uluslaşma

ABSTRACT

Settlement Policies Regarding the Establishment of The Turkish Identity During The Early Republic Era (1923-1938)

Master Thesis

BUĞDAY Fatma

Department of Political Science and Public Administration

Programme: Political Science

Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRKBAY

September 2018, 11+198 Pages

In this study, the establishment of the Turkish national identity throughout the early republican era was scrutinized in a broader sense, while in a more specific manner the impact that the settlement law, no 2510, issued in 1934 had on the construction of the Turkish national identity was analyzed. In this respect, the initial topic to analyze was the way nationalism flourished in Western Europe as well as the way it enabled unification through a mutual identity, followed by the process from the Ottoman era to the Republican age. The legal policies incorporated in this age, when the foundation of the nation state was established, were documented upon legitimate resources. In order to understand the essence of Turkish nationalisation, it is crucial to have a grasp over the centralization movements in the 19th century Ottoman, the prospective solutions against the shrinkage of the borders and the related thought movements. Within the construction of the Turkish national identity, each variable, including education, ideology, military, mass communication tools, religion, literature, population movements, settlement policies is of great significance in its own sense. Settlement policies, one of the key pillars of nationalization, has not been sufficiently scrutinized with respect to its contribution to the Turkish identity. The encouragement of the immigration of people of Turkish origin into the country with the idea of increasing the dominance of the Turkish culture was of great importance. Based on this fact, the attempt to create a homogenous Turkish identity via the exchange of populations had a key influence in the establishment of the Turkish identity. Across the period, this law and relevant practices aimed to function as a deterrent against Kurdish uprisings as well as to unify the citizens around the Turkish identity. The settlement policies emerged together with the mass immigration due to the Balkan wars during the initial years of the republic and continued with a contract and a protocol on the population exchange between Turkey and Greece, symbolizing the legality of the population movement. The republican regime paid utmost importance to settlement policies with the intention of creating a homogenous state in terms of language, culture and concerns across the whole country, both in the East and the West.

Keywords: settlement, settlement practices, national identity, nationalization

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar DİZİNİ.....	IX
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ULUS DEVLETLERİN ORTAYA ÇIKIŞINA YÖNELİK TEORİK VE TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

1.1. Tarihsel Arka Plan	7
1.2. Ulus	14
1.3. Ulusçuluk ve Ulusal Kimlik	16
1.4. Milliyetçilik ve Uluslaşma İlişkisi	20
1.5. Modernist Milliyetçilik	28
1.6. Batı Avrupa Dışında Gelişen Milliyetçilik.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSAL KİMLİĞİN İNŞASININ TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

2.1. 19. Yüzyıl Modernleşme Süreci.....	37
2.1.1. Merkezileşmeye Yönelik Çabalar	40
2.2. Merkezileşmeye Yönelik Düşünsel Hareketler ve Genç Osmanlılar.....	45
2.2.1. İttihat – Terakki Hareketi ve Milliyetçilik Politikası	50
2.2.2. Türkçülük İdeolojisinin Kurucuları.....	58

2.2.3. Ziya Gökalp (1876-1924).....	60
2.2.4. Yusuf Akçura (1876-1935)	63
2.3. 2. Meşrutiyet Dönemi	66
2.4. Düşünce Akımları	70
2.4.1. Osmanlıcılık	71
2.4.2. İslamcılık.....	78
2.4.3. Türkçülük	83
2.5. Kurtuluş Savaşı Dönemi Ulusal Kimliğin Muhtevası.....	87
2.6. 1930'lu Yıllarda Ulusal Kimliğin Etnisit Dayanağı.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSKÂN UYGULAMALARI

3.1. Cumhuriyet Öncesi Nüfus ve İskân	100
3.1.1. İttihat ve Terakkinin İskân Politikası	102
3.2. Türk Yunan Mübadelesini Zorunlu Kılan Nedenler	107
3.2.1. Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol..	108
3.2.2. Mübadelenin Nüfusun Homojenleşmesine Olan Etkisi	112
3.3. Cumhuriyet Dönemi Kürt İsyanları	115
3.3.1. Şeyh Sait İsyanı	116
3.3.2. Ağrı İsyanı.....	120
3.4. Kürt İsyanlarına Yönelik Raporlar ve Çözüm Önerileri.	125
3.5. Şark Islahat Planı.....	127
3.6. 885 Sayılı İskân Kânunu	131
3.7. 1097 Sayılı Yerleştirme Kanunu	136
3.8. Umumi Müfettişlikler.....	140
3.9. 2510 Sayılı İskân Kanunu ve Hazırlayan Nedenler	144
3.9.1. 2510 Sayılı Kanununun Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü	150
3.9.2. 2510 Sayılı İskân Kânununun Getirdiği Düzenlemeler	156
SONUÇ	172

KAYNAKLAR	180
EK. 2510 Sayılı İskân Kanunu Tam Metni	188
ÖZGEÇMİŞ	197

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.....148

1923-----1938

Tablo 1

Yıllar	Aile Sayısı	Nüfus
1923	50.259	196.420
1924	52.221	208.886
1925	9.815	39.634
1926	8.201	32.852
1927	6.805	27.172
1928	10.143	40.570
1929	4.785	19.133
1930	3.490	13.694
1931	2.945	11.648
1932	2.90	11.603
1933	6.167	25.656
1934	9.282	34.057
1935	13.002	34.057
1936	8.518	33.074
1937	7.008	26.752
1938	8.734	29.678

Tablo 2.....168-169

Toprak İstihkakı: 1 Ziraat topraklarından

Tablo 2

A: İki nüfuslu bir aileye	
En Çok Dekar	En Az Dekar
45	30 İyi topraklardan
60	45 Orta topraklardan
90	60 Aşağı topraklardan

Tablo 3

B: İki'den fazla nüfus için aşağıdaki miktarlarda ilave olunur:	
En Çok Dekar	En Az Dekar
15	10 İyi topraklardan
20	15 Orta topraklardan
30	20 Aşağı topraklardan

Her türlü meyve bahçelerinden;

Tablo 4

En Çok Dekar	En Az Dekar
15	6

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
TOTTTH:	Türk Ocakları Türk Tarihi Tektik Heyeti
TTTC:	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TDTC:	Türk Dili Tetkik Cemiyeti
Der:	Derleyen
Ed:	Editör
c:	Cilt
a.g.e. :	Adı Geçen Eser
a.g.m. :	Adı Geçen Makale

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Osmanlıdan alınan miras ile Türkiye coğrafyası çok kültürlü bir yapıyı sürdürmüştür. Milliyetçilik ve ulusçuluk hareketlerinin tüm dünyada artan etkisi ile birlikte gelişen şartlar bu coğrafyada bir ulus devletin inşasını zorunlu kılmıştır. Ulus devlet olgusu ulusal bir kimlik etrafında bütünleşmeyi gerektirir ve bütünleşmenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Bunlardan biri de iskân politikalarıdır. Erken Cumhuriyet döneminde iskân politikalarının, boş olan Anadolu coğrafyasını nüfuslandırıp şenlendirmek, göçlerle gelen Türk kültürüne mensup gruplara yurt bulmak, aşiretler arasında yaşanan kargaşaları ortadan kaldırmak ile nüfusu homojenleştirmek şeklinde iki uygulama biçimi ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki iç iskân, ikincisi ise dışarıdan getirilen Türk kültürüne mensup nüfusun iskânıdır. Bu doğrultuda Türk kültürüne mensup nüfusun artması ve nüfusun kaynaştırılması beklenmektedir. Bu çalışmada, kurulacak Türk ulus devletinin bu anlamda hangi aşamalardan geçtiği irdelenirken temel olarak 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu'nun katkısı ve onu önceleyen mevzuat ele alınmıştır. Nitekim bu kanun ile bir yandan iç iskâna yönelik; diğer bir deyişle içte yaşanan isyanların önüne geçilip nüfusun başka yerlere nakledilmesiyle bu kitlenin Türk kültürü içerisinde kaynaştırılması düşünülmüştür; diğer yandan ise Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya gibi ülkelerdeki Müslüman nüfusun Türkiye'ye teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devletinin toprak kaybetmesi ile başka ülke sınırları içerisinde kalan Türk kültürüne mensup olan bu nüfusun, Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt içerisinde biriktirme olarak tanımlayabileceğimiz iskân çalışmaları bağlamında dışarıdan göçler sürekli teşvik edilmiştir. Çalışmada, 2510 sayılı İskân Kanunu değerlendirilirken kanunun çıkarılmasına yol açan nedenler ve daha öncesinde 1923 yılında gerçekleştirilen Türk Yunan nüfus mübadelesi incelenip nüfusun homojenleşmesine olan katkısı analiz edilmiştir. Ardından 885 ve 1097 sayılı kanunlar incelenmiştir.

Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için öncelikle kanun metinleri, TBMM Zabıt Cerideleri incelenerek arşiv taraması yapılmıştır. Bunun yanında ikincil kaynaklar ile de çalışma desteklenmiştir. İlk aşamada kaynaklar okunup durum tespiti yapılmıştır sonrasında da değerlendirilip analiz edilmiştir. Çalışma zamansal olarak, 1923 yılında Yunanistan ile yapılan Mübadele ile başlayıp 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu ile sınırlandırılmıştır. Bu dönem aralığı ulus inşasının temellerinin atıldığı ilk

evreler olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu dönemin hassas koşulları göz önüne alınarak dönemin siyasi olayları, rejimi tehdit eden nedenler ve devletin iç tehditlere karşı mücadele yollarının neler olduğu tartışılmıştır. Kendinden önceki İskân kânunlarından daha radikal değişiklikler getiren 2510 sayılı Kanununu nesnel değerlendirebilmek için konu ile ilgili devlet yöneticilerinin fikirleri, TBMM görüşmeleri, kanun gerekçesi ve kanun maddeleri incelenip analiz edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun homojenleşmesi ve bir kültür etrafında kümelenmesi için hem yurt dışından Türk kültürüne mensup grupların ülke içerisine teşviki yapılmış hem de içindeki farklılıkların Türk Kimliği etrafında birleşmesine yönelik çabalar sarf edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, 20. yüzyılın ilk yarısında uluslaşmaya çalışan Türkiye Cumhuriyetinin ortak bir kültür etrafında bütünleşmesini sağlama amacıyla İskân Kanunlarının rolünü tespit etmektir. Ayrıca daha önce yapılan Türk Yunan Mübadelesinin nüfusun homojenleşmesine olan etkisinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Daha genel bir ifade ile amaç, ulusal kimliğin inşası sürecinde iskân uygulamalarının önemini saptamaktır. Bu kanunlara neden gereksinim duyulduğu dönemi koşulları göz önüne alınarak incelenmiştir.

2510 sayılı yasayı hazırlayanlar, nüfusun nasıl arttırılacağı, içindeki farklılıkların nasıl kaynaştırılacağı Kürt isyanlarının nasıl engelleneceği gibi konuları tartışmışlardır. Türkiye'nin üç mıntıkeye ayrılmasının nedeni; söz konusu alana yapılacak yerleştirme de tartışma konuları arasında yerini almıştır. Bu doğrultuda Balkanlardan gelen Türk kültürüne mensup nüfusun nasıl ve hangi ölçütler göre yerleştirildiği cevaplanmıştır. Yapılan bütün bu uygulamaların Türk ulusal kimliğinin inşasına olan katkısının nasıl ve ne şekilde olduğu belirtilmiştir.

Kanun'un yürürlüğe girmesi ile Türkiye üç mıntıkeye ayrılıp yerleşim bölgeleri tanımlanmıştır. Bu kanunun, 'Türk ırkından olmama', 'ana dilinin Türkçe olmaması', 'Türk kültürüne bağlı olmama' gibi ifadeleri kullanması Türk kimliği etrafında bütünleşmenin gerçekleştirilmek istendiğini göstermektedir. Farklı kesimlerin Türk kimliği içerisinde kaynaştırılması isteğinin hangi yol ve yöntemlerle gerçekleştirilmek istendiği ve bu yöntemlerin nasıl bir araç olarak kullanıldığı ve de nüfusun nereden ve hangi plan içerisinde iskân edildiği incelenmiştir. Belirttiğimiz gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin bekasına tehdit oluşturan Kürt ayaklanmaları, Şark Islahat Planı, Doğu sorununa yönelik raporlar ve çözüm önerileri bu kanuna duyulan gereksinimin kilometre taşlarını oluşturmuşlardır.

Kimlik oluşum süreci ve bir kimlik etrafında mili birlik oluşturulması Batı'nın ekonomik gelişim süreci içerisinde uzun yıllara yayılırken; Türkiye'de bu durum kısa zamana sığdırılmaya çalışıldığı için uluslaşma görece geç bir dönemde yaşanmış ve kritik bir dönemeç oluşturmuştur. Batılı ülkelerde de st kimlik değişimi çalkantılar oluşturmuştur. Hatta modernleşmenin kendisinin acı veren bir süreç olduğu söylenebilir.¹ Bu çerçevede uluslaşma sürecini Osmanlı'nın 19. yüzyıl sosyo-ekonomik yapısından başlatmak gerekir. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da merkezileşmeye yönelik girişimler kendi iç dinamiklerinin etkisiyle ve ekonominin itici gücüyle gerçekleşmemesine rağmen özellikle 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Türklük bilincinin yzeyeye çıktığı görülmektedir. 19 yüzyıl boyunca Osmanlı'nın sınırlarının daralmasına yönelik çözüm yolları aranırken yapılan reformlar, anayasal monarşi çabaları merkezileşme süreci ile birlikte uluslaşmaya da katkıda bulunuyordu. Osmanlı Devletinin dağılmasını önleyici akımlardan olacağı düşünülen Osmanlıcılık ve İşlamlılık akımlarının bir tutkal vazifesi görüp toplumu birleştirme gücü olmayacağı anlaşılınca Türklük üzerinde karar kılınmıştır. Sınırların daralması ile birlikte Balkanlardan Kafkaslardan Anadolu'ya yapılan Müslüman glerle türdeş bir nüfus Anadolu'da birikmiştir. Balkan savaşları, zorunlu Ermeni gc ve 1923 yılında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrasında Türkiye coğrafiyasında nüfusun benzerlik oranı artmaya başlamıştır. Bu nüfus kitlelerinin de katkısıyla yeni bir devletin temelleri atılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan başlayan Türklük bilinci ile birlikte 20. yüzyıldan itibaren daha açık bir şekilde Türklük çalışmalarına ağrılık verildiği görülmektedir. Bu süreç Türk milli kimliği etrafında bir ulus devlet kurulmasını hazırlayan bir süreçtir. Bu ulus devletin kuruluş ayaklarından birini de iskân politikaları oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde ulus devletlerin ortaya çıkış sürecine değinilmiştir. Modern ulus devletlerin Avrupa'da ortaya çıkışının tarihsel sürecinden bahsedildikten sonra Batı Avrupa dışındaki ülkeler özelinde Türkiye'nin uluslaşma sürecinin hangi koşulların ürünü olduğu saptanmıştır. 1923 yılında ulus devletin inşa sürecinde düşünce akımları ile birlikte kitle hareketleri de önemli roller üstlenmişlerdir. Avrupa'ya bakıldığında ulus devletlerin kurulmasına nc olan etkenler içerisinde burjuva sınıfının yükselmesi ve bunun da akabinde esnafı köylüyü peşinden srkleyebilmesi bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan toprak

¹ Murat Belge, 'Cemaat ve Toplum', 9 Mart, 2004, Radikal

kayıpları ile birlikte bu topraklarda yaşayan Müslüman kitlenin Anadolu'ya gelmesinin yanında Anadolu'dan da dışarıya göçler yaşanmıştır. Bu göç hareketleri Osmanlının dağılmasının bir göstergesi olmakla beraber bir taraftan da Anadolu'ya göç eden bu nüfus kitlesi ile homojen görünümlü halklar bir araya gelmiştir. Gayrimüslimlerin Anadolu'nun dışına çıkarılması ve kaybedilen topraklarla birlikte yaşanan göçler temelde din eksenine dayanan etnik özellikler bakımından homojen görünüme sahip halkların bir araya gelmesini sağlamıştır. Kitle hareketlerinin katkısı ile bu durumun ulus devletlerin kurulma sürecine ivme kazandırdığı görülmektedir.

İkinci bölümde, bu doğrultuda 19. yüzyılda Osmanlı devletinin genel bir panoraması ortaya konulmuştur. Osmanlıdan Cumhuriyete merkezileşmeye yönelik çabalara neden gereksinim duyulduğu açıklanmıştır. Takip eden süreçte Osmanlıda merkezileşme sürecinin düşünsel arka planında Genç Osmanlılar ve sonrasında İttihat Terakki Hareketi'nin uluslaşmadaki rolüne değinilmiştir. Osmanlı devletini dağılmaktan kurtarmaya yönelik düşünce akımlarından olan Osmanlıcılık, İslamcılık gibi ideolojilerin neden kurtuluş reçetesi olamadığı ortaya koyulmuştur. Bu aşamadan sonra kurtuluş reçetesi olarak Türkçülük ideolojisinin ortaya çıkma gerekçesi ve kurucularından bahsedilmiştir. Bu süreç içerisinde 1919 yılında başlayan kurtuluş savaşı ile birlikte Türk ulusal kimliğinin muhtevasından bahsedilmiştir. Rejim kendini tahkim ettikten sonra ileriye gidip 1930'lu yıllarda Türk kimliğinin almış olduğu şekil tarihsel koşullar ile birlikte ortaya konmuştur.

Son bölümde ise çalışmaya temel olan 2510 sayılı İskân kanununa değinilmiştir. İskân politikaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun bir şekilde siyasette, ekonomik ve toplumsal yapıda önemli bir yere sahip olmuş; Cumhuriyet tarihi boyunca da bu önemini korumuştur. 1934 yılında çıkarılan bu kânun ile boş olan Anadolu coğrafyasını nüfuslandırıp Türk ulusallaşmasını güçlendirmek için dış göçlerle Türkiye'ye Türk kültürüne mensup Müslüman nüfus getirilmiştir. Bu kanunun diğer bir hedefi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Kürt hareketliliğinin oluşturduğu risk ve tehdit unsurlarının önünü keserek Kürt nüfusunun Türk kültürlü nüfus içerisinde kaynaştırılıp homojen bir toplum inşa etmektir. Ayrıca bu kanundan önce Cumhuriyet öncesi Anadolu'ya yapılan göçlerden ve Balkan Savaşlarının öneminden bahsedilmiştir. Balkan savaşlarının travması ile Anadolu'nun içine sıkışan bir nüfusun Türkiye Coğrafyasında Türk ulus devletinin inşasına olan katkısı açıklanmıştır.

Ulusal politikaların içinde nüfus olgusu her zaman önemli bir yere sahiptir. Yeni kurulan Türk ulus devletinin dinamik yönetici kadrosunun hedefleri arasında, 28 Ocak 1920 Misakı Milli ile belirlenen ve 24 Temmuz 1923 Lozan antlaşması ile meşruiyet sağlanan siyasal sınırlarda, Türk evlatlarının toprağı işlemesi ve ‘Türk’ kimliğini benimseyip sahiplenmesi ve yeknesak (Mütecanis) bir toplum olarak Türk nüfusunun ülkenin kalkınmasında rol üstlenmesi yer almıştır. Savaşların uzun sürmesi ile yaşanan nüfus kaybı, ülke içerisinde siyasal, ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda dengeleri bozduğu gibi geniş yurt topraklarını nüfus yetersizliği açısından da tenhalaştırmıştır. Bu yüzden nüfus politikası yöneticiler tarafından yakından takip edilmiştir. Hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için nüfusun arttırılmasına yönelik önlemler alınmıştır. Ulus olma sürecinin gereksinim duyduğu nüfus kitlesi ve bu sürecin paralelinde ulusal devlet, ulusal sınırlar, ulusal kültür, ulusal kalkınma gibi birçok kavram, yeni inşa edilen Türk milli devletinin bekası için son derece önemliydi. Bu durum, yeni Türkiye devletinin hedeflediği ilkeler çerçevesinde siyasal, sosyal, kültürel atılımlar gerçekleşirken diğer taraftan nüfusun homojen bir görünüm arz edecek şekilde uluslaşmanın hızlanması için nüfusun artırılması ile paralel yürümüştür.²

Cumhuriyet döneminde nüfusun homojenleştirilmesine yönelik İskân politikasında 2510 sayılı Kanun yukarıda da belirtildiği gibi önemli bir yere sahiptir. Bu kanun ile birlikte bu zamana kadar yapılan plansız ve düzensiz uygulamalar yasallık kazanarak düzene girmeye başlamıştır. Bu doğrultuda bu kanun ile birlikte hem dışarıdan gelenler iskân edilmeye çalışılmış hem de ülke içerisinde benzer bir nüfus kitlesi oluşturarak kültürel, sosyal, ekonomik alanda homojen bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Uluslaşmanın devlet katında gerçekleşmesinden sonra toplumun uluslaşmasına yönelik girişimlere başlanmıştır. 1923 yılında yapılan mübadele nüfusun türdeşleştirilmesi doğrultusunda gerçekleştirilen ilk adımdı. Sonrasında 1934 yılında çıkarın 2510 sayılı iskân kanunu ile nüfusun homojenleştirilmesi doğrultusunda Kürt nüfusunun bir kısmının batı illerine nakledilmesi de nüfusun kaynaştırılması homojenleştirilmesi girişimidir. Yunanistan ile yapılan mübadele ve sonrasında Türkiye’ye devam eden göçler, belirli bir plan çerçevesinde iskân politikasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda daha önce yapılan 885 sayılı ve 1097 sayılı iskân kanunundan daha kapsamlı olan 2510 sayılı iskân kanunu 14 Haziran 1934 yılında kabul edilmiştir.

---

²Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 7/23, Mart1992, s.410.

Mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen Muhacirler ile mübadeleye tabi olmayan gayri mübadiller ülke içerisinde Türk kültürlü nüfusun yoğunluğunu arttırmakla birlikte; yukarıda da belirtildiği gibi homojen bir toplum inşa edilmesi noktasında büyük katkıları olmuştur. Cumhuriyet rejimi ülkenin doğusunda ve batısında yaşayan bütün vatandaşların dilde, kültürde ve tasada bir düşünen tek vücut halinde toplum olmasını sağlamak için iskân politikalarına son derece önem vermektedir. Milli kültür şemsiyesi altında kültürel birlik oluşturulurken içte yaşanan Kürt isyanları ve hareketliliğin milli bütünlüğe engel oluşturacağı görülmüş ve iç iskân uygulamaları ile de bu soruna çözümler üretilip milli bütünlük içerisinde ve bir kimlik etrafında yurttaş oluşturmak istenmiştir. Milli birlik doğrultusunda rejimin söz konusu tehlikeyi bertaraf etmesi noktasında ve nüfusun kaynaştırılmasında iç iskânlar önemli bir yere sahiptir. Görülmektedir ki, bu dönemde uluslaşma ile birlikte bir kimlik etrafında bütünleşebilmenin bir ayağını da nüfusun çoğaltılmasının yanında homojen kültüre sahip bir ulus inşa etmek oluşturmaktadır. Bu dönemde tedavüle sokulan nüfus politikaları devletin temel politikasının mütemmim cüzü olarak devletin temel ilkelerini yansıtıyordu.³ Türkiye cumhuriyeti sınırları içerisinde Türk uluslaşmasının inşa sürecinde nüfus politikaları, iskân uygulamaları ve söz konusu kanunlar Türk kimliğinin oluşumunda önemli roller üstlenmiştir. Bu doğrultuda 2510 sayılı İskân Kanunu ülke içinde toplumsal homojenliği sağlamak, Cumhuriyetin ilk yıllarında boş olan Türkiye coğrafyasını nüfuslandırmak ve göçebe grupları yerleşik hayata bağlamak gibi birçok amacı bünyesinde barındırmaktaydı

---

³Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik- Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, İstanbul, 2006, s. 121.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ULUS DEVLETLERİN ORTAYA ÇIKIŞINAYÖNELİK TEORİK VE TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

1.1. Tarihsel Arka Plan

Ulus devlet günümüzde milletler arası hukukun asıl aktörü olup 1648 yılında imzalanan Westfalya Anlaşması'ndan sonraki üç yüz yıllık gelişmelerin ürünüdür. Modernleşme süreci sonunda devlet artık hem milli birlik ve bütünlüğün tek temsilcisi, hem de sosyal sözleşmeden kaynaklanan iktidarın tek sahibidir. Birey, millet ile birlikte modern devleti inşa ederken milli egemenliğin sağladığı meşruluk zemininde siyasi iktidarın sahibi olan devletle özdeşleşmiştir.⁴

15. ve 16. yüzyılda birbirini takip eden ekonomik, sosyal, siyasal dönüşümler neticesinde modern anlamda ulus kavramı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Uluslaşmaya geçişin kökenleri muğlak olmakla birlikte erken Orta Çağda başladığı, daha sonra İngiltere ve Fransa olarak bilinen ve Frank krallıklarının toprak sınırlarındaki tedrici birleşme devam ettiği söylenebilir. İsviçre, Birleşmiş İspanya ve Polonya devletlerinin yükselişleri ve Macaristan, Rusya ve Hollanda'nın da atağa geçip uyanması da aynı şekilde düşünülebilir. Safevi İran'ında, Fatımi Mısır'ından daha az miktarda Osmanlı İmparatorluğunda benzer merkezileşmiş devletler mevcuttur. Hatta Moğol imparatorluğu bile merkezi bir yönetim oluşturmakla övünmüştür.⁵

Vatan, uluslaşma, ulusal devlet, terimleri belirtildiği gibi iki –üç yüz yıllık bir geçmişe sahiptirler. 15. ve 16. yüzyıla kadar feodal üretim ilişkileri tarih sahnesinde yer almaktaydı. Toprağın ön planda olduğu üretimi kölelerin ve daha sonra köylülerin yaptığı bir sistemde egemenliğe hâkim olanlar bu sistemin yürütücüleri idi. Aristokrasi sınıfı ve onun üstünde bulunan Kral ile Papa bu üretim ilişkilerinin yöneticisi konumundaydı. Toplumsal kuralları koyma, hukuk, sanat eğitim gibi tüm alanlarda

⁴ Rıfat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler 6/1 Mart 2018*, s. 233.

⁵Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni* Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, 2002, s. 172.

egemen ve düzenleyici güce sahiptiler. Bu dönemde din toplumun temelini oluşturunuyordu. Hukuk, siyasi ahlaki tüm alanlarda söz sahibiydi. Bir şeyin (hukuki, ekonomik, ahlaki, ilmi vs.) kabul görmesi ve pratiğe geçmesi, İncil'e kilisenin görüşüne uygun olması ile mümkündü.⁶

Avrupa'da 15. yüzyılın sonlarındaki gelişmelerden birisi de matbaa makinelerinin yayılması idi. Ulusal monarşilerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte ortak bir dilin gelişimini hızlandırdı. Böylece 15. yüzyılın önemli gelişmesi, okuryazar egemen sınıflar, din adamları ve entelektüeller ile halkın ortak bir dil konuşuyor olma noktasına gelmeleridir. Bu dönemde ulus olma ölçütlerinden dil nemli bir yere sahipti. Bunun yanında tarih ve kültür birliği de ulusu belirleyen temel dayanaklardan biridir. Eğitim ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasının katkısıyla üst kültürlerin standartlaştırılması gerçekleşip ortak bir kimlik etrafında ulusal kimliğin tanımlanması sağlanmıştır. Aynı dili konuşmak zorunda kalınmasının nedenlerinden biri de yönetenler ve yönetilenlerin aynı ulusal ekonomiye sahip olmalarıdır. Bir fabrikada ya da bir büroda çalışabilmek için köyden kente gelen köylülerin ortak dili biliyor ve bu dilde yazıyor olmaları gerekiyordu.⁷ Bütün bunların sonucunda ortak dil ve ortak kültür yaratılmış ve bu da uluslaşmayı kenetlendirip güçlendiren düğümlerden birini oluşturmuştur.

Ulus ve uluslaşma süreçleri farklı ölçütlere göre sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalardan birisi, bu süreçlerin üç dinamik üzerine yükseldiği göstermektedir. İlk olarak; iktisadi yaşamda feodal toplumun içinden kapitalizmin ortaya çıkması, ikincisi; bunun sonucunda yerli burjuvaların doğması, üçüncüsü ise bunların birleşerek ortak pazarın oluşmasıdır.⁸ Bu aşamadan sonra feodalitenin siyasi yapılanması dağıtılıp ortadan kaldırılınca, kültür ve dil bir birliğinin de katkılarıyla artık yeni bir siyasi yapılanma olacak ve merkezi yönetimlerde varlık bulan ulus devletlere geçiş yapılacaktır. Bottomore, ulus devletin ortaya çıkışını şöyle açıklar:

“Başta Batı Avrupa ile Kuzey Amerika’da olmak üzere ulus devletlerin ortaya çıkışı iki ana koşula dayanmaktadır. Birincisi, mutlak monarkların 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar gerçekleştirdikleri modern merkezi yönetimin gelişimi, diğeri ise belli bir toprak parçasının üzerinde yaşayan kendini farklı bir etnik ve kültürel bir karaktere sahip gören ve hanedan

⁶ Ergun Aybars, “Osmanlıdan Cumhuriyete Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batının Etkisi”, Haz. Nuri Bilgin, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, İstanbul, 1997, s. 159.

⁷ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, 2016, s. 341

⁸ Bülent Tanör, *Kuruluş, (Türkiye 1920 sonraları)* 1997, s. 68.

yönetiminin yerine halk egemenliğini kurmak için savaşım veren bir toplumsal küme için kendi kaderini kendisinin belirlemesi siyasal fikrini hayata geçiren milliyetçiliğin doğuşuydu.”⁹

Feodal sistemin çözülme sürecine girmesi ile birlikte 16. yüzyıldan itibaren Bottomore’nin belirttiği gibi Batı Avrupa’da merkezîyetçi devletler ortaya çıkmıştır. Fransa, İspanya ve Britanya, idari yapılarının tüm gevşekliğine rağmen bu dönemden itibaren orta çağın hiyerarşik ve parçalanmış egemenliğinden bir kopuşu temsil etmişlerdir. 17.yüzyılda merkezileşme, Britanya’da parlamento yoluyla aristokrasi-burjuvazi eliyle yürütülürken, İspanya ve Fransa’da ise monarşinin elindeydi. Yerel pazarların ve iktisadi kısıtlayıcı düzenlemelerin bertaraf edilmesi ile birlikte devletin kendi hâkimiyeti altındaki topraklarda iktisadi sürecin temel birimi haline gelmesi ve bu doğrultuda merkantilist politikalarla birlikte iktisadi gelişmenin sağlanması merkezileşmeye yönelik adımları oluşturmuştur. Ortaçağın kalıntıları 18.yüzyıla girerken Batı Avrupa’da gerilemekle birlikte gelecek yüzyılın iki temel taşı olan özgürlük ve mülkiyet de şekillenmekteydi. Orta çağın egemen tutunum ideolojisi olan din henüz ağırlığını korusa da toplumsal etkinliği zayıflamaya başlamıştı. Rasyonel bireyle akıl ön plana çıkmakla birlikte henüz Fransız Devrimiyle rasyonellik bir kolektif kimlik ile birleşmemişti.¹⁰

Girişimlerin, senyörel bağımlılığın ve feodal mülkün sınırları dışına çıkması temel itibariyle meta üretimiyle uğraşan toplumsal gruplar ile bu sınıflar arasındaki düzenli bir ilişki kurulmasına katkı sağlayarak meta para ilişkilerini güçlendirmekteydi. Bu doğrultuda ulusun ortaya çıkmasına yönelik önemli etkenlere sahip olan iktisadi ilişkilerin oluşumundaki birincil öğeler bu basit meta üretimi dönemde aranmalıdır. Üretim araçlarının parçalı oluşu ve pazar ağının bertaraf olmasının zorunlu sonucu siyasal merkezileşmeyi getirdi. Bağımsız eyaletler çıkarları gereği bunun doğru olduğunu düşünmekteydiler. Hukukları, çıkarları, amaçları ve yönetimleri farklı bu eyaletler o zamana kadar müttefiklik ilişkileri ile bir araya gelmişlerdi. Bu tarihten sonra da aynı mevzuatla ortak bir bütünlük içinde ve ortak bir gümrük bölgesinde birleştiler.¹¹

16. yüzyıldan başlayarak şekillenmeye başlayan bütünleşik piyasa ekonomisi, meta, işgücü, ve sermaye yapısında niteliksel dönüşümler sonucunda siyasi yapılar da

⁹ Tom Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Erol Mutlu, 1987, s.59’dan akt: Vahap Sağ, Mehmet Sağ, “Ulus, Uluslaşma ve Ulus Devlet”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2001, 25/2, s. 176.

¹⁰ Elçin Aktoprak, *Devletler ve Ulusları, Batı Avrupa’da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Ankara, 2010, s. 39-41.

¹¹ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, 2011, s. 25-26.

değişmeye başlamış. ‘Kendiliğinden merkezileşme (self centralizasyon)’ olgusunu, İngiltere’nin işgücü, meta ve sermaye hareketliliğinin döngüsü oluşturmuştur. Bu üretim yapısıyla oluşan entegre piyasalar zamanla siyasal sınırların da dönüşmesine yol açmıştır.¹² Kapitalizm Avrupa’da hâkim üretim şeklini almasıyla birlikte devletlerin ve halkların birbirleriyle ilişkilerini değiştirmiştir. Orta Çağ’a özgü devlet yapılanmasından ve yönetim erkinin tek kişide ya da bir zümrede olduğu devlet anlayışından ayrılan ulus devletler; yasama, yürütme ve yargı erklerinin ulusal bir hükümetle merkezileşen ve prensip olarak ulus devlet içerisindeki yurttaşların resmi eşitliğini esas alan siyasal katılıma olanak sağlarlar. Kralların önceki dönemlerde sınırsız yetkilerle devlet egemenliğini elinde tutması yaşanan sermaye birikimi ile kralların güçlerinde kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu tarih itibarı ile halkın egemenliğinin temel alındığı bir anlayış yerini almıştır. Ulus devletler halkın egemenliği anlayışı üzerine yükselen sistemlerdir. Ekonomide ortak politikalar yaşanan mekânın da homojenleşmesini getirerek uluslaşmanın temel ayaklarından birini oluşturmuştur.

Çok sayıda insanın aynı ekonomik ve siyasi sistemin katılımcıları haline gelmesi sanayileşmenin geniş çapta coğrafi mobilizasyonu ile gerçekleşmiştir. Sanayileşme daha geniş bir alanda ve etkin örgütlenmeyi; feodalizm, akrabalık ve din gibi örgütlenmelerin dışında oluşturmuştur. Daha geniş ve homojen bir toplumun meydana gelmesi sanayileşmenin ortaya çıkması ve bu örgütlenmelerin önüne geçmesiyle mümkün hale gelmiştir.¹³ Eğitim ve iletişim teknolojileri de bu süreçte bir araç olarak kullanılıp milli bilincin tanıtılarak ulusal kimliğin inşası sürecinde aktif rol oynamıştır. Ulus devletler çok geniş alanda faaliyet gösteren sosyal organizmalardır. Ulus devlete mensup üyeler Eriksen’in belirttiği gibi, ‘*soyun anonim bir şekilde entegre olmalarının beklendiği topluluklardır*’¹⁴

19. yüzyılda kapitalizmin bütün yerküreyi kapsadığı dönem ulus inşa sürecinin ilk dönemi olarak belirtilir. 1789 tarihinden sonra bu dönemin mantığı başlayıp sosyal refah devleti modelinin 1945 yılından sonra uygulamaya konulmasına kadar devam ettiği görülmektedir. Bu dönem milliyetçilik literatüründe milliyetçiliğin en parlak devri olarak kabul edilmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da merkezi ekonomiler merkantilist politikaları izleyerek gelişmeye başlamakla birlikte idari ve iktisadi yapıda

¹²Örsan, Ö, Akbulut, “Kapitalizm Ve Uluslaşma,” *Amme İdare Dergisi*, 47/, Eylül 2014, s.7.

¹³ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik, Antropolojik Bir Bakış*, çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, 2004, s. 161.

¹⁴Age. s. 161-162.

merkezileşme sağlıklı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Buna gerekçe olarak, iktidarların iktisadi ve idari denetim mekanizmalarını yetersiz kılan ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmemişliğidir. 19. yüzyıla giriş yapıldığında sermaye birikiminin artması ile kapitalizm, ortak yasal düzenlemelere, belirli sınırlara, zor ve sermaye arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya daha çok gereksinim duymaktaydı. Bunun gerekçesi monarşinin örgütlediği iktidar sisteminin Orta Çağın sonundan itibaren iki temel sakıncaya sahip olmasıdır. Bunlardan birincisi, bu iktidarın süreksizliğidir ve bu iktidar ağının gediklerinin büyük olmasıyla birlikte pek çok nesne davranış ve süreç iktidarın denetiminden kolaylıkla kaçabilmektedir. İkincisi ise, yasa dışılık ve iktidarın denetiminde olmayan bir şeylerin varlığı ve iktidar mekanizmalarının bu dönemde ekonomik açıdan verimli olmamalarıdır.¹⁵ Gelişen ırkçılık ve sosyal Darwinizm ve emperyalizm ilişkisi de 19. yüzyıl merkezileşme ve ulus inşa süreçlerini beslemiştir. Bununla birlikte gelişen teknoloji ile birlikte kitlesel yayıncılığın toplumsal alana yayılması da ulus inşa sürecinin hem çoğunluk hem de azınlıklar için vazgeçilmez unsurlardan biri olarak döneme damgasını vurmuştur. Bu doğrultuda kullanılan yayın dilleri ulusal dil bilincinin temelinde yatmakla birlikte artan kitap ve gazete furyası aracılığıyla kişiler eş zamanlı olarak tükettikleri nesneler üzerinden hayali bir cemaati paylaşmışlardır.¹⁶ Bu dönemde ortak bir pazar gerçek anlamda uygulamaya geçip 19. yüzyıl merkezileşme sürecinin zirvesini oluşturacaktır. Merkezileşme ile bütünleşen ulus inşa süreci 1789 sonrasında merkezileşme sürecine eşlik edip bu süreci zirveye taşıyacaktır. Burjuvazinin merkezi iktidardaki etkinliğinin artması sonucu merkezileşme politikalarına ekonomik gereksinimlerle eğilmesinin üst yapıdaki bir yansıması olarak ortaya ulus yapılanması çıkmış sonrasında da devletin bütünleştirici ve uyum sağlayıcı fonksiyonunun temel odak noktası olmuştur. Ulus devlet, yalnız egemen sınıfın olmayıp onu, egemenliği altındaki bütün yurttaşların devleti yapan temel kavramlardan biridir. İktisadi ve idari alanda merkezileşmeye koşut olarak kamu düzeninin de inşa edilen ortaklık duygusu üzerinden sağlanması ulus sayesinde gerçekleşecektir. Bu yeni sistem ile birlikte eski rejime özgü olan yöneten ile yönetilenler arasındaki kültürel farklılık bertaraf edilip tebaa yurttaşa dönüşerek yönetenler ile yönetilenler aynı kültürün parçası haline geleceklerdir.¹⁷ Bu doğrultuda, *'ulus devletler başlıca, yürütme yasama ve yargı işlevlerinin ulusal bir hükümetin elinde merkezileştiği ve ilke olarak bütün yetişkin*

¹⁵ E. Aktoprak, *age.* s. 41-42

¹⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, 1995, s. 93, 49, 50-61

¹⁷ E. Aktoprak, *age.* Ankara, s.43

*yurttaşların formel eşitliğine dayalı siyasi bir katılımına olanak tanıyan siyasi bir sistemdir.*¹⁸

Ulus devlet çatısı altında bireyler bir ulusa ait olma duygusu içinde bütünlük oluştururlar. Ulus devletler toplumları homojenleştirici özelliğinden dolayı daha önceki dönemlerde toplumsal ve siyasal farklılıkların görünür olmasını engelleyip bütünlendirici bir rol üstlenmişlerdir.¹⁹

Kapitalist üretim ekonomik temelli değişimlerin yanında yeni bir dünya görüşünü de getirecekti. Bu değişimin temelinde ise Rönesans yer almaktadır. Egemenlerden bağımsız olmayı isteyen insan din ile olan bağıını koparıp Ortaçağdan koptu. Machiavelli'nin devleti, dinden soyutlayışı ve ulusal devlet düşüncesini ortaya koyuşu, Bodin'in ahlak ile hukukun ve devletin alanlarını çizmesi, Grotius'un toplumsal sözleşmesi ve doğal hukuk tezini savunması, Althusius'un egemenlik haklarının halka vermesi, Hobbes ile Locke'nin egemenlik tanımları, Spinoza'nın devlet din ayrımı ve 18. yüzyılda aydınlatma çağı ile artık yeni bir Avrupa oluşmakta idi. 1688 İngiliz Devrimi ve Haklar Bildirisi, 1776 Amerikan Devrimi ve İnsan Hakları Bildirisi ve nihayetinde Fransız Devrimi ve İnsan Yurttaş Hakları Bildirisi ile yeni bir dünya düzeni oluştu.²⁰

Şimdiye kadar belirttiklerimiz feodalist üretim biriminden kapitalizme geçiş sürecine ilişkindi. Ancak; ulus ve uluslaşma süreçlerine yönelik üstte belirttiğimiz ekonomik ölçütlere dayalı olarak yapılan sınıflandırmanın yanında tarihsel ve coğrafi olarak da sınıflandırma yapılabilir. Dünya tarihinde uluslaşma süreci üç evreyi işaret eder. Birinci evreyi 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'nın tarih sahnesinde öncü olduğu dönem oluşturmaktadır. İkinci evre 19. yüzyılı kapsamaktadır. Yabancıların boyunduruğundan kurtulma mücadelesi hemen hemen bu uluslaşmaların tümünde motor gücünü oluşturmuştur. Avrupa ve Güney Amerika'nın geciken uluslaşmaları, Orta ve Doğu Avrupa, Alman ve İtalyan uluslaşmalarını kapsamaktadır. Üçüncü evre, Asya ve Afrika sömürgeciliğinin ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan Türkiye'nin de başını çektiği 20. yüzyıla ait olan uluslaşma modelleridir. Uluslaşma sürecinin muhtevası bakımından bu uluslaşmaları şöyle de sınıflandırılabiliriz: *A) İngiltere Fransa gibi kıdemliler ile Almanya ve İtalya gibi gecikmiş ulusçuklar. B) Bağımsızlık*

¹⁸ Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilik*, Çev. Siren İdeman, İstanbul, 1998, s. 14

¹⁹ Jürgen Habermas, *Öteki olmak Ötekiyle Yaşamak*, Çev. İlknur Aka, İstanbul, 2002, s. 16

²⁰ E. Aybars, *age.* s. 159-160

*hareketlerinden doğan uluslaşmalar, ABD, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Asya, Afrika.*²¹ Gerçek anlamda 19. yüzyılda birbirine zıt yorumların art arda ortaya çıktığı bir dönemde kavramın teorileştirilmesine yönelik tartışmalar başlamıştır. Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş süreciyle paralel olarak ulus devlet teorisi ortaya çıkmıştır.

Feodalitenin gücünü kaybetmesiyle güçlenen burjuvazinin siyasi gücünü pekiştirmek ve gücünü korumak için kitlelerin desteğine gereksinimi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Artan üretim ilişkileri ile birlikte ticaretin gelişmesi, yerleşim alanlarının birbirine yakınlaşması ve bunların sonucunda kentlerin ortaya çıkması yeni üretim ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Artık tarih sahnesinde yeni bir sınıf olan burjuvazi başrol oynayacaktır. Nitekim Batı Avrupa ile İtalya ve Almanya'nın ulus devlet örgütlenmesinde ve milliyetçi hareketlerinde güçlü bir burjuva gerçeği vardır.²² Siyasi egemenliğin kraldan alınarak halka geçmesiyle daha demokratik bir yönetimin oluşturulması yönündeki burjuvazinin bu çabaları milliyetçi akımların da güç kazanıp milli egemenlik fikrinin kitleler tarafından geniş ses getirmesine yol açmıştır. Ulus devlet yapılanmasından önceki siyasi ve toplumsal düzende meşruiyetin kaynağı din, geleneksel değerler ve otorite iken, dünyevileşmeyle beraber toplumda meşruiyet sağlayan nitelikler bertaraf edilmiştir. Kralın, Papaya karşı yürüttüğü mücadele ile siyasi iktidarın dinden ayrı özerkleşmesi sağlandı. Siyasi erkin meşruiyet kaynağı ilahi olmaktan çıkıp topluma indirgendi. Kralın meşruiyeti artık Tanrıya dayanmayacaktı.

Ulus fikrinin modern anlamda tarih sahnesine çıkmasının genel kronolojik sıralaması ise şöyle sıralayabiliriz: 1688 İngiliz Devrimi, akabinde 1776 Amerikan Devrimi ve nihai noktasında 1789 Fransız devrimi ile feodal yapılanmanın tasfiye edilerek yerini; barış, özgürlük, kardeşlik gibi evrensel değerlere vurgu yapan yeni bir siyasal organizmaya yani ulus devletlere bırakması.²³ Fransız Devrimi; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik temeli üzerine yükselirken bu üç temel ilke hem ulusların oluşumuna katkı sağlamış hem de modern zamanlara özgü bir olgu olan ulus devlet örgütlenmesini ortaya çıkarmıştır. Fransız Devriminin sloganı olan bu kavramlardan güç alan halk kitleleri, kralların baskılarına karşı atağa geçip daha özgürlükçü bir düzen talep etmeye başlamışlardır. Kardeşlik anlayışı çerçevesinde bütün farklılıkların ötesinde eşitlik

²¹ Age. s. 69-70

²² Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993 s.63

²³E. Aybars, *age*. s. 160

temelinde yönetimin halka geçmesine yönelik çaba sarf etmişlerdir. Yönetimi eline alan bu halk kitleleri zaman içerisinde oluşan ortak kültür sayesinde, benzerlikler ve dayanışma içinde halk kavramını aşarak bir kimlik etrafında ulusların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1.2. Ulus

Modern zamanlara özgü olup siyasi bir örgütlenmeyi tanımlayan ulus kavramı 19. yüzyıl itibari ile millileşme olgusunun gelişmesiyle devletin güçlenmesini sağlamış bu da ulus devlet şeklinde örgütlenmeyi hızlandırmıştır. Ulus devlet şeklinde örgütlenme milletin gelişip olgunlaşması devleti güçlendirirken bu durum dönüşümsel olarak ulus devletin bünyesinde barındırdığı kitlenin de milletleşmesine ivme kazandırmıştır. Modern çağın ‘Uluslar Çağı’ olarak ifade edilmesi hem somut bir gerçeği ifade ettiği için hem de istenilir olduğu içindir. İnsanların bağlılığını yönlendirmede temel öneme sahip olan milliyetçilik de devlet olmanın ve siyasetin temelini oluşturmaktadır.²⁴

Ulus, belirli bir toprak parçası üzerinde; dil, tarih, ekonomik ve kültürel özellikler bakımından ortaklık gösteren, siyasi olarak örgütlenip bir arada yaşama iradesi gösteren insan topluluğuna denir. Ulus (nation) sözcüğü Latince dilimize geçmiştir ve Latince doğmak anlamına gelen nasci sözcüğünden türemiştir. Avrupa’da ortaçağa kadar meslek ve lonca teşkilatı için kullanılan bu terim çoğunlukla ortak soy, ve kan birliği çağrışımı yapmaktaydı. Avrupa’da modernitenin türevi olup siyasi anlamda ortaya çıkan ulus - devlet oluşumu sonucunda ulus, bir ülkede yaşayan insan topluluğunu tanımlamaktadır. Ulus kavramı ilk zamanlarda kişilerin doğduğu yeri tanımlamada kullanılırken zaman içerisinde sözcüğe yüklenen farklı anlamlar ile birlikte günümüzde bir devlet örgütlenmesini ifade eden siyasi anlam çağrışımı ön plana çıkmıştır.²⁵

Ulus (nation) sözcüğünün tarihsel arkeolojisi çok eskilere kadar gidebilse de çağdaş anlamda kullanımı modern zamanlara özgüdür. Ulus kavramı üzerinde mutabakat sağlanmış olmadığı için ulusu tanımlamada çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bülent Tanör; genel anlamıyla ulusu, kültür ve gelenek ortaklığı

²⁴ A. D. Smith, *age*. s.172

²⁵ Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci, Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6/1, İlkbahar 2015, s.25

içinde aynı tarihsel kökten gelen, aynı dili konuşan, çoğunlukla aynı toprak parçası üzerinde ve ekonomik alanda yaşayan insan topluluğu olarak tanımlar. Bu tanımlamadan görüleceği üzere ırk ve din birliği bulunmamaktadır. Dinin bu tanımlamanın dışında kalmasının nedeni bütün uluslarda kapsayıcı özelliğinin olmamasındandır.²⁶ Ulus kavramı hâkim sosyolojik teoride aynı sosyal çevrede; kültür, pazar ve egemenlik alanında kültürel, ekonomik, siyasal sistemlerin çakışma süreçleriyle birlikte altta olan kültürlerin standartlaşması, homojenleşmesi ve merkezi güç tarafından desteklenen bir üst kültür ile bütünleşmesi olarak tanımlanır. Siyasal açıdan ise ulus hem bireyler topluluğu olarak oluşturulan bir grup hem de diğer uluslara göre siyasal bireyi ifade etmektedir.²⁷

Benedic Anderson ise ulusu hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak tanımlar. Ulusun mensuplarında birbirlerini tanımayan tanışmış olmayan ve çoğu birbiri hakkında hiçbir şey bilmeyen ama her üyenin zihninde toplamı oluşturan kitlenin hayali vardır. Hiçbir ulus kendini insanlığın bütünü ile çakışarak hayal edemediği için bu hayalin de bir sınırı vardır. *'Ulus bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlikler ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun ulus daima derin ve yatay bir yoldaş olarak tasarlanır'*.²⁸ Bir başka görüş ise Walker Conror'a ait. Walker Conror; ulusu tanımlamada uluslar arası popüler bir sözlükte yapılan tanımlamaya temkinli yaklaşır. Bu sözlüğe göre ulus; ortak ideoloji, ortak kurumlar ve geleneklere etrafında birlik duygusu paydasında birleşen sosyal bir grup olarak tanımlanır. Conror ise bu tanımlamanın ulusu sağlıklı bir şekilde ifade etmediğini ileri sürmektedir. Toprak parçası (ülke) göz ardı edildiği için tanımı eksik bulmaktadır. Ayrıca da yeknesak bir toplum, birlik, aidiyet duygusu birçok grup tiplerinde de söz konusu olduğu için bu tanımın dini tarikatları da kapsayabileceğini ileri sürmektedir.²⁹ Ernest Gellner ise ulusu anlamaya yönelik zorluğa yardımcı olacak iki tanımlama yapar: İlkinde, *'düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi'* kültürü oluşturmaktadır. Eğer iki insan aynı kültür ortak paydasında bulunuyorsa aynı ulustan olabilecektir. İkincisi ise bu iki insanın aynı ulusun bireyleri olarak birbirlerini tanımlar. Uluslar insan eliyle inşa edildikleri için yani insanların dayanışma performanslarına dayandığı

²⁶ Bülent Tanör, *Kuruluş (Türkiye 1920 sonraları)* 1997, s. 67

²⁷ J. Leca, *age.* s. 13.

²⁸ B. Anderson, *age.* s.20-22

²⁹ Walker Conror, ' A Nation Is A Nation, Is A State , Is A Ethnic Group, Is A ....Der. John Hutchinson ve Anthony D. Smith Nationalism İçinde Oxford Universty Press Oxford, 1999, s. 37'den akt. M. Çağatay Okuyan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, 2009, s. 14-15

için burada önem arz eden ulusa aidiyet hissidir. Aynı toprak parçası üzerinde aynı dili konuşan bir ülkenin vatandaşlarının aynı toplumsal grup içinde olmaları hasebiyle bir takım hak ve sorumluluklar bilincinde olması bu toplumsal kitlenin ulus haline gelmesine yol açacaktır.³⁰ Siyasal anlamda ulus sözcüğünü kullanmak, yeni ortak vatan, dil, ve kültür etrafında bireylerin örgütlediği siyasi bir organizma olarak devletten bağımsız düşünülemez. Günümüzde kullanılan anlamı ile ulus, belirli bir toplumsal gurubun üyeleri kendilerini ortak dil, din, soy, mekân gibi öğelerin biri bir kaçı ya da hepsi üzerinden tanımladığı siyasi ve kültürel bir organizmadır.³¹ Ulus içerisinde barındırdığı muhtevaya göre çeşitlilik ve farklılık arz etmektedir. Örneğin ulus muhtevasına yönelik ifadeler, Alman romantiklerinin etnik temelli benimsediği tanımlamalar şeklinde olabildiği gibi coğrafi sınırlarla belirlenmiş Fransız Milliyetçiliğinin ileri sürdüğü teritoryal ulus tanımları da söz konusudur. Görülmektedir ki ulus tanımlamalarında, aynı toprak parçası üzerinde yaşayıp aynı dili konuşan objektif öğeler ağırlıkta olduğu gibi ortak geçmiş, kader birliği gibi soyut tanımlamalar da mevcuttur. Bu doğrultuda anlaşılmaktadır ki, etnik unsur kandaşlık bağları bir ulusun temeli olmazsa olmazı değildir. Antropolojinin ve etnolojinin bulgularına bakıldığında saf bir etnisitenin çok nadir ve istisna olduğu görülmekle birlikte en soyutlanmış halkın bile bir ırklar demeti olduğu görülmektedir. Ayrıca fiziki antropolojik gerçekler de bir halkın sürekli kendi ırkı içinde soy sürmesi halinde bazı kendine has hastalıkların ortaya çıkarak o topluluğun yok olmasına neden olduğunu ortaya koymuştur. Buradan çıkarılması gereken sonuç ise ırkların birbirine karışmasının doğal bir olgu olduğudur.³²

1.3. Ulusçuluk ve Ulusal Kimlik

Ulusçuluk temelde siyasi birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasi bir ilkedir. Ulusçuluk kısaca, etnik sınırların siyasi sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırlarının iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasi meşruiyet kuramıdır.³³

En yaygın anlamıyla kimlik ise, ‘kimsin, nesin, necisin sorusuna kişinin veya topluluğun verdiği verebileceği yanıtlardır. Kimlik kişi ya da gruplardaki gönüllü bir

³⁰ Ernest Gellner: *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, 1992, s.28

³¹ E. Aktoprak, *age.* s. 18-19

³² Mehmet Ali kılıçbay, “Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus”, *Türkiye Günlüğü*, 23/Yaz 1993, s.5-6

³³ E. Gellner, *age.* s.19-20

aidiyet duygusu, özgür bir varlık bilincidir.³⁴Modern çağda ulus devletin vatandaşları olarak herkes bir kimlik edinmeye zorlanmaktadır. Bir ulusun oluşabilmesi için öncelikli olarak bir grup insan tarafından bunun kurgulanması gerekir. Çünkü kimlik düzeyinde ulus bir inanç meselesidir. Uluslar çoğu zamanda kentli bir görüntü olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bir ulusal kimliğin etkin bir siyasi araç olabilmesi kitle desteğini almış olmasına bağlıdır. Bu kitlesel destek ise eğitim, iletişim teknolojileri, gazeteler, televizyon, radyo, gibi çeşitli araçlarla olmaktadır. Bu araçlar yardımı ile ulusal kimlik tavandan tabana ve toplumsal yapının en küçük birimlerine kadar sirayet etmesi sağlanırken aynı zamanda milliyetçi duyguların çoğaltılması ve güçlendirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Milliyetçilik insanlar için önemli ve değer yüklü sembollere atıf yapıp bu sembollerin ulus devleti temsil ettiğini belirtir.³⁵

Ulusal kimlik, modernleşme sonrası ortaya çıkıp bir toplum içerisindeki bireylerde uluslaşma ve ulus devlet olma evresinde ortaya çıkmaktadır. Kimlik kavramı ve kimlik sorunu modernleşme ile yakından ilişki olup 20. yüzyılda gerçek anlamıyla açığa çıkmıştır. Geleneksel toplumlarda bireyin ya da bireyin içinde yer aldığı topluluğun kim ya da ne olduğu toplumsal ilişkilerdeki konumu o toplumda süregelen gelenek ve törelerle belirlenmiştir. Ulus fikri ve buna dayanarak oluşan ulus tanımı insanlara devlet topraklar üzerinde hukuksal ve siyasal yollarla yeni bir bilinç ve yeni bir aidiyet bilinci kazandırmakta ve bireyleri birbirlerine karşı sorumluluk duyabilen bireylere dönüştürmektedir. Bu doğrultuda ortak bir kimlik etrafında toplumsal bütünleşmenin inşası sağlanmaktadır.³⁶

Ulusun ve özellikle ulusal iradenin ortaya çıkmasıyla birlikte yurttaş da belirmeye başlar. Her bireyin yurttaşla dönüşmesi, bütünün oluşmasına katkıda bulunarak ve onun bir üyesi olarak ve bundan da önemlisi bu bütüne hür iradesi ile katılıp itaat etmesi ile gerçekleşir. Bireyin feodal bağımlılıktan (Senyör ya da Kral) biat konumundan bertaraf edilmesidir. Bu doğrultuda soyut anlamlar içeren ‘ulus’ ‘yurttaş’ gibi kavramların ön plana çıkarılması ile bireylerin birbirlerinden farklılaşmadığı bir temelin bulunması ve bu temel üzerinde birlikteliğin kurulması sağlanmış olur. Ulusal irade tarafından dillendirilen bireylerin ortak çıkarı bu temeli oluşturur. Ulus bir ortaklık olması nedeniyle yalnızca yurttaşlara olan ortak çıkarı dile getirmektedir. Her birey

³⁴ Bozkurt Güvenç, “Cumhuriyet ve Kimlik: Konu Sorun, Kapsam ve Bağlam”, Ed. Artun Ünsal, 75 *Yılda Tebaadan Yurttaş*, İstanbul, 1998 s.117

³⁵ H. Eriksen, *age*. s.162

³⁶ J. Habermas, *age*. s.21

ulusal iradeden kaynaklanan pozitif yasalar önünde bir yurttaş olarak diğerleri ile aynı güvenliğe aynı özgürlüğe ve aynı çıkar haklara kavuşur. Bu doğrultuda yurttaşların birbirinin benzeri olması sonucunda türdeş bir kamusal alan ortaya çıkar.³⁷

19. yüzyılın başlarında ulusçuluk siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Bu ideolojinin büyüüp gelişmesini sağlayan toplumsal ve siyasal dönüşümler üç temel evrede izah edilebilir: İlk evreyi Tanrı'dan kaynaklanan egemenlik hakkının monarkların elinden alınması oluşturmaktadır. İkinci evrede monarklardan alınan egemenliğin ulusa verilerek ve egemenliğin ulusta olması ilkesine bağlı olarak gelişen bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması ve üçüncü evrede ise eşitlik ve liberalizmin feodal imtiyazlara karşı savunulmasıdır. Bütün bu değişimlere temel oluşturan kaynakta da milli burjuvazi bulunmaktadır.³⁸ Ulusçuluğa, sanayi toplum örgütlenmesi yol açmakla birlikte bu örgütlenme biçiminin farklı sonuçları da doğurduğu görülmektedir. Ulusçuluk ile reformasyon arasındaki ilişkiye baktığımızda ise okuryazarlık ve kitaba bağlılığın yaptığı tazyik, tekelci rahipliğe saldırı yönünden bireyciliğin öne çıkması ve hareketli kentli nüfusla olan bağlar, ulusçu çağa yol açan bütün bu gelişmeler reformasyonun toplumsal özellik ve hareketlerinin habercisi olmuştur.³⁹ Erken sanayileşmenin genelde daha geç aşamalarda bazı özel sonuçları anlamlı bir rol oynamaktadır. Erken sanayileşme, nüfus patlaması, hızlı kentleşme, işgücü ve önceleri aşağı yukarı içine kapalı olan toplulukların, küreselleşen bir ekonomi ve merkezileşmiş bir siyasal yönetim tarafından ekonomik ve siyasal açıdan ele geçirilmesine yol açmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki *'geleneksel tarım topluluklarının her biri içine kapalı ve her biri aynı düzlemde birbirinden coğrafi olarak ve yukarı çıktıkça da muazzam bir toplumsal mesafeye ayrılmış Babil Kulesi'ni andıran nispeten düzenli ve yalıtılmış düzenin yerine sabit olmayan sürekli ve dramatik bir hareketliliğe sahip ve nadiren herhangi bir töre tarafından kutsanmış kültürel sınırların oluşturduğu oldukça yeni bir Babil Kulesi oluşturulmuştur.'* Ulusçuluk ile sömürgeleşme, emperyalizm ve

³⁷ Emmanuel Sieyes, akt. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet Ya Da Halkın Egemenliği*, İstanbul, 2010, s.197-198, Sieyes: kuramsal bir yaklaşım sergileyerek siyasetin ilkelerini ortaya koyar. Kendisinin daha sonraları "ulusal egemenlik kuramının yaratıcısı" olarak değerlendirilmesine yol açacak olan bu ilkeler, ona göre bir siyasal toplumun ya da bir anayasanın temelinde bulunması gereken gerçek siyasal ilkelerdir. Sieyes, bu ilkelerin açığa çıkartılmasının, toplumun ya da daha doğrusu siyasal toplumun ne olduğunun anlaşılmasıyla mümkün olacağı düşüncesindedir. Bu amaçla bir yöntem önerir: "Toplumsal mekanizmayı anlayabilmek için, toplum sıradan bir makine gibi analiz edilmelidir" parçalar ilk önce ayrı ayrı ele alınıp sonra bir araya getirilirse, genel uyum ya da uyumlu işleyiş hakkında doğru bir bilgiye sahip olunur. Hobbes'un da benimsediği bu "ayrıştırıcı-birleştirici" yöntemin uygulanışı, Sieyes'e göre siyasal toplumun (devletin) oluşumunda üç evrenin bulunduğunu gözler önüne serer.

³⁸ M. Çağatay Okutan, *age.* s. 21

³⁹ E. Gellner, *age.* s. 81-82

sömürgeleikten kurtulma süreçleri arasında da bir ilişki vardır. Batı Avrupa’da sanayi toplumunun doğuşunun bir sonucu da gerçek anlamıyla tüm dünyanın Batılı güçler bazen de Batılı göçmenler tarafından zapt edilmesi olmuştur.⁴⁰ Toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bu süreçlerde ulusçuluk, bu sosyolojik oluşumların ideolojik boyutu olup bir ulusal toplum ve bunun bağımsız devletini inşa etme, yaşatma ideolojisi olarak tanımlanır. Ulus menfaatlerinin diğer menfaatlerden (bireysel, küresel sınıfsal, dinsel...) üstün tutulması anlamlarına da gelir.⁴¹

Suavi Aydın da ulusçuluğu üç temel amacına yönelik siyasi bir ideoloji olarak tanımlar. Birincisi; ulusal bir ekonomi oluşturma, ikincisi; siyasi ve idari örgütlenmenin uluslaştırılması ve bu sınırlar içerisinde bölgesel farklılıkların uluslaşan örgütlenmenin himayesine alınması gerekliliği, üçüncüsü ise yeni bir aidiyet oluşumunun ve ulusal bir kültürün oluşturulması hedefidir. Sonuç olarak ulusçuluk, sınırları belirlenmiş ortak vatan üzerindeki bütün birey ve sınıflardan ulusa sadakat gösterilmesi gerekliliği üzerinde durup ulusal kimliğin görünür kılınmasını sağlar.⁴² Ulusçuluk ideolojisinin belirlenmiş tek şeklinin toplumsal desteğin derecesinden bağımsız olarak öne çıktığı açıktır. Ulusun bölünmez birliği uygulamaya geçecek siyasal ve kültürel homojenlik için yerel farklılıkların bertaraf edilip bunun yerine ulusla oluşturulan proje tek biçimliliği şekillendirir.⁴³ Bu doğrultuda ortak dil, din, kültür, mit, simge gibi değerlerler etrafında bir ulusal kimlikte birleşme meydana gelir.

Siyasi bir ideoloji olarak burjuvazinin benimsediği ulusçuluk çemberinin geniş alanlara yayılması aşamasında azınlıkların da önemli derecede etkisi olmuştur. Modern ulusların hiçbirisi belirli bir etnik temele dayanmamaktadır. Ulus halkın kendisini bir ulusal cemaat olarak cisimleştirebilmesidir. Ulusçuluk ideolojisinin kitlelere sirayet etmesiyle ulus inşası başlar. Devlet destekli bu ideoloji ilke olarak aydınlar arasında önemsenir ve daha sonra da kitlelere doğru yol alır. Devletin eğitim ve güvenlik aygıtları sayesinde kitlelerin desteğinin alınmasını kolaylaştırır. Ulusçuluk ideolojisini aydınların öncülüğünde halka empoze edilen bir öğreti olarak da düşünmek doğru değildir. Nitekim toplumsal onayı olmayan bir ideolojinin tabanda kabul görmesi mümkün değildir. Belirli desteğe gereksinim vardır. Kargaşa dönemlerinde toplum bu durumdan çıkmak için çeşitli çözüm arayışları içine girer ve bunun sonucunda da

⁴⁰ E. Gellner, *age.* s. 83-84

⁴¹ B. Tanör, *age.* s. 68

⁴² S. Aydın, *age.* s. 63

⁴³ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Şener, İstanbul, 1994, s. 125

çoğunlukla birleştirici bir ideolojiye gereksinim duyar. Bu koşullarda ulusçuluk aşağıdan gelen talebin de katkısıyla önemli roller üstlenir.⁴⁴

1.4. Milliyetçilik ve Uluslaşma İlişkisi

18. yüzyıldan önce millet ya da milliyetçilik kavramı; soy, köken gibi anlamlara gelirken modernleşme ile birlikte siyasi bir ifade olarak kullanılmaya başlanmış ve sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içerisinde bir devlete bağlı olarak yaşayan kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Modern anlamda bugün kullanılan millet ya da milliyetçilik kavramı 18. yüzyıldan sonra bu anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Millet; dil, din, inanç tarih ve kültür birliğine sahip topluluklar olarak tanımlanabildiği gibi aynı toprak üzerinde ortak ekonomik ve toplumsal çıkarlara sahip bireylerin aynı yönetsel birime aidiyet duygularıyla bağlanması üzerine de kurulabilmektedir.⁴⁵ Bu doğrultuda bir topluluğun coğrafi, etnik, dilsel ve kültürel ortak özelliklerinin sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde kurulacak bir siyasal yapıyla ilişkilendirilmesi ya da daha açık bir ifadeyle olağan ulus oluşturma özelliklerinin devlet kurma süreçleriyle birlikte geliştiğinin belirtilmesi millet ve milliyetçilik yazınında özgün bir konuma sahiptir.⁴⁶

Milliyetçilik bir kavram olarak ilk kez 1774 yılında Johan G. Herder tarafından kullanılmıştır. Toplumların ulus öncesi toplumsal yapılardan tedricen ulus olma evresine kadar bu sürecin hem bir ürünü hem de ideolojik aracı olarak tanımlanabilmektedir.⁴⁷ Milliyetçilik ideolojisi bir inşa süreci olan ulus devletlerin yaşanılan dünyanın doğal hali olarak algılanmasını sağlamıştır. Batılı toplumların ulus devlet olma süreçleriyle milliyetçiliğin duygusal ve tepkisel bir güç olarak belirmesi eş zamanlıdır.⁴⁸

Baskın Oran, Batı Avrupa’da millet ve ulus-devletin kuruluş sürecini şöyle belirtmiştir: Kral +Burjuvazi / Merkezi Devlet/ Asayiş ve Tek Hukukluluk/ Ticaret/ Ortak Ekonomik Pazar/Ortak Duygular ve Kültür/Millet (ve Azınlıklar) 16. yy/ Milliyetçilik İdeolojisi 18. yüzyıl/Ulus Devlet/ İçte Asimilasyon, Dışta Emperyalizm. Görülmektedir

⁴⁴ Çağlar Keyder, “Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken”*Toplum ve Bilim*, /62, 1993, s. 10-11

⁴⁵ R. Boztemur, “agm” s.164

⁴⁶“agm”, s.166

⁴⁷ Rıfât Aydın, Ulus, “Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6/1, s.232

⁴⁸ Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Milliyetçilik: 1, Yıl:9/38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006, s.57

ki Batı Avrupa’da önce millet, iki yüzyıl sonra milliyetçilik sonrasında da ulus-devlet doğmuştur.⁴⁹ Milliyetçilik, parçalanmış imparatorluk kültür ve siyasetleri karşısında toplum ve devlet bütünlükleri sağlayarak; topluluklara, kitlelere, cemaatlara ve milletlere yeni bir şemsiye sağlamaktadır. Bu doğrultuda modern tarihsel ve toplumsal koşulların etkisiyle modernliğin bir ideolojisi olarak milliyetçilik doğmuştur. Bu sürecin sonunda milliyetçilik söylemi, modernliğin nesnel ve toplumsal koşulları ve değerler dünyasının çıktısı olarak vuku bulmuştur. Bu bağlam içerisinde milliyetçilik ulus-devletin kültürel ve siyasi bütünlüğü için önemli bir aidiyet kimliği olarak şekillenmiştir.⁵⁰

Modernitenin doğuşu ile birlikte dünya düzeni radikal bir dönüşüm yaşamıştır. Rönesans, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Britanya ve Fransız siyasi devrimleri... modernliğin başlıca parametrelerindendir. Bu yeni dönem ile birlikte eskiyle olan bağlar kopararak yeni üretim ilişkileri yeni değer ve normlar ve yeni toplumsal düzen getirilmiştir. Kavmiyetçiliğin modern zamanlarda aldığı şekle milliyetçilik denilmektedir. Kavmiyetçilik milliyetçiliğe dönüşmeyle daha egemen ve daha zengin bir söylem haline gelmiştir. Modernliğin birikimleri ile donanan milliyetçilik ulus-devletin ideolojisi haline gelmiştir. Hayes; modern milliyetçiliği şu boyutlara dayandırmaktadır: İlk olarak milli edebiyat ve kültürün inşasına öncülük eden entelektüeller, sonrasında imparatorluk yapılarını ulusal politik egemenliğe dönüştüren milli devletler, lonca ve malikâne ekonomilerini sanayi üretim ilişkileri aracılığıyla kuran milli ekonomiler ve Protestanlığın öncülüğünde kurulan milli kiliseler. Milliyetçilik, modern dönemin arzularıyla birleşen bir hareket ve düşünce tarzı olup modernliğin egemenlik ve özgürlük öğretisiyle örtüşmektedir.⁵¹ Bu bağlam içerisinde insanlar, belirli bir toprağa aidiyet duygusu içerisinde ortak kanunlara, ortak kamusal kültür paylaşımına sahip olacağına inanmaktadırlar.

Ulus devlet, 19. ve 20. yüzyılın meşruiyet elde etmiş devletleridir. Milliyetçilik ise ulus-devletin ideolojisi olmakla birlikte milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile ulus-devletin ortaya çıkışı aynı döneme denk gelmektedir. İlk olarak Avrupa’da Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletlerde ortaya çıkıp daha sonra Doğu Avrupa ve tüm dünyada görülmeye

⁴⁹ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İhtihat, Uygulama, Tesev Yayınları*, İstanbul, 2004, s. 10

⁵⁰ Ergun Yıldırım, “Küreselleşen Çağda Milliyetçilik”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:9/38, 2006, s.181

⁵¹ Agm. s.184

başlamıştır.⁵² Ulus devletlerin modern zamanlarda inşa edilmesi ile birlikte sosyal ve kültürel entegrasyonun sağlanması için milliyetçilik meşrulaştırma ideolojisi olarak rol üstlenmiştir. Örnek olarak; İtalyan Massimo D'azeglio 1860 yılında ‘ İtalya yapıldı şimdide İtalyanları yapmak zorundayız’ diyordu. Milliyetçilik vasıtası ile yerel, kabilesel ve kırsal sadakatlerin üst politik sadakat olan devletle birleşmesi ulus-devletin toplumsal entegrasyonu sayesinde gerçekleşmekteydi. Bu nedenlerle 19. yüzyıldan itibaren alt etnik bağlamlardan koparak bütün toplulukları belli bir ideolojiyle ulus devlet etrafında birleştirmek istenmekteydi. Dil, tarih, din ve diğer bütünleştirici duygusallıklara dayanarak birleşme çağrısı idealize edilmekteydi.⁵³ Umut Özkırmılı milliyetçilik araştırmalarında dört dönemden bahsedilebileceğini belirtmiştir:

1. Milliyetçilik düşüncesinin doğduğu 18. ve 19. yüzyıllar
2. Milliyetçiliğin akademik araştırmalara konu olduğu ilk dönem (1918-1945)
3. Milliyetçilik tartışmalarının geliştiği ikinci dönem (1945-1990)
4. Milliyetçilik tartışmasının yeni boyutlara taşındığı üçüncü dönem (1990’dan günümüze)⁵⁴

Ulusal topluluk duygusu etrafında milliyetçilik, devlet ve toplum duygusu etrafında bir köprü işlevi görmüştür. Bu açıdan milliyetçilik kendi kökenini oluşturan bir süreçtir. Milliyetçi intelijansiya bizzat kendilerince inşa edilen şeyleri veri olarak alır. Bu verilerin başarılı bir şekilde üretimi ulus devletin inşasının ilk aşamasına denk düşmektedir. Milliyetçilik üç iddiada bulunmaktadır. Birincisi, belirgin ve kendine has bir nitelikte donanmış bir ulus vardır. İkincisi, Bu ulusun çıkarları ve değerleri diğer bütün çıkar ve değerlerden üstündür. Üçüncüsü, ulus mümkün olduğu kadar bağımsız olmalıdır, bu da onun siyasi egemenliğinin tanınmasını gerektirir.⁵⁵ Slavoj Zizek milliyetçiliği, toplumsal farklılıkların ideal bir homojenleştirilmesi ve demokrasinin öznesi olan yurttaşın üretiminin en önemli aracı olarak görmektedir. Milliyetçilik

⁵² R. Aydın, agm. s. 237

⁵³ Ergun Yıldırım, agm. s.185

⁵⁴ Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, 1999, s.29

⁵⁵ Jean Leca, *Neden Söz Ediyoruz? Uluslar ve Milliyetçilik*, Haz. Jean Leca, Çev: Siden İdeman, İstanbul, 1998, s. 14-15

toplumsal keyfin ete kemiğe bürünmüş halini temsil eder. Bu keyfilik öteki üzerinden kendini inşa eden ve tanımlayan beni tekleştiren bir görünüme sahiptir.⁵⁶

Ulus devlet inşa etme girişimleri ile milliyetçilik arasındaki ilişkiler kompleks bir görünüm arz etmekle birlikte basitleştirip ifade etmeye çalışırsak bu ilişkilerin ise üç düzeyde ortaya çıktığı görülmektedir. İlk aşamada; milliyetçiliğin devletle ulusal toplum arasındaki kurumsal bağlantıyı kurmasıdır. İkinci aşamada; aynı toprak parçası üzerinde yer alan kültürel ve ekonomik olarak farklı bölgelerin homojen ve siyasal bir yapı içerisinde bütünleştirilmesini ve bunun dış tehditlere karşı korunması için gerekli dünya görüşünü sağlaması ve son aşamada ise bir milleti diğerlerinden ayıran siyasal topluluklar arasındaki sınırları çizmesidir. Sermaye ilişkilerinin genişlemesi ile gelişen devletin yönetsel gücünün artması, oluşturulan milletin milliyetçi ideolojinin sürekliliğiyle bunu sağlamasının ulus-devlet oluşumundaki rolüyle yakından ilişkilidir.⁵⁷

Batı Avrupa’da meydana gelen milliyetçilik sağlam temellere oturmuş ve ağır bir sürecin sonunda dış dinamiklere kapalı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu sürecin başlangıç noktasını, Batı Avrupa’da feodal yapılanmanın çözüldüğü, ulus olgusunun ortaya çıktığı döneme kadar götürülebiliriz. Ortaçağ iktisadi yapısının bozulması beraberinde bu düzenin temsilcileri olan feodal önderler ile kilisenin gücünün zayıflaması sonucunda bu boşlukta bir kralın ortaya çıkıp güçlü bir merkezi erk olarak belirmesi önemli bir siyasal ve toplumsal dönüşüme yol açmıştır. Merkezi kralın siyasal yapıda etkili olması kralın egemenliği altındaki topraklarda güvenle ticaret yapılabilen bir iktisadi pazarın oluşumunu doğurmuştur. Fransa ve İngiltere’nin böyle bir pazar içerisinde uluslaşmaya başladıkları söylenebilir. Aynı grubun üyesi olmanın getirdiği bilinçlenme, ortak pazar birliğinin ortak çatı birliğinde insanların ilişkilerinin sıkılaştırması sonucu olmuştur. İktisadi yapının ortaklığı sonucu olarak ulusal dil, din, ortak ideal ulusal birlik gibi nitelikler sadece mensubu olunan siyasal organizmanın (devletin) üyeleri için ortak noktaları oluşturmaktaydı. Burjuvazinin desteklediği merkezi krallıklar, pazar bütünleşmesi, iktisadi birlik ticaret ve haberleşmeyi, ticaret ve haberleşme ortak nitelikleri bu ortak nitelikler de ulus denilen grubun üyesi olma duygusunu diğer bir ifadeyle siyasi birim olan ulusu doğurdu. Bu sürecin kemikleşmiş bir yapı özelliği kazanması tarihsel arkeolojisinin dört yüz yılı kapsamındandır.

⁵⁶ R. Aydın, agm. s. 232

⁵⁷ R. Boztemur, agm. s. 167-168

Yukarıda uluslaşmanın tarihsel arkeolojik kısmında anlatıldığı gibi kralların Avrupa’da 12. yüzyılda güç merkezi haline gelme durumu 16. yüzyılın sonunda ulus denilen birimin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu doğrultuda Ulusal duygu ortaya çıkmış fakat ulusal ideolojinin yani milliyetçilik ideolojisinin doğması için bu tarihten sonra iki yüz yıl geçmesi gerekecekti. Aydınlanma Çağı ile bağlılık kavramı değişime uğrayıp Burjuvazinin iktidarına bir temel oluşturma amacıyla olan milliyetçilik ideolojisi de toplumda tutunum sağlamayı hedeflemekteydi.⁵⁸

Erken Dönem Batı milliyetçiliklerine bakıldığında, Fransız İhtilali’nin etkisiyle ve onun öğretisel mirası olan liberal özlemler içinde oldukları görülmektedir. Buna karşılık 20. yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik, çoğunlukla otoriter, antidemokratik ve faşist eğilimler taşıyan tutucu ideolojilerle eklemlenerek şekillenmiştir. Bu durumu açıklayacak somut örneklerle ise; Almanya’da Nasyonel Sosyalizm, İtalya’daki Faşizm ve İspanya’daki Frankoculuk’dur.⁵⁹ Devlet, ulusal kimlik ve ulusal bağımsızlık söylemleri ile faaliyetlerine meşruluk kazandırmaktadır. Bu kapsamda milliyetçilik meşruluğun sağlanmasına yönelik devlet tanımına içkindir. Kapitalist ekonomik gelişme ile ulus-devlet arasındaki ilişkiye şekil vermek için devlet, milliyetçiliğe üç görev atfetmektedir: Birincisi, milliyetçilik siyasal egemenlik ilişkisi altında yurttaşlık kavramını inşa etmeye yönelik kurumsal ilişkiyi pekiştirir. İkincisi, farklı bölgelerin kültürel ve ekonomik olarak içsel birliğini sağlayıp daha homojen bir devlet yapısına yol açmak. Üçüncüsü ise milliyetçilik bir devleti diğerinden politik ve coğrafi sınırlarını belirleyerek ayırır.⁶⁰ Bu doğrultuda yurttaşlık kavramı, siyasal kurumlar ve insanlar arasında karşılıklı hakları ve görevleri içerip milliyetçilik ile desteklenir.

Milliyetçilik bütün dünyada üzerinde tam mutabakat sağlanmamış bir nosyon olarak ortaya çıkmaktadır. Rengini bağlamından alan milliyetçilik değişkenliğe sahip bir ideolojidir. Milliyetçilik türleri bakımından derin farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Esnek ve yönlendirilebilir bir yapıya sahip olan milliyetçiliği tek bir yaklaşım doğrultusunda açıklamak mümkün değildir. Milliyetçilik birçok yazar tarafından farklı ve değişik bir biçimde tanımlanıp, milliyetçiliğin 19. ve 20. yüzyılın temel ideolojilerinden biri olduğu konusunda akademisyenler mutabık olsalar da tanımı, kökeni, anlamı bakımından yine de birbirinden farklı değerlendirmeler

⁵⁸ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 22-23.

⁵⁹ Mehmet Karakaş, agm. s. 58-59

⁶⁰ Recep Boztemur, agm. s. 178

yapılabilmektedir. Milliyetçilik ideolojisi; inanç, duygu ve semboller barındırma, dokuyu anlamaya çalışma farklı durum ve koşulların özgülü içinde değerlendirilmeyi gerektirir.⁶¹ Bu doğrultuda, Anderson'ın ifadesiyle: *'milliyetçiliğin en az iki yüz yıldır yeryüzünde aramızda olduğu herkes tarafından kabul edilmesine rağmen bugün gelinen noktada bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınılan ikinci bir siyasi fenomen bulmak güçtü.'*⁶²Böyle olmasının temel nedeni milliyetçilik anlayışlarının üzerinde karar kıldıkları millet tanımlarının farklılık göstermesidir. Bir diğer nedeni ise, siyasi yaklaşım oluşturmastır. Her siyasi yaklaşım milliyetçiliği benimsemez ya da benimsemesin bu modern fenomenin varlığını kabul etmiş ve üzerinde durarak bir tanım geliştirmeye çalışmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı tek bir milliyetçilik tanımının bulunamaması sorunu ise milliyetçilik kavramını sınıflandırma girişimleri ile aşılmaya çalışılmıştır.⁶³Bilim adamları milliyetçiliği, sivil (civil) ve etnik milliyetçilik şeklinde ikiliği temel almışlardır. Milliyetçiliğin türleri konusunda farklı sınıflandırmalar da mevcuttur. Örnek olarak, ilkö, modernist, doğulu, Batılı, siyasi-kültürel, iradeci ırkçı-dışlayıcı, kapsayıcı- asimilasyoncu-entegrasyoncu, ayrılıkçı reformcu milliyetçilikler şeklinde sınıflandırmalar söz konusu olabilmektedir.⁶⁴

Sivil milliyetçilik, modernitenin ayrılmaz bir parçası olan siyasi bir eğilim olarak anlaşılacakla birlikte doğuştan getirilen değerler önemsenmez. Ulusal kimlik sivil anlayış çerçevesinde araçsal bir yoldan inşa edilmektedir. Sivil milliyetçilik teorisyenleri devleti, ulusal kimlik oluşum sürecinin başlangıç noktası sayar: *'Bireyler devlete teslim olur, devlet de onlardan bir ulus çıkarır'*. Bu oluşum sürecinde ulusal kimlik, hukukun ve hukukun üstünlüğüne saygının hâkim olduğu, sınırları çizilmiş bir toprak parçasında hissedilen bir siyasi topluluk duygusudur.⁶⁵ Sanayileşmenin milliyetçilik üzerindeki en önemli etkisi devletin milleti kültürel ve siyasal olarak bütünleşmiş bir birim haline getirmesi ve ekonomik gelişmelerdeki farklılıklar dolayısıyla milletler arasında eşitsizlikler ve dışlayıcılık yaratması oldu.⁶⁶ Modernite denilen bu yeni süreçte, sanayileşmenin üretim ilişkisi, aydınlanmanın değerleri,

⁶¹ Bkz. Anthony, D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, 1994

⁶² Benedict Anderson, *Milliyetçiliği Anlamaya Giriş, Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s.11'den akt. Murat Kılıç, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, /16, Aralık 2007, s.114

⁶³ Murat Kılıç, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi," SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, /16, Aralık 2007, s.114

⁶⁴ U. Özkırımlı, *age*. s. 11-73

⁶⁵ Murat Alakel, "İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil Etnik İkimine Dair Teorik Tartışmalar," *Akademik Bakış*, 5/9 Kış 2011, s.3-4

⁶⁶ R. Boztemur, *agm*. s.173-174

Protestanlığın dinsel yorumlar gibi eski toplumsal yapı ile olan değişim ve dönüşümler milletlerin ortaya çıkmasını sağlayan şartların oluşumunu kendi bünyesinde taşımaktadır. Bu paradigma doğrultusunda, sivil milliyetçilere göre milliyetçiliğin kökleri temel olarak moderniteye dayanmaktadır. Modernitenin; Pazar, ekonomi, sermaye, sanayi ve matbaa sermayesinden oluşan yapısal unsurları, egemen devletleri ortaya çıkarmıştır.⁶⁷

Etnik milliyetçilik ise; milleti tanımlamak için nesnel özelliklere atıf yapmaktadır. Bu doğrultuda millet; dil, tarih ve kültür üzerine kuruludur ve milletin üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmaları beklenir. Etnik milliyetçiliğe göre, milletin oluşumu devletin oluşumundan önce gelmektedir. Etnik kimliğin bileşenleri (mitler, hatıralar gibi) milli kimliğin vasıflarına kaynaklık eder.⁶⁸ Millet oluşumunda, etnik bileşenlere önemli işlev yükleyen teorisyenlerden olan Anthony Smith, ‘Milletlerin Etnik Kökeni’ kitabında doğal olarak bir millet kurulma zemininin etnik yaratılışı olduğunu belirtmektedir. Milletin kökenlerinin zaten var olduğunu ve modernitenin devrimleri ile kendilerini dışa vurma imkânı kazanıp görünür olduklarını ifade etmiştir.⁶⁹ Milliyetçiliğin hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını Smith şöyle sıralamıştır:

1. Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci
2. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak
3. Millet ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm
4. Milletler ve milli irade hakkındaki bir kültürel doktrin ile milli emellerin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji
5. Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket⁷⁰ olarak ifade ettikten sonra milliyetçiliği, *‘hal-i hazırda ya da potansiyel bir ‘millet-i’ kuracağı bazı mensuplarınca farzedilen bir halk adına özerklik, birlik ve*

⁶⁷ M. Alakel, agm. s. 4

⁶⁸ agm, s. 8

⁶⁹ A. D. Smith, age. *Ulusların Etnik Kökeni*, s. 28

⁷⁰ A. D. Smith, age. *Milli Kimlik*, s. 119

*kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak tanımlar.*⁷¹

Smith, Milliyetçi hareket şekillerini sivil ve teritoryal modeller üzerinden belirtip bağımsızlıktan önce ‘sömürgecilik karşıtı’ hareketlerin bağımsızlıktan sonra ‘entegrasyoncu’ (bütünleşme) hareketlerinin geliştiğini ifade etmiştir.⁷² Millet kavramı temel olarak sivil ve teritoryal olan hareketlerdir. Teritoryal milliyetçiliklerin bağımsızlık öncesi hareketleri; öncelikle yabancı yöneticileri kovmaya ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devlete sahip milletle ikame etmeye çalışan sömürgeci karşıtı milliyetçilikleri oluştururken; bunların bağımsızlık sonrası hareketleri ise, çoğu zaman etnik farklılıklar gösteren nüfusu bir araya getirip bütünleştirmeye ve eski sömürge devletin dışında yeni bir ‘teritoryalmillet’ inşa etmeye çalışan entegrasyoncu/bütünleştirici milliyetçilikleri oluşturmaktadır. Etnik milliyetçiliklerin bağımsızlık öncesi hareketleri ise; nüfusu daha büyük bir siyasi birimden ayırıp burada toplamaya, veya seçilmiş bir etnik yurdu ayırmaya, burada toplanmaya ve onun yerine yeni bir siyasi ‘etno millet’ kurma şeklinde ayrılıkçı ve diaspora milliyetçilikleri olarak belirirken, bağımsızlık sonrası hareketler ise ‘etno millletin’ o andaki sınırları dışında bulunan etnik akrabaları ve onların yaşadıkları toprakları ilhak etmek veya etno milli devletlerin birliğiyle daha geniş bir ‘etno milli’ devlet kurarak genişlemeye çalışan irredentist ve pan milliyetçilikler olarak değerlendirilmektedir.⁷³

Suavi Aydın ise; milliyetçilik türleri ile ulus devletler oluşumu arasında ilişkiyi şöyle belirtmiştir: Burjuvazi ve kapitalist kurumların oluşumunun esas dinamiğini teşkil ettiği durumlarda önce uluslaşma sonrasında ulus ve sonrasında da milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Bu oluşumun tipik örneklerini İngiltere ve Fransa’da görmekteyiz. Almanya, İtalya ve Çekoslovakya tipik örneklerini, dinamiğin temelini burjuvazi, küçük burjuvazi ve aydınlar olduğu durumlarda uluslaşmayı milliyetçilik ve onu da ulus devlet takip etmiştir. Oluşumun esas dinamiğini aydınların, yabancı işgalinin ve sömürgeciliğin oluşturduğu durumlarda önce milliyetçilik ortaya çıkıp bunu ulus devlet takip etmekte ve sonrasında da uluslaşma gelmektedir. Tipik örnekleri; Doğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya’da görülmektedir. Son olarak da esas dinamiğin aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinin olduğu durumlardan önce milliyetçilik ortaya çıkmakta, sonrasında

⁷¹ age, s. 121

⁷² age, s. 133

⁷³ age, s. 133-134

uluslaşma gelmekte olup en sonunda da ulus-devlet ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri İspanya ve Portekiz bu gruba girmektedir.⁷⁴

1.5. Modernist Milliyetçilik

Modern milliyetçi bakış açısının temel dayanak noktası, sanayileşme kapitalizm ve ulus devletin egemenliğinin çıktısı olarak ortaya çıkacak modern kimliğin milliyetçilik ile ilişkili olmasıdır. Modernist bakış açısının ilk hangi çalışmayla ortaya çıkmış olduğu net belirlenmiş olmasa da Karl Deutsch'un 1953 yılında yayımlanan *Nationalism and Social Communication* ile Ellie Kedourie'nin 1960 tarihli *Nationalism* kitaplarının literatürdeki değişimin ilk habercisi olarak görebiliriz. Modernist bakış açısı bu tarihten itibaren milliyetçilik alanında çalışan araştırmacıların en fazla rağbet ettiği kuramsal çerçeve haline gelmiştir.⁷⁵ Modernist milliyetçilik anlayışında, milliyetçilik milletleri inşa eder milletler milliyetçiliği değil. Milliyetçiliğin modern çağa (son birkaç yüzyıla) ait yapılar olduğu bu yaklaşımı benimseyen çalışmaların ortak paydasını oluşturmaktadır. Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Milliyetçiliğin bu süreçlerle bağlantılı olmasının yanında eski çağlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar yoktur. Bu koşullar modern çağda oluşur, diğer bir deyişle milletler ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline gelir.⁷⁶

Milliyetçilik, modern dünya sistemlerinin üzerine bina edildiği bir tarihsel dönemi belirtmektedir. Milliyetçilik 19 yüzyıldan günümüze 'dünya siyasi tarihinde en derin, en inatçı ama yine de en öngörülen kara leke olarak' olagelmıştır.⁷⁷ Devletlerin sayıca arttığı ve sadakatin temel ölçüsünün veya gücünün ulus olduğuna bu yüzyılda tanık olmaktayız. Kendi ortak tarihi ve kültürü olan genellikle sınırları belirlenmiş bir toprak parçasına sahip olan bir etnik grup olarak belirtilen milletin devleti olması olmazsa olmaz değildir; yani olabilirde olmayabilirde. Fakat devlet ise siyasi ve bölgesel (territoryal) bir strüktür. Modernist milliyetçilik, kendi devletini kurmak veya var olan bir ulus devleti savunmak amacıyla belirli bir etnik grubun veya topluluğun

⁷⁴ S. Aydın, *age.* s. 76

⁷⁵ U. Özkırmı, *age.* s. 97-98

⁷⁶ U. Özkırmı, *age.* s. 98

⁷⁷ John Dunn, 'Nationalism', *Theorizing Nationalism* içinde, Ed. Ronald Beiner. Albany: State University of New York Press, 1999, s.27'den akt. M. Alakel, a.g.m. s. 2-3

harekete geçtiği ideoloji olarak tanımlanabilir.⁷⁸ Milliyetçiliğin temel güdüsü, azınlık ya da çoğunluk, ister siyasi bir birlik, ister soya dayalı bir birlik arayışında olsun temel motivasyon homojenlik oluşturmaktır ve kültür bu homojenliğin ifadesini bulduğu alandır. Ortak birlik inşa edebilmek için dil, tarih, soy, toprak, siyasi kurumlar ve sembollerden biri veya birkaçı oluşturulacak ortak kültürde işlevselleştirilir⁷⁹ Siyasi bir gruba aidiyet bilinci milliyetçilik olarak tarif edilmektedir. Ulus inşası ve bunun sonucu olarak ulus devlet '*Milliyetçiliğin siyasi uygulaması, duygunun güce tercümesi*'dir.⁸⁰

Modernistler, milletleri ve milliyetçiliği doğal ve ezeli bir olgu olarak görmeyip, modernite ve kapitalizm ile ilişkilendirip açıklamaya çalışmışlar ve milletlerin ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline gelebileceği ifade edilmiştir. '*Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil*'.⁸¹Gellner, milliyetçiliğin, modern çağa özgü olduğunu savunurken modernitenin bir getirisi olarak modern devlete duyulan ihtiyacı temel belirleyen şeklinde ortaya koyup milliyetçiliğin milleti yarattığını söylemiştir. Milli kimlik arayışlarında bu tip milletler, varlıklarının ve kimliğinin köklerini tarihte, dilde, gelenekte, dinde, soy birliğinde vb. unsurlarda aramışlardır. Ayrıca bu kökleri, çoğu kez, tasavvura dayanarak yüceltilip yorumlanmasıyla bu durum ideoloji olarak milliyetçiliği doğurmuştur.⁸² Milli kimliğin inşa süreci olan modern dönemin şekillenmesi sürecinde aydınlanma idealleri ile koşut olarak kendine özgü benliğini bulma yolundaki insan çabası ve çalışması toplumsal bir kategori olarak modern millet fikrini ortaya çıkarmıştır.⁸³ Gellner, Deutsch ve Hroch; ulus devleti ve dolayısıyla milli kimlik ve milliyetçilik olgusunu, endüstrileşme ve iletişim ağlarının gelişimi gibi toplumsal alanın modern dinamiklerinin topluma getirilerinin üzerinden ve koşulların zorlamaları neticesinde ortaya çıktığı belirtmişlerdir.⁸⁴

Smith'e göre; Ernest Gellner'in, 'büyüme –yönelimli endüstriyel toplumun gerekliliğine dayalı teorisinde', uluslar ve milliyetçilik ile modernleşme arasındaki ilişkinin en

⁷⁸ Mithat Baydur, "Ulus-Devlet ve Ötesine Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Birkaç Not," *Türkiye Günlüğü*, 23/Yaz, 1993, s.10

⁷⁹ Elçin Aktoprak, "*Ulusun Tahayyülünde Anadili*," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Anadilde Eğitim Sempozyumu*, s.183

⁸⁰ Robert E. Lerner vd. *Western Civilisations: Their History and Their Culture*, Eleventh Edition, New York: Norton, 1988, s.809'dan akt. M. Alakel, agm. s. 2-4

⁸¹ U. Özkırımlı, *age.* s. 83

⁸² Emre Yıldırım, "Modernitenin Eleştirisi ve 'Milliyetçi Söylem' Bağlamında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak," *Amme İdare Dergisi*, 48/Sayı:1, s.10

⁸³ E. Aybars, *age.* s. 159

⁸⁴ Emre Yıldırım, "Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, /6, Eylül 2014, s. 28

kuvvetli açıklaması görülebilir. Gellner'e göre, modern öncesi toplumlarda elitlerle üretici sınıflar arasında kesin bir sınır bulunmaktaydı ve bu sınırın aşılmasına yönelik bir ideolojinin geliştirilmesi mümkün olmamaktaydı. Bu doğrultuda ancak endüstrileşme ile birlikte ortaya bir türdeşleşme gereksinimi çıkmış ve milliyetçilik bu türdeşliğin ideolojisi olmuştur. Endüstriyel toplum, okuma yazma bilen ve teknolojiyi kullanabilen bir nüfusa ihtiyaç duyar ve devlet, *'kitlesel, kamusal, zorunlu ve standart eğitim sistemini destekleme yoluyla böyle bir iş gücünü sağlayabilme yetisine sahip tek ajandır.'*⁸⁵ Gellner; *'Ulusçuluk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hâkim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır. Yani okulda okuyarak elde edilen, akademik dünyanın denetlediği, mümkün olduğunca açık bir bürokratik ve teknolojik iletişimin gereksinimlerine göre inceden inceye düzenlenmiş bir dilin genel topluma yansımından söz ediyoruz. Ulusçuluk daha önceleri yerel düzeyde küçük gruplar tarafından kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen folk kültürlerle dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine her şeyden önce yukarıda sözü edilen bu tür bir ortak kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu, anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulmasıdır.'*⁸⁶

Milliyetçilik, bu doğrultuda ulus olmanın oluşturabilmenin ideolojisi olarak tanımlanır. Milliyetçilik hangi siyasal gücün savunusunu yaptığına göre değişip şekil alabilmektedir. Batı'da modern tarihin perdesini açan burjuvazi, milliyetçiliği, heterojen halk topluluklarından bir ulus inşa etmek için geliştirip kullanmıştır. Siyasal örgütlenmenin ifadesi ulus olmakla birlikte ulusun örgütlü biçimi ise ulus-devlet olarak tanımlanır. Yukarıda da belirtildiği gibi bir ulus devletin oluşabilmesi için üç temel niteliğin bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası (vatan), birlikte yaşama iradesi gösterebilen nüfus kitlesi halk, bu nitelikleri birleştirip örgütleyen çıktıya ürüne ise devlet denir. Sonradan da gelişebilen dil, din, tarih kültür birliği gibi özellikler ikinci önemde olup sonradan da geliştirebilirler. Tarihsel arkeolojiye baktığımızda ise devletlerin ulus oluşumundan önce geldiği görülmektedir. Otonom parçalı sosyo- ekonomik yapılar (federal birimler) bir idari merkeze bağlı olup ve bu merkezileşmeyi sağlayan krallıklar tedricen ulus oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Bu doğrultuda ulus adı Tanrıdan ve kılıç gücünden

⁸⁵ A. D. Smityh, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.32

⁸⁶ E. Gellner, *age*. 1992, s. 107-108

meşruluklarını alan kralların tebaalarına değil egemenliğin kaynağı olarak cumhuriyet yurttaşlarına verilmiştir.⁸⁷

Milliyetçilik ve ulus tarihinde hangisinin önce geldiği somutlaşıp kavramlaştığı, çeşitli toplum bilimlerinin bu konu üzerinde farklı kuramlara yöneldiği kavramlar şeklinde karşımıza çıkan tartışmalı bir konudur. Buna rağmen birçok sosyal bilimcinin üzerinde ortak mutabakat kurduğu noktalar vardır. Smith, milliyetçiliğin ve uluslaşmanın modernleşme olgusuyla eş zamanlı olduğunu ileri sürer. Diğer görüşler ise uluslaşmanın sanayileşme ile eşzamanlı olduğuna vurgu yapmaktadır.⁸⁸

Gellner, ise daha sonra çalışmalarında bir dönemleştirmeye giderek, tarımsal toplumlardan modern topluma geçiş sürecinde milliyetçiliğin görünür olmadığı küçük birimlerin ve imparatorlukların dünyasından türdeş ulus –devlet dünyasına geçişte beş evreden bahseder. Buna göre, ilk aşama olan çıkış çizgisinde etnisiteyle siyasi meşruluk arasında hiçbir bağ bulunmamaktadır. İkinci aşama olan milliyetçi başkaldırı aşamasında etnisite kendisini siyasi bir ilke olarak göstermeye başlar. Milliyetçi başkaldırının zaferi ve kendi kendini yok edişi aşamasında, çok etnili imparatorluklar dağılır, milliyetçilik meşruiyetin yegâne kaynağı haline gelir ve yeni devletler kurulur. Ancak bu yeni kurulan devletler de kendi içlerinde çeşitli etnik azınlıklar bulundurdıkları için milliyetçilik bir sorun olmaya devam eder. Dördüncü aşama gece ve sis olarak adlandırılmıştır ve bu aşamada milliyetçiliğin gerekleri katliam ya da göç gibi mekanizmalar aracılığıyla yerine getirilir. Beşinci ve son aşama ise endüstrileşme sonrasıdır. Refah düzeyindeki yükseliş ve kültürel yaklaşma nedeni ile milliyetçilik eski şiddetini yitirir ama tamamen ortadan kalkmaz.⁸⁹

Milliyetçilik; ortak vatan, ortak duygu, düşünce, ekonomi ekseninde uluslaşmanın örgütlenmesini sağladığı görülmektedir. Bu bakış açısına göre milliyetçiliğin üç temel hedefi olduğu söylenebilir. 1) Ulusal ekonomiyi inşa etmek, 2) Özerk bir yasama/ yürütme organı (ulus devletin siyasi ve idari örgütünü) oluşturarak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkilerin (yöresel bireysel bağları ve cemaat bağlarını) bu organın denetiminde ve bütünleştiriciliğinde toplanması, 3) Ulusal bir kültür (ortak

⁸⁷ Doğu Ergil, *Bir Düz Bir Ters*, İstanbul,1995, s. 76

⁸⁸ S. Aydın, *age*. s. 60

⁸⁹ U. Özkırımlı, *age*. s.156-158

değer ve beklentiler sistemi) ve buna bağlı olarak kimliğin tanımlanmasını oluşturmak. Görüldüğü gibi milliyetçilik ulus devlet şeklinde örgütlenmeye meyilli bir ideolojidir.⁹⁰

Milliyetçilik, yönetim erki ve toplum arasında bir köprü oluşturur. Bu nedenle *‘Demokratik Devrim Çağı aynı zamanda Milliyetçilik Devrim Çağı olmuştur.’*⁹¹ Milliyetçiliğin öncüleri ulusu oluşturtacak toplumsal kitlenin ortak tanımlayıcı özelliklerini ya da öyle olduğu kabul edilerek inşa edilen özellikleri veri olarak alırlar. Ulusun ilk evresini bu ortak özelliklerin başarılı şekilde üretimi oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin iki yönü vardır: Birincisi; belirli bir kültür için egemenlik mücadelesine dönüştüğünde dışlayıcı ve bütünleyici bir renge bürünmesidir. İkincisi: ulus devlet’i inşa eden görünür kılan iradenin hareketi için yurttaşlığın toplumsal meşruiyetini sağladığında dışlayıcı değil dahil edici bir yön kazanır.⁹² Bu bağlamda milliyetçilik uluslaşmanın bir diğer ayağını oluşturmaktadır. Toplumsal yapıyı, ulusal iktisadi yapı, milliyetçilik ile doğru orantılı olarak şekillendirmektedir. Ulusal yapıların merkezileşmesi ile üst yapılanmanın çatısı altında milliyetçiliğin de katkısıyla yeni bir kimlik oluşmuştur. Bu kimliğin oluşumu, egemen güç tarafından ülke içerisindeki bireylere sosyal dizayn vererek bu kimliğin etrafında kümelenmesini sağlamaya yönelik, siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel uygulamaların somutlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Egemen erk tarafından ulusal kimliğin inşası sürecinde birçok metot denenip kullanılabilir. Bunlarda bazıları ideolojinin üretimi, dil politikaları, tarih araştırmaları, dini kimlik, ortak kahramanlar, ortak düşman gibi örnekler çoğaltılabilir ve bu doğrultuda farklı metotlar izlenebilir. Bir toplumu meydana getiren dokunun muhtevasına göre bunların bazıları daha ön planda bazıları daha geride durabilirler. Burada önemli olan kriter egemen gücün bu metotlardan toplumun yapısına en uygun olanını ve toplumda tutkal vazifesi görecek olanı uygulamaya dökmesidir.

1.6. Batı Avrupa Dışında Gelişen Milliyetçilik

Batı’da ulus devletlerin inşası sürecinde olumlu bir akım olarak başlayan milliyetçilik; emperyalist, ırkçı ve aşırı milliyetçi bir muhtevaya bürününce sömürgeleştirilen toplumlarda da karşıtını doğurdu. ‘Az gelişmiş ülke milliyetçiliği’ karşı ideoloji olarak ortaya çıktı. Sanayi Devrimini gerçekleştirememiş az gelişmiş

⁹⁰ Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Ankara, 1983, s. 73’den akt. Suavi aydın, *Modernleşme ve milliyetçilik*, Ankara, 1993, s.70

⁹¹ Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilik*, Haz. Jean Leca , Çev. Siren İdeman, İstanbul, 1996 s.14

⁹² A.g.e. s.16

ve/veya sömürge toplumu milliyetçiliğinin bayraktarlığını burjuvazi üstlenemezdi. Bu ülkelerde bürokrasi emperyalizme ve sömürgeliğe karşı direnci örgütlemiştir. Üretim araçlarına sahip olmasalar da devlete hükmeden bürokrasi üretim sürecini denetleyen güçlü bir konumda olup az gelişmiş veya sömürgeleştirilmiş toplumlarda ulusal politikanın bayraktarlığını üstlenmiştir. Eğitimli bürokrasi, az gelişmiş ülkelerde, Batı yanlısı, yenilikçi, çağı yakalama peşine olan kadrolardır. Çağı yakalama kararlılığı, yenilik ve gelişmeler bürokrasi için varlık nedenidir. Bu eğitimli bürokrasi kadrosu geleneksel sosyal bir yapının içinde olmadığını farkındadır. Bu neden ve doğrultuda devleti esaretten kurtarıp heterojen halk kitlelerini uluslaştırmak gibi bir misyonu üstlenmektedirler.⁹³ Milliyetçilik geri kalmış halkların modern dünya koşullarında kendilerini yönetme yeteneğinden (kültürel olarak) yoksun oldukları şeklindeki sömürgeci tezin yanlışlığını göstermeye çalışır. Bu bağlam içerisinde milliyetçilik, sömürgeleştirilmiş halkın aşağılığı iddiasını reddedip geri bir ulusun bir yandan kendi kültürel kimliğini koruyarak kendisini modernleştirebileceğini savunmaktadır. Entelijansiyanın yönlendireceği, ulusun ise takip edeceği bir ulusla kültür yeniden doğuş projesi olarak ortaya çıkacaktır.⁹⁴ Az gelişmiş ülkelerde bir burjuva sınıfı ya yoktur ya da etkili olamayacak kadar cılızdır. İktisadi yapı geri bir tarım ekonomisine dayanmaktadır. Kırsal kesim, siyaset dışında, tarih dışında verimsiz kaderci bir halde yaşamaktadır. Böylesi sosyo-ekonomik toplumsal yapıda bürokrasi, dar bir orta sınıftan çıkan, modern eğitimle yetişen, devlet kadrolarında olduğu için siyasal açıdan faal olan tek dinamik unsurdur. Bürokrasi, ulusu inşa ederken milliyetçiliği; devleti ise ‘ulusu modernleştirme’ projesinde kullanmaktadır. Toplum tavandan tabana modernleşme projesi ile bürokrasi eliyle inşa edilmektedir. Çağı yakalamaya çalışan Türkiye gibi ülkelerde yenileşme ve değişme, kapitalistleşerek değil gelişmiş Batı gibi modernleşerek, tavandan devlet eliyle ve siyaset kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Değişmenin motoru Batı’da iktisadi yapıydı. Üretim araçlarını elinde tutan burjuvazi bu motoru çalıştırmaktaydı. Değişmenin öncüsü burjuvazi olmakla birlikte toplum demokratikleştikçe değişme motorunun çalışması kolektif olarak görev edinildi. Bu durumun toplumsal sisteme gelişme olarak yansımaları büyüme ve değişimin nispeten dengeli ve yaygın olduğu içindi. Büyüme ve gelişme bizde ve az gelişmiş

⁹³ D. Ergil, *age*, s. 77

⁹⁴ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev. Sami Oğuz, İstanbul, 1996, s. 71

Ülkelerin çoğunda üretim araçlarına sahip olmayan bürokrasi eliyle yönlendirildiği için sınırlı ve dengesiz olduğu söylenebilir.⁹⁵

Millet ve devlet olgularının Türkiye’de ortaya çıkış sürecine baktığımızda ne milliyetçilik millet ve devlet olgularının eş zamanlı olarak ortaya çıktığı Fransa örneğine ne de milliyetçiliğin ulus devletten yarım yüzyıl önce Almanya’da ortaya çıkmasına benzemektedir. Türkiye, Almanya’da ‘devletini arayan bir millet’ şeklinde değil Türkiye’de olan ‘milletini arayan bir devlet’ten dem vurmak daha anlamlı görünmektedir.⁹⁶Trkiye tecrübesi milliyetçilik açısından sivil –etnik ikiliği şeklinde çizilen sınırlarla açıklanamamaktadır. Türkiye’nin resmi kimliği Osmanlı mirası üzerine oturmuş olup milli kimliğin inşasının ilk yıllarında sivil milliyetçilik uygulamaları kullanılmakla birlikte sonraki yıllarda etnik tonun görünür olduğu izlenmektedir.⁹⁷ Cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında Fransız geleneğine uygun bir sivil millet inşa etmek amacında olduğu söylenebilir. Ulus devlet, Fransız geleneğinde siyasi ve kurumsal açıdan ele alınıp bu gelenekte millet oluş doğası gereğince kendi iç dinamikleri ile siyasi sosyal ve iktisadi süreçlerle vatandaşlık bağına olan vurgu ile şekillenip devlet merkezli bir şey olduğu görülmektedir. Sonraki süreçte ise Türk milleti oluşumu adım adım Alman geleneğine uygun bir etnik millete doğru eğilim göstermiştir. Millet oluşu Alman geleneğinde halk merkezli bir şey olarak düşünülmektedir. Bu örnekten milli duyguların ulus devletin ortaya çıkışından önce de var olduğuna ve bu yüzden Alman millet düşüncesinin organik, dilsel ve kültürel bir topluluktan kaynaklandığına inanılmaktadır.⁹⁸Trkiye cumhuriyeti ulus devleti modernleşme ile birlikte Batı ulus devletleri örnek alınarak inşa edildiği için cumhuriyetin ilk yıllarında sivil milliyetçiliğin ağırlıkta olmuştur. Ancak sonraki yıllarda rastlan etnik milliyetçiliğe kayışın Türkiye rneğinde hem sivil hem de etnik milliyetçiliğin bileşenlerinin olduğunu karşımıza çıkarmaktadır.

Hem teorik hem de pratikte Batı’da uzun süren evrim-devrim ayırımında, doğuda çok kısa bir zamana sıkıştırılmış birçok sorun ve trajediler yaşanmıştır. Bununla birlikte, Anadolu toplumunun modern eğitim, iletişim, ulaşım, ticaret, sanayileşme, şehirleşme ve vatandaşlık gibi temel modern devletin kültür altyapısından mahrum kalması ve

⁹⁵ D. Ergil, *age.* s.78-79

⁹⁶ Ayşe Kadioğlu, “Milliyetçilik Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Milliyetçilik, VI/, İstanbül,2003, s. 287

⁹⁷ Murat Alakel, *agm.* s. 13

⁹⁸ *Agm.* s. 20

geleneksel yapıda, kırsal alanda tarım toplumu olarak kalması büyük bir sorun oluşturmuştur.⁹⁹ Türkiye örneğinde, uluslaşma süreci ve yeni bir toplum inşasının ideolojik araçlar yoluyla desteklenip uluslaşmanın tabandan gelen bir dinamik ile değil tavandan yani devletin ulusu inşa ettiği görülmektedir.

Şerif Mardin, Türkiye'nin uluslaşma sürecinin modernite ile yakından ilişkili olduğunu belirtip Türkiye örneğinin bu doğrultuda sivil milliyetçiliğin kavramsal varsayımlarının özelliklerini taşıdığını belirtmiştir. Aydınlanma düşüncesi, Cumhuriyetçi elitlerin bilişsel haritalarını şekillendirmiştir. İnsanın kendi çevresini kontrol edebileceği fikri, aydınlanmanın temel inançlarından biri olup bunun Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformların arkasındaki temel felsefe olduğu söylenebilir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet elitlerinin anlayışlarının temel dayanak noktası, ilerleme düşüncesi ve pozitif bilim olmuştur.¹⁰¹ Bu hedef Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerine de yansımıştır: *'Hayatta her şey için; maddiyat için, maneviyat için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir.'*¹⁰² Dinin toplumsal yaşamın dışına çıkarılmasını Durkheim'in ifade ettiği gibi toplumun organik organizasyonunun korunmasında bazı sorunlara yol açtığı ve ortaya çıkan boşluğun, bilimin üstünlüğü ve ilerleme düşüncesiyle ve de milliyetçiliğin güçlenmesiyle telafi edilip doldurulmaya çalışılmıştır.¹⁰³ Türk uluslaşması yukarıdan devrim şeklinde gerçekleşip devlet toplum ilişkilerinin doğasında belirleyici olmuştur. Gellner bu durumu, gerek sosyal gerek siyasi modernleşmenin devlet otoritesi ile bağlantılı olduğu bir ideolojinin sonucu şeklinde belirtir. Bu nedenle devlet kendisini modernleşmenin sürdürülmesinden sorumlu saymaktadır.¹⁰⁴

Ulus devlet inşasında seçkinlere önemli roller düşmektedir. Hroch; bir ulusal hareketin üç ayrı evresini vurgulamaktadır. A evresinde entelektüel bir halk grubunun dilsel kültürel ve olasılıkla tarihsel niteliklerini araştırır. Sonraki B evresinde daha fazla siyasallaşmış eylemler ve profesyonel aydın kesimi bu ilk entelektüel çıkışları toparlayıp kitlelerin ulusal bincini uyandırmaya çalışır. C evresiyle kitlesel bir ulusal

⁹⁹ Süleyman Seyfi Ögün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, 1995, s.149'dan akt. M. Alakel, agm. s. 13-14

¹⁰⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 1995, s. 162

¹⁰¹ Age, 1995, s.189-190

¹⁰² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TBMM VE CHP Kurultaylarında, I-III, 1919-1938*, Der. Nimet Arsan, 2006, s.341

¹⁰³ Şerif Mardin, *age*, s.232

¹⁰⁴ Ernest Gellner, *Encounters With Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1994, s.83'den akt. M. Alakel, agm. s. 20

hareket oluşacaktır. Bu evrelerden geçilirken de bir dizi ve dış gelişme olacaktır.¹⁰⁵Türk uluslaşma sürecine bu örnek üzerinden baktığımızda; subaylar ve önde gelen bürokratlardan oluşan entelektüel seçkinler ve profesyonel aydın kesimi Türk ulusal kimliğinin imgesini geliştirmeyi amaçlayarak yeni bir liderliğin Osmanlı egemen sınıfının yerini almasında önemli rol oynamıştır. Hroch'un modeline bakarsak A ve B olarak belirtilen evrelerde entelektüel seçkinler anahtar rol oynamışlardır. Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları ilk dönemlerde Türk ulusal kimliğini vatandaşlığa dayalı ulus özellikleri ile donatmak amacındaydılar. Bununla birlikte vatandaşlığa dayalı Türk ulusunun etnik çekirdeği, dili ve kültürüyle Türk etnisitesine dayanacaktı. Bu eş zamanlı devlet inşa etme ulus inşa etme denemesinde birçok entelektüel, tarihten mit ve simgelerden yararlanarak bir Türk ulusu inşa edip biçimlendirmek için göreve çağrılmışlardı.¹⁰⁶

Osmanlı ülkesinde, milliyetçilik akımları doğal bir gelişme seyrinden çok Batı'nın 'Doğu sorununu' çözmeye yani Osmanlı devletini yıkıp mirasını paylaşmaya yönelen sömürgecilik politikasının bir sonucuydu. Niyazi Berkes; İslamcılık ve Turancılık akımlarında Alman emperyalizminin etkisini milliyetçilik akımının doğuşunda ise Kırım savaşının etkilerini bulmuştur. Milliyetçiliği Osmanlı Türkleri'nin iç ve dış milletlerden öğrendiği görülmektedir. Bu da kendini savunmak içindir. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı aydını Osmanlıcı ya da İslamcı olabilirdi fakat milliyetçi olması beklenemezdi. Milliyetçilik Osmanlı sözlüğünde devlet düşmanlığı, ayrılıkçılar ya da vatan hainliği ile eş anlamlıydı. Türklükten Türkçülükten bahsederken küçültücü hatta suçlayıcı anlamda milliyetçi olduğu iddia edilir; Türkler devleti bölüp parçalamaya çalışan hainler olarak görülürdü. Bu doğrultuda köklü bir devlet geleneğine sahip olan Osmanlı'nın ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşması, devlet inşasıyla birlikte ve sonrasında da devam eden bir süreci kapsamaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ M. Hroch, *age*. S. 53-61

¹⁰⁶ Kemal Kirişçi, Gareth M. Minrow, *Kürt Sorununun Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1997, s. 9.

¹⁰⁷ Bu konuda daha fazla ilgi için bkz, Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Der. Ahmet Kuyaş, İstanbul, 2002.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSAL KİMLİĞİN İNŞASININ TARİHSELVE DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

2.1. 19. Modernleşme Süreci

Osmanlı Devleti 17. yüzyıl iktisadi yapısında tarımsal üretimin düşmesinin nedenleri arasında, dış ticaretin Batılı deniz ticaret şirketlerinin eline geçmesinin yanında toprak rejiminde yaşanan sarsıntılar da yer almaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı gerilemesinin temel kaynağı iktisadi nedenlerdir. 19. yüzyılda reform hareketlerinin başlatılmasının nedeni, Osmanlı yöneticilerinin bu gerilemenin farkına varmaları ve bu durumu değiştirmek istemeleridir. Eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti yeniden enerjisini toplamak için reformlara gereksinim duymuştur. Yeni bir uygarlığın Avrupa dünyasında doğmakta olduğunun fark edilmesinden sonra yapılacak reformlarla buna uymak gerekliliği üzerine durulmuştur.¹⁰⁸ Üsttede belirttiğimiz gibi modernleşme süreci içine giren toplumlar bir önceki toplumsal yapıdan farklılaşıp merkezileşmeye doğru evrilen bir süreci yaşarlar. Batı Avrupa’da bu süreç feodalizmin çöküşü ile başlayıp bir dizi toplumsal tedrici değişimle devam etmiştir. Burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme, siyasal hakların daha geniş toplumsal kesimlere sirayet etmesi gibi gelişmeler söz konusu sürece dahildir. Modernleşme süreci ile toplumsal yapının bazı fonksiyonları merkezi bir elde toplanırken, bunu yeni grupların doğması takip eder ve toplumsal fonksiyonlar birbirinden ayrılır. Bu ayrılmaların yol açtığı kopuklukları dolduracak yeni yapılar gelişir. Milli kültür, vatandaşlık gibi yapılar merkez ile yeni ortaya çıkan sosyal ve iktisadi yapıların birbirine bağlanmasını sağlar. Osmanlı modernleşmesine baktığımızda ise bağlayıcı yapılar noktasında sıkıntılar yaşandığı için kökleşmemiş yani bu bağlantılar olmadan topyekün modernleşme Batı Avrupa’daki gibi bir yol izleyememiştir.¹⁰⁹ Osmanlı modernleşme hareketlerinin son aşaması Jön Türklerin iktidarı altında gerçekleşecek ve bu aşama ulus devlete geçiş yapmadan önce, modernleşmeyle birlikte merkezileşen imparatorluğun kontrolünde işleyecekti. Bu

¹⁰⁸ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.18,’den akt. Erdoğan Aydın, Demokrasinin Dayanılmaz Ağırlığı, İstanbul, 2015, s.313

¹⁰⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi makaleler 4*, İstanbul, 1991, s. 27-28

işlerlik içerisinde bir taraftan milliyetçilik görünür olmaya başlarken diğer taraftan da tedricen gelişme gösteren bir Türk milli kimlikleştirme sürecine ön ayak olacaktı.¹¹⁰

Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan itibaren bilim ve teknik açıdan Avrupa'nın gelişmişliğini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti yöneticileri 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'nın sadece bilim ve teknik (maddi) yönden gelişimini incelemek için değil Avrupa medeniyetinin diğer yönlerini de öğrenmek ve bunlardan faydalanmak için Osmanlı gençlerini İngiltere ve Fransa'ya göndermiştir. 2. Mahmut zamanında başlayan bu uygulama ilerleyen yıllarda da sürerek devam etmiştir. Avrupa dünyasına yönelik düşüncelerin Müslüman Osmanlı tebaası arasında yayılmasında gayri Müslimlerin etkisi önemli derecededir. Osmanlı gençlerinin Avrupa'ya gidip orada olup bitenleri yakından gözlemesi, bazı kimselerin Avrupa'dan gelmesi, bazı mültecilerin Osmanlı subay ve memurların arasına girmesi; Osmanlıların okuryazar, ulema, asker ve memur tabakaları arasında Avrupa fikirlerinin yayılmasına hizmet etmiştir. Yine bu dönemde Avrupa'dan muallimler getirilmiş, Tıbbiye Mektebi, Mühendis Mektebi, Harbiye Mektebi ve Galatasaray açılmıştır.¹¹¹

II. Mahmut (1808-1839) dönemiyle başlayan ve Tanzimat reformları ile devam eden modernleşme ile birlikte merkezileşme süreci imparatorluk için sancılı geçmekteydi. Balkanlarda yaşanan hareketlilik ile birlikte imparatorluğun temel özelliklerinden biri olan çok etnikli heterojen yapı gerilemeye başlıyordu. Bağımsızlığını kazanan ya da özerklik statüsü elde eden bölgelerden imparatorluğun elde kalan topraklarına Balkanlardan ve Rusya'dan çok sayıda Müslüman nüfus gelmeye başlamış ve bu durum neticesinde Anadolu'da Müslüman sayısı artmaya başlamıştır.¹¹²

19. yüzyılın sonlarına doğru Batılılaşma giderek zorunlu bir hal alıyordu. Buna nazaran dünya İmparatoru olmaya aday bir devletin kendisini Batı karşısında yetersiz görmesi Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelirdi. Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi Osmanlı aydınları arasında şöyle bir düşünce hâkimdi: Batı'nın maddi

¹¹⁰ Emre Yıldırım, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Mili Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus- Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği," *International Journal of Social Science* Doi Number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2541> Number:28, p. 73-95, Autumn II 2014, s.85

¹¹¹ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi, Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları*, Haz. Erol Kılınç, İstanbul, 2015 s.20-21

¹¹² E. Atilla "Aytekin, Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında," Yay Haz. Gökhan Atılğan vd. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul, 2015, s.41-42

çıktılarını, ürünlerini alalım ama buna karşılık manevi değerlerinden uzak duralım. Batı, üretici güçlerin gelişimi ve onu mümkün kılan onunla örtüşen bir sosyo- politik yapıya sahipken bu durumda Osmanlı bu yapıya uzak bir görünüm arz etmekteydi.¹¹³

Üçüncü Dünya ülkelerinde ya da gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşen yenileşme ve modernleşme hareketleri Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde olduğundan farklı bir yol izleyerek siyasal ve kültürel özelliklerin daha çok ön plana çıktığı bir şekil almıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Türkiye'de de ortaya çıkan modernleşme hareketleri, toplumsal kurumların, değer yargılarının gelişmiş ülkelerdeki şekillere ve toplumsal yapıya uydurulma çabasına girildiği bir süreçten geçmiştir. Sanayileşmesini gerçekleştirmeden modernleşme hareketini başlatan toplumlarda modernleşmenin ürünlerini, çıktılarını, uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Batı Avrupa'daki modernleşmeyi kolaylaştıran ve buna motor gücü olan sanayileşme hareketlerine, toplumsal alt yapıya ve kapitalist bir toplumsal örgütlenmeye sahip olmayan toplumlarda daha öncede belirttiğimiz gibi toplumsal değişim ve dönüşümler seçkinler eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmakla birlikte bu toplumlarda modernleşmenin daha çok siyasal ağırlıkta olduğu ve tavandan tabana sirayet ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden de görüleceği gibi eğitim öğretim alanındaki değişiklikler, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi v.b. uygulamaların toplumsal değişim ve dönüşümlerin siyasal ve ideolojik ağırlıkta bir modernleşmeyi temel aldığı görülmektedir. Bütün bu alanlardan yapılmak istenen değişim ve dönüşümler ile hem toplumsal sorunlara çözüm üretilecek hem de yeni bir toplum inşa edilmesi amaçlanmaktadır.¹¹⁴

Tanzimat öncesi modernleşme girişimlerine baktığımızda temel saik ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Daha sonra askeri alanda yapılan yeniliklerin periferisi genişleyerek sivil alana doğru bir eğilim göstererek bürokratik ve idari alanda da modernleşme hamleleri başlamıştır. Öncelikle askeri alana ağırlık verilmesi, orduyu eğitmek için batıdan eğitimcilerin getirilmesi, sonrasında Batı tarzı askeri okullar kurmak daha sonrada askeri kurumlara temel teşkil edecek mühendis okulları, tıp fakülteleri ve diğer alandaki fakültelerin açılması şeklinde yeniliklerin çemberi

¹¹³ Erdoğan Aydın, *Demokrasinin Dayanılmaz Ağırlığı*, İstanbul, 2015 s.294-295

¹¹⁴ S. Aydın, *age.s.*31

genişlemiştir.¹¹⁵ Önce orduya ağırlık verilmesinin zorunluluğunu Aydın şöyle izah etmiştir:

“Osmanlı Devleti için sadece Batı karşısındaki gerilemeyi – gerileme burada sadece toprak kaybı ve dış siyasi dengenin aleyhte bozulması olarak anlaşılmalı- engelleyecek bir güvenlik supabı olmakla kalmıyor, modernleşme kuramları tarafından temel bir modernleşme ölçütü olarak öngörülen hatta modernleşmenin esas faktörü sayılan merkezileşme bakımından acildi.”¹¹⁶

Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyılda Askeri alana ağırlık vermesinin nedeni, Batı karşısında toprak kaybetmesi ve bunun sonucunda Batı’nın üstünlüğünü kabul etmiş olmasıdır. Ayrıca bu durum Osmanlı Devleti’nin iç otoritesini sarsmaya yol açtığı için bu doğrultuda merkezileşmeye ağırlık vermiştir. İkinci Mahmut merkezileştirici güç olarak doğrudan tahta bağlı düzenli ve modern bir ordunun kuruluşunu ciddiyetle ve planlı bir şekilde ele almıştır.

2.1.1. Merkezileşmeye Yönelik Çabalar

3. Selim ve 2. Mahmut döneminde merkezileşmeye ağırlık verilmesi ve buna yönelik olarak yeni kurumların oluşturulması devletin ön planda yer almasını gerektirmekteydi. 2. Mahmut, (1808-1839) kendi döneminden önceki reformcuların başarısız girişimlerini göz önünde bulundurup odak noktasına askeri yenilikleri almıştır. Bu doğrultuda Yeniçerileri ortadan kaldırıp 3. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askeri birlikleri ordunun temel birimleri haline getirmiştir.¹¹⁷ Sosyokültürel alanlardaki değişim dönüşüm ve gelişmelerin Osmanlı devletinde izlediği yol Batı devletlerinden farklı olmuştur. Osmanlı tarih sahnesinde 18. ve 19. yüzyılda yerelde güçlenen âyan gurubu etkili olmaya başladı. Âyan ya da eşraf olarak tanımlanan bu yerel güçlerin 19. yüzyıla geldiğimizde bürokratik düzeyde ilişkilerinin bir değişmeden geçtiği görülmektedir. 1808 yılında ayanların varlığının Sened-i İttifak ile devlet düzeyinde tanınması ile padişahın mutlak hükümdar olduğu kabulü, kısmen yerel güçlere sahip ayanlarla paylaşıldığının göstergesidir. Bu dönemde imzalanan Sened-i İttifak bir Magna Carta olmaktan uzak ise de Osmanlı Devletini merkeziyetçi modern bir devlete dönüşmesi yolunda atılan ilk adımlardan biridir. Yeniçerilerin bertaraf edilmesi Osmanlı modernleşmesinin ilk safhası olarak kabul edilmekle birlikte bu tarihten sonra önemli bir mesele olan askeri reformlar meselesi kapanmış bu aşamadan sonra reform faaliyetleri tedrici olarak Osmanlı yönetiminin dizayn edilmesi şeklinde ön plana

¹¹⁵Age, s. 39

¹¹⁶Age, s. 40

¹¹⁷ Ş. Mardin, age .s. 13-14

çıkıştır.¹¹⁸ Osmanlı toplumunda ortaya çıkan iç değişimin merkez dinamiğini ayanların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı toplumundaki farklı toplumsal tabakaların milliyetçiliğin etkisiyle dış etkilere açık hale gelmesi, Batı'nın endüstriyel devrimde ekonomide yükselmesi ve Osmanlı'nın bunu takip edememesi, iç çalkantılar, dış güçlerin etkisi Osmanlı Devletini toplumsal bunalıma açık hale getirmiştir

Osmanlı Devleti'nin bekası 2. Mahmut dönemine kadar hanedan ve bürokrasinin çeşitli grupların liderleri ile işbirliğine dayanmaktaydı. Devletin yönetim anlayışı Tanzimat döneminden önce Osmanlı topraklarının farklı bölgelerindeki yerli hanedanlarla eşraf ve ayan işbirliğine dayanmaktaydı. 1864 yılında çıkarılacak olan Vatandaşlık Kanunu ile devlet ile yurttaşlar arasındaki köprü vazifesi gören güçler bertaraf edilecek bunların görevlerini icra etmek için devlet yönetimindeki memurlar üstlenecekti. Bu durumun sonucunda ise devlet ile vatandaş arasında ilişkiler doğrudan aracısız bir şekilde yürüyecekti.¹¹⁹ Merkeziyetçiliğin gereksinim duyduğu toplumsal hareketlerden biri de ayanların yerel güçlerinin elinden alınıp yetkilerinin ortadan kaldırılması idi. Bu durum farklılıkların ortadan kaldırılıp homojenliği, tekdüze bir yönetim anlayışını getirmekle birlikte ekonominin de bölgelere göre farklılık göstermesi bertaraf edilip merkezileşmesini sağlamıştır. Bütün bunların toplamında sosyo ekonomik ve siyasi değişiklikler merkezileşmeye ivme kazandırmıştır.

Hukuk devletine yönelik adımların ileriye götürülmesi, 18. yüzyılda görülmeye başlayan merkezileşme hareketleri ve Tanzimat Fermanı ile olmuştur. Bu dönemde Batı'da yetişmiş aydın ve bürokratlar Osmanlı bürokrasisinde aktif rol oynamakla birlikte zaman zaman bu bürokratların otoritesi padişahı geçmekteydi. Bu bürokratların çevresi genişleyerek siyasette söz sahibi olmalarına kadar ilerlemiştir. Bu durum ise bürokratların güçlerini ve etkinliğini arttırmaktaydı. Tanzimat'ın somut temellerini hazırlayanlar da Osmanlı kalemlerinde yetişen ve bir çeşit erken Osmanlı bürokrasisini oluşturan yenilikçilerle 'ilmiye' sınıfından bir gruptur. Yaşadıkları toplumda aksaklıkları görüp eleştirmeye başlayan ilk Osmanlılar da işte bu üst tabakanın temel unsuruna (kalemiye, ilmiye) mensuptular. Bu tarihe kadar devletin aslı meselesi askeri meselelerle sınırlıydı. Tanzimat Fermanı ile birlikte eskinin dağılmış ve desantralize

¹¹⁸ Şerif Mardin, *Toplu eserleri 5 Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türküne vd. İstanbul, 1996, s.166-167

¹¹⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Haz. Güneş Ayas, İstanbul, 2006, s.66-67

özellikler gösteren bürokrasisi büyük çapta merkezileştirilmiştir.¹²⁰ Tanzimat'ın temelini hazırlayanlar da Batı modernleşmesini takip eden Osmanlı aydınlarıdır. Bu dönemin aydınları aynı zamanda toplumun öncüsü olarak topluma şekil vermek istemişlerdir. Sanattan edebiyata toplumun kültürel dönüşümünde öncü olmuşlardır. Bu amaçla tiyatro ve opera gibi batı eserlerini Türkçe'ye çevirme girişimine başlamışlardır ve bunun sonucunda da halkla daha yakın ilişkiler kurabilmişlerdir. Agâh Efendi ile Şinasi'nin 1860 yılında kurduğu Tercüman-ı Ahval, Şinasi'nin 1862 çıkardığı Tasvir-i Efkâr ve bunları izleyen sırada Ruzname, Tasvir, Hürriyet Terakki ve İbret gibi gazeteler bu çerçevede çalışan ilk bağımsız kitle gazeteleridir.¹²¹

1838 yılında İngilizlerle imzalan Balta Limanı antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin çöküşü ivme kazanmıştır. 3.Selim döneminde merkeziyetçi bir anlayış izlenip benimsenmesiyle toplumsal birlik oluşturulmaya çalışılmış; sorunlara bu yolla çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Hem dış düşmana karşı mücadele edilmesi hem de ayanlar üzerindeki egemenliğin güçlendirilmesi için Sultan 3. Selim yeni bir orduya –Nizam-ı Cedid – ve eski merkezi toplumsal düzenin yeniden tesis edilmesine yönelik çabalara girişmiştir. Osmanlı'nın sosyoekonomik yapısının odak noktası olan tımarların üzerinde denetim sağlayarak eski mutlak gücün yeniden tesis edilmek istenmesi 3. Selim döneminde yapılan reformların temel nedenidir.¹²²

Avrupa'da Paris, Londra, Viyana, Berlin ve diğer yerlerde elçiliklerin ve modern okulların açılması ve özellikle 1793 -1798 ve 1806-1807 dönemleri arasında önemli bir girişim olarak Fransa'dan eğitimcilerin getirilmesi sosyal sistemlerdeki değişiklikleri ve merkeziyetçiliği temel alarak yeni bir yapılanmaya katkı sağlama rolünü üstlenmişlerdir. Bu merkeziyetçi politikanın eski düzenin yerleşik eğilimlerini zayıflatmak ve yenilerinin gelmesine ortam hazırlamak bakımından 3. Selim ve 2. Mahmut (1808-1839) dönemlerinde alınan diğer önlemlerden daha olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir.¹²³ Osmanlı devletinin toplumsal yapısındaki değişimlerin dönüm noktası olan 1839 yılında hazırlanan Tanzimat Fermanı İmparatorluğun bürokratikleştirilmesinde ve merkeziyetçi yapısının güçlendirilmesinde önemli etkisi olmuştur. Osmanlı Devletinin toplumsal yapısındaki değişmelerle artık yeni bir evreye

¹²⁰ S. Aydın, *age*. s.41

¹²¹ *Age*, s.42

¹²² Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, Ankara, 2006, s.22-23

¹²³ *Age*, s. 23

girilmiştir. Padişah Mustafa Reşit Paşa'nın önerisiyle Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayun) onaylandı. Ferman ile herkesin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, iltizam usulüne son verilmesi askerlik süresiyle ilgili düzenlemeler, Müslüman ve gayri Müslümanlara yönelik eşit bir şekilde uygulanacağı gibi güvenceler getirilmişti. Tanzimat fermanı ile İmparatorluğun sorunlarının birkaç yıl içerisinde ortadan kalkacağı düşünülmekteydi. Fermanda vaat edilen yaşama hakkı, mal güvencesi gibi maddelerle hem birlik sağlanacak hem de mutlak hâkimiyetin güçlendirilmesi ile halk kitlelerinin tahtı desteklemeleri beklenmekteydi.¹²⁴

Bu süreç içerisinde başka bir tarihsel uğrak noktası İmparatorluğu bütünleştirip toparlamaya yönelik ilerici bir hareket olarak görülen 1856 tarihli Islahat Fermanı'dır. Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devlet Hukukundan yararlanması ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınması kararlaştırıldı. Bu ferman Tanzimat Fermanını doğruluyor fakat bunun ötesinde Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit kılacak birçok somut hükümler içeriyordu.¹²⁵ Bu ferman maddelerinden çoğunun uygulanması ertelenmiş olan 1839 Fermanın maddelerinin yeniden teyidi için yayımlanmıştır.¹²⁶ 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı dış güçlerin etkisiyle toplumsal değişim zorunluluğuna odaklanarak kabul ettirilmiştir. Bu fermanda öne çıkan ana amacın 1839'da gayrimüslimlere vaat edilen eşitliğin tanınmasıdır. Öte yandan temel amaç, 1839 fermanında göz ardı edilmiş olan temel sosyal ve ekonomik alanlardaki düzenlemelere yeniden önem kazandırmaktır.

Osmanlı devleti bu fermanlarla merkezi yapının güçlendirmeyi, dış güçlere karşı içte istikrar ve ayrışmayı doğuracak kutuplaşmaları gidermeyi, ekonomide mücadelede birlik oluşturarak yeniden güçlü Osmanlıyı tesis etmek istemiştir. İdari merkeziyetçilik yönünden başlayan bütünleşme süreci Osmanlı'nın siyasi bağıllık sorununu da içerecek şekilde genişletilmiştir. Genellikle Osmanlılık olarak bilinen Müslüman gayri Müslüman bütün Osmanlı tebaasının eşit vatandaş olması fikri, azınlık grupların Osmanlıya sadakatinin güçlendirilmesini sağlamak ve onları kontrol altında tutmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bütünleşmeye yönelik girişimlerin gayrimüslim tebaanın çoğunluğu açısından beklenen sonucu doğurmayacağı bir süre sonra anlaşılacaktır. İlerleyen süreçlerde de Osmanlı Devleti'nin dağılmasında tetikleyici güçlerden biri olan

¹²⁴ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2013, s. 32-33

¹²⁵ *Age*, s.33

¹²⁶ K. H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, age. s.32

milliyetçilik devletin temel renklerinden olan gayrimüslimler arasında gittikçe güçlenecektir. Bir arada yaşama anlayışının millet sistemine dayanması Osmanlı toplumsal yapısının temelini oluşturmaktaydı. 2. Mehmet tarafından resmileştirilen Millet Sistemi her etnik ve dini guruba kendi dilini, kültürünü ve inancını Ekümenik Ortodoks Patriğinin otoritesi altında yaşamını sürdürme imkânı sağlamaktaydı. Ortodoks patrikhanesinin Yunan olmayan kesimleri Yunanlaştırma girişimleri Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin omurgasını oluşturmuştur. Bu milli kiliseler 1790 yılında kurulmuşlardır. Milli kiliselerin ortaya çıkması milliyetçi akımların ortaya çıkmasının neden oldu. Önceleri her etnik ve dini grup kendi dilini kültürünü inancını Ekümenik Ortodoks patriğinin egemenliği altında sürdürürken bu anlayış değişince bu koşullar milliyetçi akımların güçlenmesine yol açtı.¹²⁷

19 yüzyıl, sosyal alanda yaşanan büyüme ve farklılaşma ve ekonomideki kırılğanlıklar ile birlikte ideolojik değişimin Türk Milliyetçiliğine doğru yöneldiği bir dönemi kapsamaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru Ruslarla yaşanan savaş (1878-1879) 1878 yılında imzalanan Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile birlikte Osmanlı Devleti toprak kaybının yanında ileride göç hareketlerine neden olacak Müslüman Türk Osmanlı tebaasını, elinden çıktığı topraklarda bırakmıştır. Bu dönemde başlamış bir milyondan fazla insanın kitleler halinde göçü bile birçok Türk tarafından ebeveynlerinin göç hikâyeleri anlatılırken '93 söküümü' veya '93 felaketi' (1293/ 1877) olarak nitelenir. Osmanlı İmparatorluğu bunu izleyen yıllarda Avrupa'daki topraklarını kaybetmeye devam etti ve binlerce Müslüman Türk daha Trakya ve Anadolu'ya göç etti. Sonuçta İmparatorluğun Hristiyan-Müslüman dengesi ortadan kalktı ve geriye kalan bölgelerde Müslüman unsur büyük bir çoğunluk haline geldi. Osmanlı Devleti Müslümanlardan oluşmuş bir devlet haline geldiği için ortak vatandaşlığa dayanan çokuluslu devlet olma fikri pratikte önemini kaybetti.¹²⁸

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı devlet adamları Avrupa devletlerinin üstünlüğünü farkedip buna karşı koyma aracı olarak da Batılılaşma siyasetine ağırlık verdiler. Osmanlının Batılılaşma siyasetine baktığımızda iki ana saikin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Batının yöntem ve tekniklerini alıp Osmanlı Devletini güçlendirerek imparatorluğu eski gücüne kavuşturmak, ikincisi ise; Avrupa tarzında ıslahatlar yaparak Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne olan baskısını

¹²⁷ K. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, age. s.20

¹²⁸ K. H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim ve Modernleşme ve Uluslaşma*, age. s. 55-56

hafifletmektir.¹²⁹ Diplomatik ve pragmatik yaklaşımlarla devleti 19. yüzyılda içine düştüğü durumdan kurtarmak ve Batılı devletlerin desteğini alabilmek için ıslahat planlarına girişilmeye başlandı. Mustafa Reşit Paşa (1799-1857) bu dönemde idari bürokraside, sonrasında öğrencileri Ali Paşa (1815-1871) ve Fuat Paşa da (1815-1868) Osmanlı bürokrasisinde etkili olmuşlardır. Reşit Paşa'nın katkısıyla üstte belirtildiğimiz gibi 1839 yılında Tanzimat Fermanı kabul edildi. Bu dönemde uygulamaya geçen bütün reformların temel güdüsü devletin güçlendirilmesi ve merkezileştirilmesine yöneliktir. 2. Mahmut döneminden itibaren merkezileşme hareketleri ile birlikte iltizam usulüne son verilmiş yerine doğrudan vergilendirme sistemi getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, feodal ailelerin gücünü kırmak için İmparatorluk sınırları içinde ulaşım haberleşme ağı geliştirilmiştir. Ulemanın gücünü zayıflatmak için vakıflar devlet kontrolü altına alınmış ve böylece tüm bunların sonucu olarak da iktidarın gücü merkezde toplanmıştır. Osmanlı Devletinde 1875 yılına gelindiğinde devletin iktisadi gücü çöküntüye uğramış ve devlet iflas ettiğini beyan etmiştir. Osmanlı iktisadi yapısının çoğunluğu 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye idaresi ile birlikte yabancıların eline geçmişti. İktisadi bunalımlarla birlikte içeride de milliyetçi kırırdanmalar oluşmaya başlamıştır. Milliyetçilik akımı 1821 yılında Yunanlıların ayaklanmasına sebep olmuş ve bu durum Balkanlardaki diğer halkları da etkilemeye başlamıştır.¹³⁰ Osmanlı Devletinden bağımsızlıklarını kazanıp ayrılan Yunanlılar, Sırlar, Eflak ve Boğdan ulahlıları, Osmanlı tebaasına mensup Rum'ların Osmanlı yönetimi ve Müslümanlarla anlaşmazlık problemleri, Ermenilerin, Bulgarların, Hristiyan Arapların da milli hislerine yönelik hareketliliği, Avrupa Devletlerinin Osmanlı tebaası olan gayri Müslimlere yönelik destek ve Osmanlı yönetimine müdahaleleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman ve gayri Müslimleri bir arada tutacak ortak bir zeminde merkezileşmenin mümkün olamayacağına dair kaygılar oluşturmuştu.

2.2. Merkezileşmeye Yönelik Düşünsel Hareketler ve Genç Osmanlılar

Osmanlıların Batı'nın askeri alanda üstün olmalarının temelinde yatan nedenleri arama girişimi Osmanlı Devleti'nde sürüp devam eden askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonucunda meydana gelmiştir. İmparatorluk yönetiminin birçok eksikliğinin 17. yüzyılda fark edilmişti. Osmanlı modernleşme sürecinin özünü askeri tedbirlerin

¹²⁹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 1987 s.10

¹³⁰ *Age*, s.17

oluşturması bu realite üzerine kuruludur. İmparatorluğun çökmekte olduğunun korkutucu bir şekilde fark edilmesi Osmanlı reformlarının hepsinin arkasındaki itici gücü teşkil etmiş ve bu saik Yeni Osmanlıları harekete geçirmiştir.¹³¹

Yeni Osmanlılar 19. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihinde önemli roller üstlenmiş; Montesquieu ve Rousseau gibi Fransız düşünürlerinden ve Fransız İhtilali'nden etkilenmiş Osmanlı milliyetçiliğini savunan bir örgüttü. 1865 yılında ortaya çıkan bu örgüt Osmanlı bütünselliğini savunmaktaydı. Toplumsal ve siyasal yapılanmayı radikal bir biçimin aksine modern ve düzenleyici yöntemlerle değiştirmeyi istemeleri anayasal monarşi taraftarı oldukları olduklarının göstergesidir. Din, Yeni Osmanlıların milliyetçiliğinde önemli bir yere sahipti. Bu örgütün temel amaçları arasında padişahın yetkilerinin kısıtlanması, Osmanlı topraklarında bir danışma meclisinin kurulmasını sağlamak ve yönetim iktidarının paylaşılmasını kurumsallaştırıp kuvvetler ayrılığını getirmektir.¹³²

Tanzimat Döneminde eğitim kurumlarında yaşanan değişiklikler ve Batı kültürünün modernleşmesinin yakından izlenmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde Namık Kemal, Ziya Paşa ve İbrahim Şinasi'nin öncüsü olduğu, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydın ve bürokratlardan oluşan modern aydın sınıfa, tarihsel süreçte Genç Osmanlılar ya da Yeni Osmanlılar, ya da Batılıların ifade ettiği şekilde Jön Türkler gibi farklı isimler verilmiştir. Bu kişiler ileride Meşrutiyetin hazırlık çalışmalarında da aktif rol oynayacaklardır. Bu grubun üyeleri devlet kurumlarının yeniden yapılanmasını savunmakla birlikte İslami gelenek içerisinde Osmanlıya bağlılık çerçevesinde hareket etmişlerdir. Genç Osmanlılar Padişahın mutlak hâkimiyetine karşı çıkmış otokrasinin akılcı düşünceyle uyum sağlayamamasına vurgu yapmışlardır. Bu aydın grubu Osmanlı'nın politik kültürünün yanında, modernleşme hareketi ile birlikte değişen idari kurumlarla daha çok ilgilenmişlerdir. Genç Osmanlılar vatan kavramının, bütün farklılıkları, din farklılıklarının oluşturduğu milletleri görünmez kılacağı düşüncesinden yola çıkarak, milletleri Osmanlı Kimliği çatısı altında birleştirerek, sadece Türklere özgü olan askerlik hizmetlerini Osmanlı bünyesindeki bütün unsurlara eşit uygulamak istemişlerdir. Bunun sonucunda bütün unsurlara Osmanlı Kimliği vererek yeni bir toplum inşa etmek istemeleri bu grubun temel hedefleriydi. Genç Osmanlıların önde gelenlerinden Namık Kemal'in tarihsel romantizmi büyük ölçüde üzerinde toplumun

¹³¹ Ş. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 153-154

¹³² Feroz Ahmed, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, İstanbul, 1995, s. 215

sembollerini ve bağılıklarını topladığı bir anavatan kavramı yoluyla Osmanlı Devletine bağlılığı destekleme çabasıydı.¹³³ Namık Kemal'in düşüncesinin temelini oluşturan vatan kavramı, bir toprak parçasına olan aidiyet bilincinin oluşturduğu devlet fikrine dayanmaktadır. Onun şiirlerinde de görüleceği gibi vatana, millete bağlılık ön plandadır. Üzerinde yaşanan toprak parçası anavatan uğruna kişisel çıkarların feda edilmesi gerektiğine vurgu yapılır. Yeni Osmanlılar Tanzimatçıların elit bir tabaka oluşturduklarını, onların sömürü mantığını anlamadıklarını kendi kültürlerini olumsuz etkilediğini, şeriatı unuttuklarını ve batılılaşmanın yüzeyselliğini eleştiriyorlardı. Islahat Fermanı da artan eleştirilerin 1860 yılında şekillenmesinin arka planındaki önemli gelişmelerden biridir. Bu ferman (1856) Tanzimat'ın ikinci aşaması sayılmakla birlikte devletin politikasına yönelik bir tepkiye de neden oldu. Müslümanlar bu tarihe kadar 'Milleti Hâkime' olarak kabul edilmişlerdi, bu imtiyazlı durumun bertaraf edilmesi, din farkının ortadan kaldırılması ve bir 'Osmanlı Vatandaşlığı' inşa çalışmaları tepkilere neden olmaktaydı. Gayrimüslimlerle yabancılara sağlanan hukuksal imkânlar bir süre sonra Müslüman tebaayı geride bırakacak şekilde algılanamaya başlandı. Mali kaynaklar, batı diplomatik desteği, organizasyon bilgileri gibi desteklerle gayrimüslimlerin güçlendiği düşüncesi oluşmakla birlikte Türk düşünürlerin çoğu bu iktisadi gelişme farkının Batıya verilmiş ödünlerin sonucu olduğunu düşündüler.¹³⁴ Yeni Osmanlılar Islahat Fermanını iktisadi emperyalizme yol açan bir belge olarak görüyorlardı. Ali ve Fuat Paşalar'a göre Osmanlı siyasi bakımdan Avrupa'nın büyük devletlerine peşkeş çekmekle birlikte iktisadi politikalar yüzünden de Avrupa'nın esiri olmuştu. Ayrıca Ali ve Fuat Paşalar Avrupa'yı kültür yönünden taklit ettikleri gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Yeni Osmanlılara göre kültür taklitçiliği olan Tanzimat Fermanı, kültür planında verimsiz kaldığı gibi, Müslüman toplumu da temelinden sarsmıştır. Bütün bu nedenlerden ötürü şeraitten alınacak ilkeler üzerinde demokratik anlayışlarını kurmayı istemişlerdir.¹³⁵

Yeni Osmanlıların temel hedefi 'Osmanlı Devletini nasıl kurtarabiliriz' sorusuna cevap aramaktır. Yeni Osmanlılar Osmanlı eski eğitim sisteminden gelmedikleri için Batı'nın modernliğini ve bilgisini kabul ederek, Batı'nın bilimini kullanarak ama İslamiyet'i de göz ardı etmeyerek İslam'ı temel alan bir anlayışla toplumsal yapıyı yenilemek ve güçlendirmek istemektedirler. Yeni Osmanlılar Tanzimat paşalarının Batı

¹³³ K. H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, age. s. 43

¹³⁴ Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.15-16

¹³⁵ age, s.88-89

Devletlerinden medet umarak, Batı Devletleri'nin desteğine ihtiyaç duyarak, anlaşma yoluna girmeye çalışmasını eleştirerek onların karşısında yer almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde değişik nitelikte muhalefet odakları olsa da örgütlü muhalefetin ilk ciddi temsilcileri Yeni Osmanlılardı.¹³⁶

Yeni Osmanlılar siyasal ve ideolojik düşünce olarak kendi içerisinde mutabakat sağlamış tutarlı örgütsel dayanışma içinde olan ve siyasi iktidarı hedefleyen bir örgüt değildir. Zaman zaman kendi grubu içinde fikirsel olarak ayrışıyor olmakla birlikte Osmanlı'nın bürokratik kadrolarına yönetici elit adayları olarak belirmektedirler. Yeni Osmanlılar denildiğinde ilk akla gelenler arasında yukarıda da belirtildiği gibi Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi yer alır. Bunların arasında fikirsel ayrılıklar olduğu gibi ortak noktaları da vardı. Ortak yanları, kendi dönemlerinden önce başlamış modernleşme sürecinin içinde yer almalarıdır. Bu grup, modernleşme projesinin yeniden gözden geçirilip daha önce yapılan yanlışlıklardan kaçınılmasını talep etmekteydi. Böylece Osmanlı toplumunun kendi özgün sosyo politik koşulları göz önüne alınarak modernleşmenin taklit olarak algılanması anlayışının kırılacağını ileri sürmekteydiler. Yeni Osmanlı'ların bir yandan gelenekten, eski olandan kopamaması bir yandan da modern olanı çağı yakalama mücadelesi vermesi kendi içinde çelişkilerinin olduğunun göstergesiydi. Bu grubun üyelerinin ortak noktası Osmanlı elitinin geleneksel hiyerarşi basamaklarında yükselme koşullarına uymak zorunda kalmış olmaları diğer taraftan da bu noktada siyasi bir duruş olarak eleştirel bir tutum benimsemeleri idi. Devletin bekasını sağlamak temel hedefleri idi. Bu anlayış ortak dil geliştirmelerine yardımcı olabilirdi. Amaç birdi lakin yöntem farklıydı. Yeni Osmanlılar modernleşmenin devamı olarak görülen bir örgüttür. Merkezindeki temel sorun devletlerinin bekasını sağlamak ve kendilerinin de varlık nedenini yitirmek istememeleri idi. Özellikle bir anayasaya olan aciliyet dile getirilmekteydi ve bu gereksinim tabandan değil tavandan yani devletten gelmekteydi.¹³⁷

Yeni Osmanlılar eleştirilerinin merkezine monarşiyi değil Bab-ı Ali'yi almışlardı. Tepkileri başta İmparatorluğun modernleştiricileri, modern Türk idaresinin temelini atan devlet adamları olarak görülen Ali ve Fuat Paşalar ile diğer devlet adamı

¹³⁶ Ş. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 91-94

¹³⁷ Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt: I Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, 2009, s. 72-80

çevresine yönelikti.¹³⁸ Fransa’da 1848 İhtilali’nin yarattığı hayal kırıklığı sonrası dağılan liberal romantizm Yeni Osmanlıların 1865 yılından sonraki faaliyetlerini etkilemiştir. Yeni Osmanlılar Tanzimat’ın hedeflediği amaçları yapılan yanlışları belirleyerek geliştirmek amacındaydılar ve bu doğrultuda eleştirilerini 2. Tanzimatçılara yönelttiler. Tedricen 2. Mahmut’tan beri süre gelen merkezileşme hareketlerini devam ettirmişlerdir. Yenilikçi tarafları belirgin olan Yeni Osmanlılar eski sistemdeki kadı yerine yeni bir idari mekanizma, müderrisin yerine de yeni bir eğitim yapısını yaygınlaştırarak eğitime seküler bir özellik kazandırmışlardır. Batı’ya tavizkar politika izleyen Tanzimat ikinci kuşak devlet adamlarının tutumu ve manen Osmanlı’nın Batı karşısında küçülen durumu Yeni Osmanlıların Tanzimat bürokratlarına karşı hareketlerinin temel nedenlerindendir. Bu grubun amacı radikal bir toplumsal dönüşüm ile padişahlık kurumunu kaldırmak değildi. Adaleti, Padişah’tan, geleneksel Osmanlı Meşrutiyet yollarından yola çıkarak istiyorlardı. Dini temellerden hareket ettiklerini söyleyen Yeni Osmanlılar nihai olarak adalete dayalı geleneksel Osmanlı formülünden farklı düşünceye sahiptiler. Fikirleri padişah’tan ayrı yürüyen liberal esaslı bir adalet mekanizmasına referansla şekilleniyordu.¹³⁹ Yeni Osmanlıların bir diğer etkililiği I.ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı Devletini etkileyen siyasal hareketliliğe bir ölçüde ilham kaynağı olmuş olmalarındandır. Yeni Osmanlılar hareketinin içinde yer alanların önemli bir kısmının gazeteci olmaları hasebiyle de düşünceleri geniş bir alana sirayet edip ses getirmiştir. Devletin ilk resmi gazetesi 1831 yılında çıkarılan Takvim-i vakayi’dir. Bu dönemde gazeteler, üretiminin kısıtlı olmasına rağmen politik duruşun, eleştirel yazıların, rekabetin oluşmasına yol açacak şekilde geniş bir etki alanına sahipti. Yönetime yönelik eleştirel yazıların yazılması hükümetin dikkatini bu yöne çekti. Hükümet 1864 yılında Matbuat Nizamnamesini çıkardı. Bu nizamname basın mensuplarına yönelik gazete kapama, para ve hapis cezalarını da beraberinde getiriyordu.¹⁴⁰

Osmanlı topraklarında hürriyet yavaş yavaş siyasi bir anlama bürünüyordu. Bunu besleyen nedenlerin arasında Namık Kemal gibi gazetecilerin de hürriyete vurgu yapan tavır ve davranış içerisinde bulunuyor olmalarıydı. Bu örgüt Fransız İhtilali’nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik kavramlarından etkilenmiş olmakla birlikte mutlak

¹³⁸ Ş. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, age. s.124

¹³⁹ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, 2009, c.I, s. 46-47

¹⁴⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, age. s. 34

monarşiye karşı bir duruş sergiliyorlardı. Hükümet bu karşıtlığı bertaraf etmek için bu grubun ileri gelenlerini (Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi) İstanbul'un dışına çıkardı. Daha sonra bu kişiler Paris'e kaçarak Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurdular. Bu cemiyet Avrupa'nın siyasi ve sosyal koşullarından da etkilenecek fikirlerini bu ortamda geliştirebilme imkânı buldular. Yeni Osmanlılar içerisinde 'Vatan ve Hürriyet Şairi' olarak tanınan Namık Kemal'in tesirinin daha fazla olduğu söylenebilir. Vatan sözcüğü siyasi bir anlam kazanmış olmakla birlikte Namık Kemal yazıları ve şiirleriyle kitleleri etkilemiştir. Vatan Sözcüğü daha önceleri bir kişinin nereli olduğunu, memleketini anlatırken Namık Kemal ile birlikte bu sözcük kişinin uyruğunda bulunduğu devletin bütün topraklarını kapsayıp vatan sözcüğüne duygusal bir anlam da yüklenmekteydi. Önceleri insanların toprağa bağlılıkları yoktu tebaanın padişahın kendisine bağlılığı söz konusuydu, gerektiğinde padişah için ya da dinleri için kendilerini feda etmeleri beklenirdi.¹⁴¹

Namık Kemal Fransız İhtilali'nin ideolojisinden etkilenmiş bu ideolojinin öğretilerini Müslüman Osmanlı tebaasına göre dizayn etmeye çalışmıştır. 'İttihat-ı Anasır' (unsurların birliği) anlayışını benimseyen Namık Kemal dini dili ne olursa olsun Osmanlı vatanında yaşayan herkes vatandaşdır görüşünün savunucusuydu. Hülasa, Yeni Osmanlılar yenilik taraftarı olan bir gruptu. Kendi aralarında fikir uyuşmazlıkları olsa da Osmanlılığı savunan, anayasalı bir yönetime geçilmesini isteyen, Mebuslar Meclisinde ırk, dil, din ayrımı yapılmaksızın bir temsiliyet sağlanabilirse Osmanlı birliğinin oluşabileceğini düşünmekteydiler.

2.2.1. İttihat – Terakki Hareketi ve Milliyetçilik Politikası

Osmanlı'da milliyetçi uyanış ile birlikte her toplumsal grup, kavim, kabile kendilerinden olmayan diğer toplumsal kesimlere karşı kendi niteliklerinin ayırıcı özelliklerinin farkına varmış ve bu farkındalık diğerlerinden üstün olma duygusunu getirmiştir. Bu duygunun olgunlaşmış hali olan milliyetçilik fikri Osmanlı'da da kendisini göstermiştir. Bu etkinin en çok hissedildiği ve Türk kimliğini ön plana çıkaran bir örgüt olarak İttihat Terakki'nin incelenmesi bu kapsamda yerinde olacaktır.

---

¹⁴¹Age. s.36

İttihat ve Terakki 1889 yılında kurulmuş olup devrimci niteliği ağır basan bir örgüttür. II. Mahmut döneminde açılan tıbbiye (1827), Harbiye(1834), Abdülmecit döneminde açılan Mülkiye(1859) gibi çağa uygun modern yüksekokulların öğrencisi ve mezunları olan kişiler tarafından kurulmuştur.¹⁴² Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vuran ilk ve en büyük siyasal örgütlenmenin adı İttihat Terakkidir. İttihat Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sukuti,Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyizade Ali, Arapgirli Abdullah tarafından kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti üzerine inşa edilen bir örgütlenmedir. İttihad-ı Osmani Cemiyeti 1895 yılına kadar bir öğrenci hareketi iken bu tarihten sonra etkinliğini arttırdı. II. Abdülhamit tehlikenin farkına varınca bu hareketi bertaraf etmek istediye de yukarıda belirtildiği gibi Avrupalılar tarafından Jön Türkler olarak da bilinen Genç Osmanlılar faaliyetlerini yurt dışında sürdürdü. 1906'dan 1918'e kadar - ve sonrasında- İttihat ve Terakki sözcüklerinin (Birlik ve İlerleme anlamında) yer değiştirmesiyle ifade edilen bu örgütlenmenin adı ilk olarak 1889'da duyulmaya başlandı. 1889 yılında 'Mektebi Tıbbiye-i Şahane' öğrencileri olan bir grup 'İttihad-i Osmani' (Osmanlı birliği) adında gizli bir topluluk kurmuşlardı. İstibdat rejimine karşı bir duruş sergileyen bu dernek aynı yıl Paris'te kurulan 'İttihat Terakki Cemiyeti' ile birleşip isim değiştirdiler. Sultan 2. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı direnç gösterme iddiası ile yola çıkan İttihat Terakki ordudan ve devlet kademelerinden de destek almaya başladı. Baskıcı politikalara karşı muhalefet çemberi genişleyip destek sayısını arttıran cemiyet yurt dışındaki Jön Türk hareketlerini de tek paydada toplayıp İstibdat'ın yıkılmasına yönelik çareler aramaya başladı. Yeni Osmanlılardan sonra Osmanlı siyasi tarih sahnesine çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti Batı'nın fikirsel yapısından etkilenecek Meşrutiyet yoluyla Osmanlı Devletini hürriyete kavuşturmak isteyen bir oluşumdur.¹⁴³ Cemiyet 2. Meşrutiyetten sonra (1908) siyasi parti olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İttihat Terakki farklı ideolojiler arasında gidip gelse de temel hedef Osmanlı devletinin kurtarılması fikri idi. Bu örgütlenmenin arkeolojisine baktığımızda Askeri Tıbbiyede 19. yüzyılda biyolojik materyalizmin etkisinin olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda aldıkları eğitimin fikirsel alt yapılarını inşa ettiği anlaşılmaktadır. Hayatı biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak görüp Allahın iradesinin geri plana alınması yönünde aldıkları eğitim seküler bir paradigmayı doğurmuştur. 1906 yılından sonra

¹⁴² Sina Akşin, "Talat Paşa ve İttihat Terakki," *Teori Dergisi*, Mart 2006, s.2 Yayına Hazırlayan:<http://genclikcephesi.blogspot.com>

¹⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul,1989, Cilt: III, s. 7-9

Türklüğe, parti örgütlenmesine ve askeri örgütlere verilen önemin artması İttihat Terakki içerisinde şekillenen Şakir Nazım grubu ile gerçekleşmiştir.¹⁴⁴ 2. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı Jön Türkler hürriyetçi bir tutum sergilemişlerse de derin anlamda hürriyetçi ve halktan yana olduklarını söylemek zordur. 'Devlet' 'Devlete zeval gelmemesi' fikri Jön Türklerin siyasi faaliyetlerinin odak noktası olmuştur.¹⁴⁵ 1895 1908 yılları arasındaki faaliyetlerinde İttihat Terakki'nin ideolojik muğlaklığının sebebi, fikirlerinin esnekliğinden ve hiçbirinin derin bir teori ve özgün bir siyasi formül ortaya koymamış olmalarındandır. Tarih sahnesine berrak bir ideoloji ile Jön Türklerin çıkamamış olması İttihat Terakki'nin oluşum yıllarında Paris'ten gelen Hürriyetçi yayınlara ek olarak Bulgaristan'dan gelen bazı yankılardan da etkilenmelerine yol açmıştır. Fazla derin olmayan bir liberalizmi aşılıp aydınları harekete geçirmek dışarıdan gelen hürriyetçi yayınların amacıydı.¹⁴⁶ 2. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan özgürlükçü ortamda Osmanlı imparatorluğundaki etnik gruplar kendilerini temsil eden etno-politik kulüpler etrafında örgütlenip kendi siyasi programlarını açıkça ortaya koymaya başladılar. 1908 yılında Prens Sabahattin'in görüşlerini temsil eden Ahrar Fırkasının seçimde başarılı olmaması İttihat Terakkiyi siyaset sahnesinde Türkleri temsil eden tek parti haline getirdi. Bundan sonraki süreçte Türk Kimliğine ve etnisitesine dayalı bir Ulus Devlet projesinin inşasının temeli adım adım atılmaktaydı. 1908 yılında iktidara ortak olan İttihat Terakki hareketi önceleri Osmanlı unsurlarından merkezi bir Ulus Devlet kurma amacını taşıyordu. Merkezinde Türk değerlerinin olduğu evrensel ve tüm unsurları eşit kabul eden bir kültürel kimlik tahayyül etmişlerdir. 1909 yılında yapılan kongrede 'Osmanlıların menfaatlerini ortak görmekle yükümlü oldukları hatırlatıldıktan sonra cins ve mezhep ayrılığını ileri sürerek ya da farklı yollarla bölücülük ve arabozuculuk yapmak isteyenlere 'vesait-i Meşrua' karşı konulacağı bildirildi.' Sonrasında bu amaca uygun olarak da 16 Ağustos 1908 yılında 'Cemiyetler Kanunu çıkarılmış ve kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur' (madde 4) denilerek bir millet ismi taşıyan politik derneklerin ve birliklerin kurulması yasaklanmıştır.¹⁴⁷ 1908 Jön Türk İhtilali'ne kadar Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasının gerçek bir etnik milliyetçilik deneyimi yaşamadığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin bekası Jön Türklerin ilk başlarda

¹⁴⁴ Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, age. s. 100-101

¹⁴⁵ Şerif Mardin, *Toplu Eserleri 1, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, 1994 s.301-305

¹⁴⁶ age, , s. 47

¹⁴⁷ Taner Akçam, "Hızla Türkleşiyoruz," Yayına Hazırlayan, Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul, 1997, s. 146

hedeflediği temel amaç olmakla birlikte sonrasında fikirsel ayrılıkların ortaya çıkması amaçta kırılmaları getirmiştir. Bu durum Jön Türklerin ortak mutabakata dayalı bir program çerçevesinde hareket etmediklerinin göstergesidir. 2. Meşrutiyet'ten (1908) sonra yapılan seçimleri İttihat Terakki kazanmıştır. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı mücadele sırasında Türk olanlar olmayanlar, Müslüman olanlar olmayanlar aralarındaki sorunları bir yana bırakırken zamanla karşılıklı politikalar sonucu çelişkiler derinleşecek ve asıl istekler ortaya çıkacaktı. İttihat Terakki partisi içinden düşünce ayrılığından dolayı seçim sonuçlarından sonra farklı partiler ortaya çıkmıştır. 1912 yılında yenilenen seçimleri İttihat Terakki tekrar kazanmış ve iktidarı beş yıl daha eline almıştır. İttihat Terakki iktidarının bittiği 1918'e kadar ilk zamanlarda ittihad-ı Anasır (Unsurların Birliği) fikrinin sorunlara çözüm olmayacağını anlayınca Panislamizm politikasına yöneldiler. Bir süre sonra İslamiyet'in de İmparatorluğu birleştirici fonksiyon üstlenemeyeceğini anlaşıncı Pantürkizm politikasını izlemeye başladılar. Dağılmaya başlayan İmparatorluğun sancıları, İttihat Terakki'nin azınlıklar ve toprak konusunda milliyetçi saiklerle hareket etmelerini besledi.¹⁴⁸

Toplumsal bunalımların ve savaş ortamına rağmen İttihat terakki Partisi iktidarda olduğu süre zarfında siyasi, iktisadi, toplumsal kültürel dönüşümler yapmaya girişti. İttihat Terakkinin tasarladığı devlet modeli etnik kimliğe dayalı ulus devlet projesiydi. 1908 meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra yaşanan büyük toprak kayıpları tablonun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. 3 milyon kilometre kare olan vatan toprağının 1.1 milyon kilometre karesi kaybedilmişti. Kaybedilen bu toprakların büyük bir kısmı Rumeli'deydi. İmparatorluk için önemi yüksek olan bu toprakların elde çıkması ideolojik dönüşümün kırılma noktasıydı. Jön Türkler bu tablodan sonra Anadolu'ya yöneldiler ve artık siyasetlerinin odak noktası Anadolu'ydu. Balkan savaşları Türkçülük fikrinin olgunlaşmasına yol açtı. Buna neden olan temel nedenlerden biri toprakların 1/3 kaybı beraberinde Ulus Devlet için bir nüfus temeli sağlayıp nüfusun homojenleşmesine yol açıyordu. Çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun 24 milyonluk nüfustan eksilmesi ile Türkler İmparatorluk nüfusunun çoğunluğunu oluşturacaktı.¹⁴⁹ Anadolu'da biriken bu nüfus ile birlikte Türk Etnisi etrafında bir ulus devlete dönüşmeyi gizli program olarak benimseyen İttihat Terakki Cemiyeti kendisini 'Münci Vatan' vatan kurtarıcısı olarak sunmasına ve Türklerin tek

¹⁴⁸ Bkz. Şerif Mardin, *Toplu Eserleri 1, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, 1994, Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim ve Modernleşme ve Uluslaşma* Çev. Dilek Özdemir, Ankara, 2006

¹⁴⁹ F. Ahmad, *age* .s. 186

partisi haline gelmesine sebep oldu. İttihat Terakki her şeyin fırkası olmuş ‘Kutsal bir Cemiyete’ dönüşmüş, Anayasa fikirleri, vatanseverlik ve ilerleme onun tekeline girmiştir.¹⁵⁰ İttihat Terakki’nin Balkan savaşları esnasında ve sonrasında Türkçü eğilimleri görünür olmaya başlamıştı. Balkan Savaşlarının başlarında kurulan ‘Müdafai Milliye’ cemiyetinin adında ilk defa ‘ulusal’ anlamında ‘Milli’ kelimesi kullanılmıştır. Osmanlılık ve İslamlılık kavramlarını bu cemiyet Türk anlamına hala gelmese de Millet kavramıyla ikame etmeyi hedeflemekteydi.¹⁵¹ 1904 yılında Rus Japon Savaşı’nın Avrupalı egemen güçler karşısında özgüven sağlamış olması, 1906 yılında İttihat terakkinin üyeleri güçlü Ulusçu duygulara sahip Osmanlı Hürriyet cemiyeti ile birleşmesi, sonrasında 2. Meşrutiyetten sonra İttihat terakkinin Türklerin tek partisi olarak ortaya çıkması, Türkçü eğilimlerin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. İttihat Terakkinin Türkçü suretini açığa çıkaran en nemli gelişme ise 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali ile Rusya’nın savaştan çekilmesi olmuştur. İttihat ve Terakkinin Türkçülüğe geçişi aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı bünyesinde yaşayan tüm unsurları tek çatıda birleştirebilme tasavvurunun zayıflamasını besleyen olaylar, Müslüman coğrafyada yaşanan ayaklamalar, Balkan Savaşları sonrası küçük bir Ermeni ve Rum azınlık dışında bütün gayrimüslim toplulukların yitirilmesi sürecinden sonra Anadolu’da görece homojen bir nüfusun oluşmuş olması İttihat Terakki’nin Türkçü suretini gölgeden açığa çıkaran gelişmeler arasındadır.¹⁵² İttihat Terakki Osmanlılık ideolojisine sadık kalmayı Balkan Savaşlarına kadar sürdürmekle birlikte bu tarihten sonra bu anlayışta kırılma yaşanmış ve Türklüğe eğilmişlerdir. İslami çevreyle bu partinin ilişkisine baktığımızda ise Ulusçu-seküler bir dünya görüşünü benimsediği için İslami kesimlerin mesafeli durduğu görülmektedir. Şeriat’a aykırı davrandığı gerekçesiyle İttihat Terakki Parlamentoda eleştirilmiştir. İttihat Terakki Batıcı ve Türkçü bir hayat görüşüne sahiptir. Fakat Batıcı yüzünü gölgeden ışığa çıkaramamasının nedenleri arasında dini hassasiyetleri olan kesiminin dikkatlerini üzerine çekmek istememeleri ve Arapları da yabancılaştırmaktan korkmaları yer almaktadır. Farmason, Gavur gibi nitelemelerle İttihat Terakki yaftalanıyordu. İttihat Terakki cemiyeti devlete egemen olmaya başladıktan sonra Batıcılık ve Türkçülük ideolojisini daha rahat savunup ortaya koyma olanağı buldu. Batı eğitimi ile yoğrulan İttihat Terakki’nin Batı’ya yönelmiş olması olağan bir durumdu. Türkçülük akımı ise Balkanların

¹⁵⁰ Şerif Paşa, “Bir muhalifin Hatıraları, ittihat ve Terakkiye muhalefet,” İstanbul, 1990s.23-30’dan akt. Ahmet Yıldız, *Ne mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul, s.73

¹⁵¹ F. Ahmad, *age*.s.239

¹⁵² Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul, 2010 s.76

milliyetçi rüzgar ile sarsılmasının yarattığı şok etkisi ile Hristiyanların ve Arapların ayrılmasından sonra sığınıp ayakta kalacak tek seçenek olarak düşünülmekteydi.¹⁵³ Türkçülük akımı Osmanlı Devleti'ne gelişmelerin referans alındığı yer olan Batı'dan gelmekteydi. O sıralarda Avrupa'da özellikle Fransa'da diğer doğu ülkeleriyle beraber Türk dili ve sanatına da ilgi artmıştı. Türköri (Turquerie) denilen bir moda ortaya çıkmıştı. Ziya Gökalp bunu Türkperestlik olarak ifade ediyordu. Yine Avrupa'da Türkoloji çalışmaları gelişmeye başlamıştı. Türklerin büyük devletler ve uygarlıklar kurmuş eski bir ulus oldukları ifade ediliyordu. Türkoloji alanındaki bu gelişmeler Osmanlı'dan önce Rusya'daki Türkler arasına sirayet etmeye başlamıştı. Mirza Fethi Ali Ahundof ve İsmail Gasprinski bütün Türklerin aynı dil aracılığıyla birleşebilme olanağını ileri sürüyorlardı.¹⁵⁴ Ziya Gökalp İttihat Terakki'nin Türk Ulusçuluğunun formüleştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında içerisinde Yusuf Akçura'nın da bulunduğu Türk ocakları Kurucu ve yönetici heyetleri Türkçülüğü besleyen kaynaklardı. Batı aydınlanma devri düşünürlerinden etkilenen Ahmet Rıza'nın pozitivist anlayışı İttihat Terakki'yi etkilemiştir. Pozitivizmin evrensel düşüncesini benimsediği için mahalli farklılıklara saygı göstermek çağ dışı ve gerekli olmayan bir konu olarak görülmekteydi. Bu anlayıştan da beslenen İttihat Terakki iktidar yıllarında zora dayalı olarak bastırıp asimile etme politikası izledi, İttihat Terakki ülkenin bekası için izlediği modernleşme programı bütün geleneksel kesimleri rahatsız etmekteydi. Millet sistemi ve çok hukukluluk İttihat Terakki tarafından ayrılıkçılık için müsait ve verimli bir zemin olarak görüldüğünden bu sistemin geleneksel mirasını reddeden homojenleştirici ve standartlaştırıcı önlemler alınmaya başlanmıştır.¹⁵⁵ İttihat Terakki yapmak istediği toplumsal dönüşümü hayata geçirmeye yönelik; devletin, toplumun ve iktisadi hayatın Türkleştirilmesine yönelik girimlere başlamıştır. İttihat Terakki kafasındaki projeyi 1908 yılında programına koyduğu eğitim vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Özel okullarda Osmanlıcılık-Türkçülüğe aykırı bütün tema ve unsurlar ayıklanacak ve Maarif Vekâleti nezaretinde Türkleştirici temalar vaaz edilmekteydi. Gayri Müslim ilkokullarda Türkçenin öğretimi zorunlu olacaktı. Dini kurumlar dışında devlet lise ve üniversitelerde öğretim dili Türkçe olacak fakat ortaokullarda mahalli diller öğretilbilecekti.¹⁵⁶

¹⁵³ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi ideoloji Dışı Bir İnceleme*, s.43

¹⁵⁴ *age*, s.44

¹⁵⁵ Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, s.181-205

¹⁵⁶ Bernard Lewis, *age*, s.215

İttihat Terakki Partisi, Milleti Hâkime ve İslam egemenliğini benimsemiş olmasına rağmen Ziya Gökalp 1913 yılında yazdığı ‘Türklüğün başına gelenler’ yazısında fikirlerini şöyle ifade etmiştir: *‘Tanzimat önderlerinin de İttihat Terakkinin de farklı unsurların ulusal haklarını verme vaatlerinde içten olmadıklarını, devletin Türkleştirilmesi için Osmanlı ülküsünü bir perde olarak kullandıklarını ifade eder. Tanzimatçılar Türklüğün yüzüne aklatıcı bir peçe çekmek istemişlerdir... Bu yalana hiçbir unsur inanmadı, ikinci meşrutiyetten sonra Tanzimatçıların başlattığı bu yüz boyacılığına daha fazla önem verilince, azınlık unsurlar bizi Türkleştirmek istiyorsunuz... diye bağırıp çağırmaya başladılar’*. Ziya Gökalp, Türkleştirmenin gizli bir başlangıcı olarak Osmanlılaştırma politikasını görmekteydi.¹⁵⁷ 1880’li yıllarda Türkçülük hareketinin Jön Türkler zamanındaki başlangıcı lengüistik (dilbilim) Türkçülük halini almıştır. Bu doğrultuda Şemsettin Sami’nin eserlerinde dilbilim sorunu yer almıştır. 1893 yılında İkdâm Gazetesinin ‘Türk gazetesidir’ başlığıyla çıkması Türklüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin işaretiydi. İkdâm kadrosunda Türklüğe kültürel olarak bakan Necip Asım, Veled Çelebi ve Emrullah Efendi gibi yazarlar, Türklerin ana kültürel niteliklerinin neler olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁵⁸

İttihat Terakki hareketi, Türk kimliğinin inşa edilmesinde ve Türk uluslaşmasında önemli tarihi roller üstlenmiştir. Bu hareket farklı fraksiyonlardan oluşmakla birlikte sonra cemiyete sonra da düzenli bir görünüm arz edip siyasal partiye dönüşmüştür. Tarık Zafer Tunaya’nın ifade ettiği; ‘2. Meşrutiyet Türkiye Cumhuriyetinin siyasi laboratuvarıdır’ sözleri önemlidir. Tarihsel dönemler kendi ruhunu içinde taşırlar, 2. Meşrutiyet kısa bir zaman diliminde başlayıp sonlanmasına rağmen sonrasında yaşanacak birçok gelişme üzerinde derin izler bırakıp milat kabul edilecektir. Olağan üstü bir ilgiyle resmi olarak 24 Temmuz 1908 yılında meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesi ilk defa Türk revalüasyonu meydana geldiği için bu durum Osmanlı devletinde bir kırılma noktasını oluşturur. Bu topraklara hürriyet gelmiş Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konulmuştur. Bütün bu olanlar Avrupa basınında şöyle yansımaktaydı: Yurt içi ve yurt dışında Jön Türklerin uzun süren muhalefetleri sonucunda iktidara karşı verdikleri mücadeleler neticesinde 2. Abdülhamit’in artık gücünün kırıldığını ve bağımsızlık isteyen farklı etnik gruplarla birlikte ilk defa olarak

¹⁵⁷ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara, 2014 s.39-40

¹⁵⁸ Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Toplu Eserleri I* (1895-1908), s.62

Müslüman Türklerin de bu özgürlükçü çemberin içinde olduğunu ifade etmişlerdi. 2. Meşrutiyet başta İstanbul olmak üzere birçok ilde de bayram havasıyla karşılanır, her tarafa bayraklar asılır, yazılar yazılır. Tevfik Fikret Meşrutiyetin ilan edildiği gün bir şiirinde sis perdelerinin dağıldığını, karanlık günlerin nihayet geride kaldığını haykırır. Bab-ı Ali, Sansürün kaldırılması, sayısız dergi ve gazetenin yayımlanmasıyla daha önce görmediği bir renkliliği yaşamıştır. Bu özgürlükçü atmosferde Osmanlının çözülüşüne reçeteler arayan Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi akımlar doğmuştur. Çözüm önerileri farklı olsa da temel amaç Osmanlı'nın nasıl kurtarılacağıdır. Artık bu dönemde milliyetçilik güçlü bir tema olmakla birlikte yapılmak isteneni önceleyen bir fonksiyon üstlenmiştir. Avrupa dışındaki bölgelerde Ulusal Kimlik inşası Sömürgeci güçlere karşı bir direnç şekline dönüşmüştür. Sömürge sorunu bu bölgelerdeki Ulusal problemlerle iç içedir ve bu saikle dış müdahaleye karşı bir bilinç geliştirilmiştir.¹⁵⁹ Türkiye'nin bağımsızlık örneğinde de bu durumu görebiliyoruz. Milliyetçi basınç milli kimliğin oluşumunda itici güç olmuştur. Batı üzerinde ciddiyetle düşünmeler, çevirilerin yapılması, kadın haklarının gündeme gelip Latin Alfabesinin tartışılması gibi pek çok konu hürriyetçi ortamda tartışılabilmiştir. Bir süre sonra bu özgürlükçü ortam sönümlenmiş iyimser hava da ortadan kalkmıştır. İttihat Terakki'nin baskıcı yönetim politikası devletin artık iyice zayıflamasıyla boşluğu doldurmaya başladı.¹⁶⁰ 1908 yılında İttihat Terakki 'Devletin Resmi dili Türkçedir' diye madde programına koymuştur. Tasavvur ettikleri toplumu inşa etmeye yönelik eğitimi ve Türk kültürünü yaymak için büyük bütçe ayırarak Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Türk Ocakları(1912) gibi toplumu eğitici kurumlar kurmuşlardır. Toplumun Türkleştirilmesine yönelik olarak, Kur'an'ın Türkçeye çevrilip Hutbenin Türkçe okunması gibi çalışmalara devam edilmiştir. İttihat Terakki Yeni Osmanlılardan beri Batılılaşma girişimlerinin zirve noktasını oluşturmaktadır. İttihat Terakki'nin toplumu yapılandırma çalışmalarında bir kadro yetişmişti. Bu kadro arkasına bu birikimi alarak ilerde Türkiye Cumhuriyetini kuracaktır.¹⁶¹

¹⁵⁹ Partha Chatterje, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev: Sami oğuz, 1996, İstanbul s.13

¹⁶⁰ Taşkın Takış, "2. Meşrutiyet Sunuş yazısından", *Doğu Batı Düşünce dergisi*, yıl 11 /45 Ankara Temmuz 2008, sayfa 7-8

¹⁶¹ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir inceleme*, age. s.50-51

2.2.2. Türkçülük İdeolojisinin Aydınları (kurucuları)

1908 yılından sonra İttihad-ı anasır fikri'nin Osmanlı devletini ayakta tutamayacağı anlaşıp bu politika yavaş yavaş iflas edince Türkçülük düşüncesi Osmanlı tarih sahnesinde yerini almıştır. İmparatorluk farklı renklerden bir kompozisyon olduğu için bu farklı unsurları bir arada tutabilme imkânı bu dönemde kalmamıştı artık. 2. meşrutiyetten sonra gelişmeye başlayan Türkçülük ideolojisi; öncesinde Pantürkizm'in örnek alınması, muasır medeniyet, Türk dilinin sadeleştirilmesi, milli ekonomi, milli edebiyat ve Osmanlı öncesi Türk tarihi ve kültürünün önemsenmesinin vurgulanması ilkeleri etrafında önem kazanmıştır.¹⁶² 1905-1908 yılları arasında Makedonya ve özellikle Selanik muhalefetin zirveye ulaştığı yerlerdi. Selanik'in başkente yakın olması ve özellikle takibata uğramamak için başkente istenilir derecede uzakta oluşu stratejik konumu önemliydi. 2. Abdülhamit'in iktidarına karşı ortak payda oluşturan ve İmparatorluk içerisinde faaliyet gösteren devrimci milliyetçi örgüt Selanik'i merkez olarak kullanmaktaydı. 1909-1912 arasında iktidar partisi olarak bilinen İttihat Terakki yine de tam anlamıyla hükümet olamadığı için iktidar değildi. Bu nazik koşullarda konjonktüre göre zaman zaman Osmanlı unsurlarının birliği zaman zaman da Müslüman kitlenin bir arada tutulabilmesi için halifelik gücünden yararlanmaya girişen İslamcılık anlayışını benimser görünmesi İttihat Terakki'yi yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlıcılık, İslamcılık ve en sonunda da Türklükten mürekkep kararsızlık ideolojisi içerisinde olduğunu göstermektedir. 1913 yılında İttihat Terakkinin kesin iktidarının başlangıcıyla birlikte siyasi, kültürel ve iktisadi millilik zemininden hareketle 1918 yılından sonra gelişen bir Türklük politikası doğrultusunda hareket edilmiştir.¹⁶³

1912 yılı Osmanlı devletinde siyasi bunalımların yoğunlaşp sert rüzgarların estiği bir zaman dilimidir. 1909 yılında gerçekleşen 31 Mart olayı, Balkan savaşları, Müslüman topraklardaki ayaklanmalar, iç ve dış siyasal sancılar, sınırların giderek daralıyor olması İmparatorlukta büyük hasarlara yol açmıştır. Gayri Müslimlerin tutumu, elden çıkan topraklar, milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması, Osmanlı Devleti'nin kurtarılmasında Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının tutkal görevi üstleneceğine yönelik kuşkuları arttırmaya başladı. Bu doğrultuda 1912 yılında kurulan

¹⁶² Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, 1988 s. 30-32

¹⁶³ Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizm'e İhya'dan İnşa'ya," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, 2009, c:I, s.129-130

Türk ocağı Türkçülerin resmi derneği oldu. Bu ocağın organı ise Türk yurduydı. Bu dergide Yusuf Akçura, Ahmet Agayef, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin gibi genç kalemler ile Halide Edip, İsmail Gaspıralı, Fuad Köprülü gibi isimler yazmaktaydı. Türkçülüğün fikrîsel gelişimini Türk yurdu dergisi sağlıyordu. İttihat Terakki'nin Türk Ocağı ile münasebeti, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın destekleri ile artmaya başladı. Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu'nda yapılan fikrîsel çalışmalardan İttihat Terakki besleniyordu. Yusuf Akçura tarafından hazırlanan Türk Yurdu dergisinin yayın politikası da bundan sonra ideolojik muğlaklığa sebebiyet vermeden Türkçülük rotasında hareket ediyordu. Birinci olarak; 'Türk Dünyası'nda geçen ya da onu ilgilendiren olumlu ya da olumsuz her şey hakkında bilgi toplanacak, İkincisi ise konular 'Türk ırkının' ilgileri doğrultusunda seçilecektir. İttihat Terakki I. Dünya Savaşı evresinde ideolojik muğlaklığı kesin bertaraf ederek Türkçü ideoloji doğrultusunda yol almıştır. Bu dönemde ittihat terakki'nin etkisiyle Türkçü, halkçı kuruluşlar ve yayınların çoğalması ivme kazanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde resmi ideolojinin oluşumuna Gökalp'in katkısını kısıtlayan neden, İslamlaşmak şiarını Türkleşmek ile eşdeğer görmesi ve muasırlaşmanın da yalnızca maddî kültür (medeniyet) ilkesiyle sınırlarının çizilmiş olmasıdır. Devletin ideolojisinin kurumsallaşmaya çalışıldığı 1920 yılları Türkiye'sinde Pantürkizm ve Osmanlıcılık siyasetleri Misakı Milli belgesiyle bertaraf edilerek Anadolu halkını esas alan ve bir ulus devlet milliyetçiliğini benimsemiş Cumhuriyet seçkinleri, fikir kadrosunu oluştururken İslamcı ve İttihatçı renkleriyle tanınan kişilerden uzak durmayı yeğlemiştir. Bu anlayış doğrultusunda İttihatçılarla arasına mesafe koyan seküler bir bakış açısına sahip modern bir milliyetçiliğin savunusunu yapan Yusuf Akçura 1917 yılında henüz erken bir tarihte Pantürkizm arzusunu terk etmesiyle de istenilir özellikte bu paradigmada uygun bir kişi olarak kabul görmüştür. Yusuf Akçura'nın ve aynı ideolojik doğrultuda Fuad Köprülü'nün İslamiyet öncesi Türk Tarihine ve Türkiye dışındaki Türklük alanlarına yaptıkları vurgu Cumhuriyet kadrosunun milliyetçilik anlayışının inşa etmeye çalıştığı yeni Türk kimliğinin önemli bir ayağını oluşturması bakımından son derece önem arz etmektedir.¹⁶⁴ Türkçülük ideolojisinin gelişiminde yukarıda da belirtildiği gibi birçok yazar, aydın, şair rol oynamıştır. Bu çalışmada çalışmanın kapsamı dolayısıyla Türkçülük ideolojisinin kurucuları olarak bilinen Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura ele alınmıştır.

---

¹⁶⁴ S. Aydın, *age.* s.219

2.2.3. Ziya Gökalp (1876-1924)

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Osmanlıcılığın bütün unsurları bir arada tutacak bir tutkal olmayacağının anlaşılmasından sonra kültürel din yaşantısının ulusal bir nitelik kazanması gerekliliğinin düşünülmesi ve Batıya karşı ulusçuk fikrinin ve ulusal kimliğin korunmasının zorunluluğuna inanılması, Türklük ideolojisinin radikalleşip düşünce çevresinin belirlenmesini doğurmuştur. Bu doğrultuda Türklüğün temeli Ziya Gökalp'in çözümlemeleri ile belirlendiği söylenebilir.¹⁶⁵

Diyarbakır'da doğan Ziya Gökalp, ilk ve Orta öğretimini burada yapmış olup Yorgo Efendiden Fransızca dersleri de almıştır. Batı düşüncesini tanınmasında ve felsefesiyle ilgilenmesinde bu hocanın etkisi olmuştur. İttihat Terakki'nin genel merkez üyesi olan Gökalp 1913 yılında İstanbul'a gelmiştir. Türk Yurdu'nda, 'Türkleşmek, İslamlaşmak, ve Muasırlaşmak' adlı denemesini yayımlamış ve daha sonra da 1918 yılında bu denemeyi kitap olarak yayımlamıştır. Gökalp; Türk toplumunun ümmet döneminden millet dönemine geçmekte olduğunu belirtip İslam dininin ulusal kimliğin canlı bir parçası olmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Din uluslaşmanın mütemmim cüzü olarak düşülmektedir. Gökalp'e göre Batı'nın bilim ve tekniği alınmalıydı ve temel amaç Türk kültürünün benimsenmesini sağlayabilmektir. Gerçek reform yapmanın çağdaşlaşmanın yolunun bu noktadan geçtiğini belirtiyordu. Bu durum Osmanlı milliyetçiliğinde Türkçülüğe geçişi göstermekteydi.¹⁶⁶ Ziya Gökalp; Türklüğün, Türk milletini yüceltmek olduğunu ve yüceltmek için önce yaratmak, yaratmak için de millet adı verilen zümrenin ne(kim)liğini belirlemek bilmek gerektiğini ifade edip Türklüğün Esasları kitabında bu koşulları yerine getirmeye çalışmıştır. Gökalp'e göre; millet-ırk kavim, coğrafya, siyaset ve irade birliği değil, din, dil, ahlak(moral) ve güzellik duygusu bakımından aynı eğitimi almış bireylerden oluşan topluluktur. Milleti inşa eden kurumlar, ümmeti inşa eden din, medeniyeti inşa eden ise bilim (teknoloji) idi. Kültür (hars) milli, medeniyet (bilim) ise evrenseldi. Gökalp; Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim diyordu. Türklük Türk ülküsü ile Türk kimliğinin ortak tasarımlarından doğacaktı.¹⁶⁷

Ziya Gökalp Milliyet duygusunu şöyle izah etmiştir:

¹⁶⁵ Selahattin Hilav, "Düşünce Tarihi (1908- 1980)" (Yay. Yön.) Sina Akşin, Çağdaş Türkiye Tarihi 4 1908- 1980, 1989, Ankara, s. 362

¹⁶⁶ *age*, s.365

¹⁶⁷ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul, 1995,s.27

“Milliyet duygusu bir kavimde uyandıktan sonra çevredeki kavimlere de kolayca yayılır. Çünkü Milliyet duygusu uyanır uyanmaz sahiplerinde yardımlaşma, fedakârlık, savaşma hislerini arttırarak ahlakta, dilde, edebiyatta, ekonomide ve siyasette yükselmelere neden olur. Öykünen komşu kavimlerde de halk dilinde yazan gazeteler de varsa Milliyet fikrinin derhal yayılması gayet doğal bir duygudur.” Milliyet duygusu Osmanlı Devletinde yukarıda da belirtildiği gibi ilk önce gayri Müslimlerde akabinde Arnavut ve Araplarda en son aşamada Türklerde meydana gelmiştir. Türkler önce ihtiyatlı davranarak bir ülkü için var olanı tehlikeye düşürmekten kaçınmışlardır. Bu nedenle Türk aydınları ‘Türklük yok Osmanlılık var’ diyorlardı.¹⁶⁸

Bu dönemde Türkçülük hareketinin genel anlamda teorik sınırlarını çizen Ziya Gökalp’in fikirleri 1913 sonrasında İttihat Terakki’nin uygulayacağı programın temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Ziya Gökalp milli bir devlet olabilmek için gereksinim duyulan iktisadi, siyasi ve ideolojik alt yapıların neler olduğunu belirtip ifade eden Türkçülük ideolojisinin akla gelen ilk kurucularındandır. Ocak 1913 yılında bir darbe ile iktidara gelen İttihat Terakki, Anadolu’ya yeni bir şekil vermek ve milli ulusal bir devletin inşa edilebilmesi için gereksinim duyacağı alt yapıyı oluşturacak ideolojik, siyasal, iktisadi ve idari alanlara yönelik politikalara ivme kazandırmıştır. Bu politikalar içerisinde Anadolu’nun Türkleştirilmesine yönelik olarak gayrimüslimlerin tasfiyesine yönelik planlar hazırlandı. Batı Anadolu’da yaşayan Rumlar siyasi ve iktisadi yönden alınacak tedbirlerle ülkeden çıkarılmaya ve iktisadi anlamda zayıflatma girişimleri başlatıldı.¹⁶⁹ Ziya Gökalp, *‘Türklük Düşüncesinden mahrumiyet birçok şeyden mahrumiyeti sonucunu doğurur’* deyip Türklük ile ilgili düşüncelerini ise şöyle ifade etmiştir:

“Türk Milet’i, vaki bir millet olan devlet ile bir manada telakki ettikleri için içtimai ve iktisadi mevcudiyetlerini tereddi etmekte olduğunu bilmiyorlardı. İktisadi ve içtimai hâkimiyetler başka unsurlara geçtiği sırada Türk bir şey kaybettiğini anlamıyordu; çünkü nazarında yalnız Osmanlı Milletini terkip eden sınıflar vardı. Memlekette İktisadi ve fenni sınıfların vücudunu kâfi görerek kendisinin bunlardan bir beis yönü görmüyorlardı. İşte bu gidişle Anadolu’da bile halk yahut ahali suretinde bir Türklük kalmadı; Türkler memur ve rençber sınıfına inhisar ettiler. Memleketimizde kuvvetli bir hükümet teessüs edememesi Türklerin iktisadi sınıflardan mahrumiyeti yüzündendir. Çünkü tüccar, sanatkâr, iş adamı sırf kendi faydası için hükümetin kuvvetli olmasını ister. Milli mefkûreden mahrumiyet Türkleri milli iktisadiyattan mahrum ettiği gibi lisanın sadeleşmesine, güzel sanatlarda milli üslupların tekevvün etmesine de mani oldu.”¹⁷⁰

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlılık düşüncesinin Türklerin iktisadi hayatta ve diğer pek çok alanlarda geride kalmasına yol açtığı belirtilip Türklüğün ön plana çıkarılmasına yönelik vurgu yapılmaktadır. Yukarıda da ifade dildiği gibi 2. Abdülhamit döneminde Türk kimliğinin gelişmesine yönelik çalışmalar ivme kazanmaya başlamıştır. Padişah ve dinin dışında devletin mutlak otoritesinin

¹⁶⁸ Z. Gökalp, *age.* s.-6

¹⁶⁹ T. Akçam, “Hızla Türkleşiyoruz” *age.* s. 141

¹⁷⁰ Z. Gökalp, *age.* s. 7-8

kaynağının milleti temel alması çabasına meşrutiyet denilmekle birlikte bu durum Osmanlı'da 1876 anayasasının ilanı ile Türk uluslaşmasına da ivme kazandırmıştır. Osmanlılığın benimsenmesinde sıkıntıların çıkmasının nedeni Osmanlı tebaasındaki bütün unsurların dil, din, soy (etnik) gibi kimlik ifade eden değerlerin göz ardı edilmesinin sonucu olduğu görülmektedir. Balkanlarda, Anadolu'da, Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar, Osmanlılığı Müslüman siyasi kimliği olarak görürken gayrimüslimler asimilasyon aracı olarak görmekteydiler. İslamcılık ideolojisi ise Rumeli ve Anadolu'daki halkları yakınlaştırıp birliği sağlamlaştırmasına rağmen Arap kesimini Osmanlı hâkimiyetinde tutmaya yaramamıştır. Bu durum İslam birliğinden istenilen sonuç alınamayınca Osmanlı Devletinde Türkçülük ideolojisinin ön plana çıkmasına ivme kazandırdı. Bu doğrultuda ders kitaplarında ve Osmanlı aydınları arasında Türklük bilincinin oluşmaya başlaması 19. yüzyılın sonlarına geldiğinde ortaya çıkmıştır. Türklerin Nuh Peygamberinin oğlu Yafes'in soyundan geldiğinin ve Selçuklularla Osmanlıların, Bulgarlar, Macarlar, Polonyalılar ve benzeri halklarla kan bağı olduğunu askeri okullarda ders veren Hüsnü Süleyman Paşa 1876'da kaleme aldığı Tarih-i Âlem isimli kitabında ileri sürmekteydi. Bununla birlikte birçok ders kitabında Osmanlıların atasının Türkler olduğu, Osmanlı devletinin Türkler tarafından inşa edildiği görüşü hâkim görüş olarak belirtiliyordu. Daha öncesinde hanedana bağlı olan Osmanlı toplumu anlayışı 19 yüzyılda devlete bağlı Osmanlılara 20. yüzyılda ise devlete bağlı Türklere dönüşmekteydi. Gerçekte Türk terimi ile vatandaşların etnik ve dilsel özelliği ifade edilmekte iken vatan toprakları üzerinde yaşayanlar yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Türkleri oluşturuyordu. Cumhuriyetin düğüm olarak kalmış sorunlarından biri olarak açıkça görülmekte olan millet tanımının ne Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış olan vatandaşlık anlayışına ne de ülkenin etnik kompozisyonuna uymasındır.¹⁷¹ Ulusal Kimliklerin bir dizi söylemsel pratiklerin kesiştiği konjunktürel koşul ve şartların dönüm noktalarında inşa edildiği göz önüne alındığında Türk Devleti uluslaşmasının da benzer süreçlerden geçmiş olduğu görülmekle birlikte kültürel dönüşüm, Türk Kimliğinin inşasına yönelik Cumhuriyetin erken döneminde sarf edilen enerjinin çoğunu oluşturmuştur.

20. yüzyılın başlarında Türk ulusçuluğu ya da Türk ulusal kimliğinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusu aydınlar arasında düşünölmeye başlanmıştır. Uluslaşmada yaşanan gecikmişlik bu dönemde bir telaşı da beraberinde getirmekle

¹⁷¹ K. H. Karpas, *Osmanlı'dan günümüze Kimlik ve İdeoloji*, age. s. 30-33

birlikte uluslaşmada bu geç kalınlık ile Darwinist ulus teorileri Türk Milliyetçiliğinin beslendiği kaynaklardan birini oluşturmuştur. Bu teorilerin de katkısıyla Osmanlı'da aşağılanan hor görülen Türk ırkının aslında üstün bir ırk olduğunu kanıtlama yoluna gidilmiştir. Hemen hemen bütün Türkçü teorisyenler Alman ulus ve kültür anlayışlarını kendilerine örnek almışlardır. Buradan da anlaşıldığı üzere ulusal kimliğin oluşumundaki gecikme, Tüm dünyanın Türklere karşı olduğu, aşağılanma duygusu, yaşanan toprak kayıpları, güçlü bir anlaşılamıyor olma sendromu, yalnızlık psikolojisi, Osmanlı Devleti'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan yok olma korkusu Türk ulusal kimliğinin oluşumu yönünde hızlandırıcı etki yapmıştır.¹⁷² Büyük devletler tarafından kuşatılmış olmanın sonucu yaşanan toprak kayıpları yeni kurulacak Türk ulusal devletinin oluşum sürecinde belirleyici olmuştur. Müslümanlara yapılan katliamlar, alınan yenilgilerin doğurduğu intikam duygusu, açlık, sefalet, hastalık, Müslüman halkların uğradığı mağduriyetler sonucunda 19. yüzyılın ortalarından itibaren belirtildiği gibi Anadolu'ya doğru kitlesel göç hareketleri başlamıştı. Yaşanan katliamlar, mağduriyetler ve göçler Türk Kimliğinin üzerinde derin etkileri olmakla birlikte oluşum sürecinde Türk Kimliği üzerinde belirleyici olmuştur.

2.2.4. Yusuf Akçura (1836-1935)

Türk Devrimci hareketin yönlendirilmesinde önemli katkıları olan ve yeni Türk milletin fikir babalarından sayılan Yusuf Akçura, Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri adlı eserinde Tanzimat'tan Cumhuriyete uzanan Türkçülük tarihini özetlemiştir. Akçura'ya göre; Osmanlı tebaası Hristiyanların bağımsızlık savaşımını kazanarak ayrılması ve sadık Ermeni milletin kıpırdanmaya başlaması, Avrupa'nın müdahaleci politikası, Müslüman Osmanlılarla Hristiyan Osmanlıların bir arada yaşayamayacağını göstermiştir.¹⁷³ Yusuf Akçura, Mısır'da yayımlanan Türk gazetesine yolladığı 'Üç Tarz-ı Siyaset' denemesinde Osmanlılık ve İslamcılık oluşumlarına ek olarak yeni Türklük siyasetini getiriyordu. Türklerin belirsiz bir Turan ırkından geldiği tezini kabul etmeyen Akçura ırk sözcüğünü önerisinde biyolojik anlamdaki ırk karşılığında değil tarih, töre ve kültür ortaklığı veya kavim anlamında kullanmaktaydı. Ona göre Osmanlı milleti inşa etme projesi boşunaydı denenmiş ve başarısız olmuştu, İslam milletini birleştirmek

¹⁷² Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler," Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, İstanbul, c.IV, 2002, s. 53-56

¹⁷³ Bozkurt Güvenç, *age*, s. 30-31

mümkün olsa bile zordu, düşünülmesi gereken Türk milletini inşa etmektir.¹⁷⁴ Akçura; Türklerin birleşimi konusunda düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Tanzimat ve Genç Osmanlıların hareketlerinde de ‘Türkleri birleştirmek’ fikrinin varlığına dair hiçbir nişaneye rast gelmedim. Şu muhakkak ki son zamanlarda İstanbul’da ‘Türk Milliyeti’ arzu eden bir mahfil, siyasi olmaktan ziyade ilmi bir mahfil teşekkül etti. Bu mahfilin teşekkülünde, Osmanlılarla Almanların tarihi ve lisani ilimler hakkındaki tedkiklerine Türk gençlerinin kulak kabartmasının hayli tesiri olmuştur sanıyorum”.¹⁷⁵

Yusuf Akçura; Türkçülük cereyanının gençler arasında en canlı döneminin Balkan Savaşıyla Birinci Dünya Savaşı arasında geçen iki üç yıllık süreç olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Bu dönem, Osmanlı dağılmasının hızlandığı, kaybedilen topraklardan göç etmek zorunda kalan Müslümanların yaşadığı trajik olaylar gibi pek çok siyasi, iktisadi ve sosyal bunalımlarla birlikte Türkçülük ideolojisine tutunup ayakta kalabilme mücadelesidir. Türkçülüğün kurumsallaşması evresinde; Türk yurdu mecmuası, Türk Ocağı, Genç Kalemler gibi örgütlenmeler Türkçülük ideolojisine katkıda bulunmuşlardır. Türk Milliyetçiliği esasına dayanarak Türkiye’de ortaya çıkan ilk cemiyet ise Türk derneğidir. İstanbul’da Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağında çalışırken İttihat Terakki üyelerinden Ziya Gökalp’in teşvikiyle Selanik’te bir Türklük cereyanı başlamıştır. Selanik’te çıkmakta olan Genç Kalemler Mecmuası da Ziya Gökalp’in etkisiyle dilde Türkçülük yapmaya başlamıştır. Türk Yurdu dergisi ise Türkleşmek fikrinin yayıncısı konumundaydı. Bütün bu kuruluşlar Türkçülüğün fıkirsal anlamda üretilip yayıldığı örgütlenmelerdir.

Türk milliyetçiliğinin filizlenmesini 19. yüzyıla kadar götürülebilmesine rağmen radikal bir görünüm kazanması Osmanlı Devleti’nin varlığının son bulmasından sonra gerçekleşmiştir. Türkçülüğü besleyen yayınlardan olan Balkanlardaki Genç Kalemler dergisinde Türk Milliyetçiliğine yönelik hareketlendirici edebi yazılar ile bu yazıların siyasi bir renge bürünmüş şeklini ise Türk Yurdu dergisinde görmekteyiz. Bu derginin başında Rusya’da doğan ve Paris’te eğitim almış ve milli bilince sahip ve Rusya’daki Türklerin Birliğini savunan, Pantürkizm fikirlerini benimsemiş olan Yusuf Akçura bulunmaktaydı. Türk ideolojisinin yukarıda da ifade edildiği gibi önemli diğer bir kurucusu ise Türkçülüğün esasları adlı kitabı ile Türk Milliyetçiliğinin ilkelerini ortaya koyan, ilk başlarda Pantürkizmi savunup sonra bundan vazgeçen ve görüşlerini

¹⁷⁴Age, s. 32-34

¹⁷⁵ Y. Akçura, age.s.81

¹⁷⁶ Yusuf Akçura, *Türklüğün Tarihi, Türkçülük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları*, Haz. Erol Kılınç, İstanbul, 2015, s. 264

Türkleşmek, İslamlaşmak ve muasırlaşmak şeklinde ifade eden Ziya Gökalp'tir. Türk Kimliğinin ortaya çıkmasıyla 1908 yılından sonra dinin ve kavmiyetin toplumsal hayatta nasıl bir yer edineceği milliyetçi kesimlerde tartışma konusuydu. Seküler bir dünya görüşüne sahip Yusuf Akçura Türk Milli Kimliğinin ırka soya ya da kavmiyete dayandırılması taraftarı olup dini ikinci plana almaktaydı. Cumhuriyet kurulduktan sonra İlerleyen süreçlerde belli sürelerde Cumhuriyet döneminde farazi bir Türk ırkına dayandırılan milliyetçilik uygulamaya geçecekti.¹⁷⁷

Türk ulusu popüler ve elit bileşenleri ile birlikte uluslaşma süreci içerisinde yaşamak zorunda kaldığı bastırma ve tasfiye fiilleri içinde ortaya çıkan boşluk içerisinde doğmuştur. Türkiye sınırlarının katışıksız Türk Müslüman toprağı haline getiren sürecin ideolojik boyutu, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve diğer Türkçü düşünürlerin açtığı yol ile başlayıp akabinde 1922 'de Yunan Mübadelesi ile başlayan Anadolu'nun yeknesak bir toplum görünümü kazanması ile devam eden süreci kapsamaktadır. Doğu Avrupa, Kafkaslar, Balkanlardan hem İmparatorluğun toprak kaybetmesinin sonucu olarak hem de Çarlığın tasarladığı Ruslaştırma politikasının da etkisiyle Anadolu'ya yönelen Müslüman kitle Anadolu'nun Müslümanlaşmasına ve Türkleşmesine katkı sağlarken aynı zamanda Müslümanların yaşadıkları travmalar, geldikleri coğrafyada çektikleri acıların ortaya çıkardığı mazlum millet anlayışı psikolojisinin yol açtığı intikam duygusuyla güçlenip Panislamizm ve Pantürkizm söylemlerini güçlendirici etki yapmıştır.¹⁷⁸

Gayri Türk unsurların Ege'den temizlenmesinin iktisadi yönünü yönetmek için Bursa'dan getirilip görevlendirilen 3. Cumhur Başkanımız Celal Bayar 'Stratejik noktalara kümelenmiş... Gayri Türk yığınların tasfiyesi' sonucunda sadece İzmir ve civarından yaklaşık 130.000 Rum'un zorla Yunanistan'a göç ettirildiğini aktarır. Celal Bayar bu yapılanları 'milli bir hareket olarak' olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁹ İttihat Terakki yöneticileri en ağır tehlikenin Ege Bölgesinde olduğunu düşünmekteydiler. Gayri milli ve menfi unsurların bir ülkenin geleceğine ve birliğine yapabileceği tahripler İzmir'de geçit resmi yaptığı ifade ediliyordu. Bu sebeplerden dolayı alınacak tedbirlerin İzmir'de toplanmasına karar verildi. Üç gruba ayrılan bu tedbirlerin birincisi; hükümet olarak

¹⁷⁷ K. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, age. s.49

¹⁷⁸ Zafer Yörük, "Politik psişe olarak Türk Kimliği," s.309-311 Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekin, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, İstanbul, c. IV, 2002

¹⁷⁹ Celal Bayar, "Ben De Yazdım," c.V, s. 1568, İstanbul, 1967, akt. Taner Akçam, *Hızla Türkleşiyoruz*, Yayına Haz. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, age. s. 153

alınacak umumi tedbirler, ikincisi; ordunun alacağı özel tedbirler, üçüncüsü ise İttihat Terakki Partisinin alacağı tedbirlerdi.¹⁸⁰ Karpat, Türkiye göçler sayesinde kurulmuş, değişmiş ve bugünkü Milli Devlet halini almıştır şekline ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin modern ulus devlete temel oluşturacak etnik ve kültürel açıdan türdeş bir halk tabanı yoktu. Müstakbel Türk ulusunu oluşturacak öğeler Anadolu'da bile bir bütünlük sağlayamamışlardı. Çağdaş Türk ulusunu; Anadolu, Balkanlar, ve Kafkasya'nın Türkçe konuşan Müslümanları uzun ve zahmetli bir ölüm kalım savaşı sonunda Anadolu'da buluşarak gerçekleştirdiler.¹⁸¹ Bu tabloda da anlaşılacağı üzere homojen bir toplum ve devlet yapılanması, heterojen görünümlü nüfusun dışarıya çıkması ve dışarıdan içeriye benzer görünümlü nüfusun gelmesi şeklinde bir sürecin sonunda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

2.3. 2. Meşrutiyet Dönemi

2. Meşrutiyet dönemi siyasi ve toplumsal gelişmeleri Modern Türkiye'nin oluşumunda sonraki yıllara kılavuz olacak muhtevaya sahiptir. Bu dönemin toplumsal siyasal dinamikleri ile birlikte olay ve olguları 18. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı modernleşmesinden nitelik olarak ciddi farklılaşma mecrasına girmiştir. Yeni toplum ve devletin inşa edilmesine yönelik temellerin atılıyor olması 2. Meşrutiyet dönemini farklı kılan özelliklerden biridir. Yeni bir toplum yeni oluşacak farklı kimlikli bireyin kapsamlı bir şekilde bu dönemde projelendirilmesine yönelik girişimlerle birlikte devlet ve toplum yapısı keskin bir şekilde dönüştürülmeye başlanmıştır.¹⁸² Türkçülük, Türk Ulusçuluğu ideolojisi, gençlik örgütlenmeleri, yönetenler sınıfından olmaları (bu örgüte mensup kişilerin genellikle memur ve subay olmaları) Batı tarzı yüksek okul öğrencileri ya da mezun olmaları, Osmanlı topraklarında burjuvazinin gerekliliğine inanmaları gibi özellikleri, İttihat Terakki'nin toplumu dönüştürmede ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin düzeyine çıkarmak istemelerinde belirleyici olmuştur.¹⁸³

Türkçülük fikri 1900'lü yılların başlarında Jön Türkler arasında hâkim görüş olmaya başlarken İttihat Terakki örgütü Türkçülüğü benimsemiş olmasına rağmen 1908-1912 yılları arasında tekrar Osmanlıcılık ideolojisini ön plana alma eğilimi

¹⁸⁰ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, c. V, s.1574, İstanbul, 1967, akt. Taner Akçam, *Hızla Türkleşiyoruz*, age. s.141

¹⁸¹ Taner Timur, "Türkiye'ye Kimlik Politikası ve Gerçeklik Tarihi Bir Panorama", Ed. Artun Ünsal, 75. *Yılda Tebaadan Yurttaş Doğu*, İstanbul, 1998, s. 137

¹⁸² Mustafa Gündüz, "2. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 11/ 45 Ankara Temmuz 2008, S.149-150

¹⁸³ S. Akşin, age. s.55-56

göstermiştir. Bunun gerekçesi nüfusun hala büyük bir kısmını oluşturan gayri Müslim ve diğer Müslüman halkların kalmaya ikna edilebilir düşüncesinin hala canlı tutuluyor olmasındandı. Bu sayede devletin toprak bütünlüğü sağlanacak ve toprakların daralması engellenecekti. İttihatçılar bütün bunları göz önüne alarak 2. Meşrutiyet öncesi farklı etnik grupları da kapsayacak şekilde politika gütmeye başlamıştı. Osmanlılık bilindiği gibi tarih açısından da ilk denenmiş olan kurtuluş reçetesidir. İmparatorluğun 66 milyonluk nüfusu 22 millettten oluşuyordu o zamanlar. Böyle bir renkliliğe ek olarak gayri Müslim unsurların ulusal bilinçlenme kazandıktan sonra böyle bir görünüm arz eden bir imparatorluğun Osmanlılık çatısı altında tutulamayacağı anlaşıyordu. Osmanlı ulusu oluşturmaya çalışılan bu akımın Türkler tarafından benimsendiği söylenemez. İçte asıl benimsedikleri Türkçülüğün, İmparatorluğu parçalayacağını düşündükleri için kerhen Osmanlıcı göründüler. Asıl savunucuları Ali Kemal ile İtilaf ve Hürriyet Partisi oldu. Balkan savaşı sonucu bırakılan bu akımın sağlam temellere oturan bir gerekçesi kalmadığından bu koşullarda savunulamazdı.¹⁸⁴ İmparatorluğun farklı renklerini Osmanlı tutkalında birleştirme politikasının başarısızlığını, İttihat Terakki önderleri az zaman sonra fark edip uygulamaya çalıştıkları politikanın iflas ettiğini fark ettiler. Fark ettikleri şuydu: Çok uluslu ve çok dinli imparatorluğun bünyesinde, hükümdar hanedanına ortak bir bağlılık ve sadakat içinde yaşayacak özgür, eşit ve barışçıl bir Uluslar Birliği şeklindeki Osmanlı rüyası için vakit artık çok geçti.¹⁸⁵ Milliyetçiliğin sirayet ettiği İmparatorluğun çeşitli unsurları arasındaki gelmiş olduğu boyut, İslamiyet ile Hristiyanlık ve çeşitli milletler arasında gittikçe derinleşen düşmanlıklar yaşanırken İmparatorluğun bünyesindeki milletlerden kompozisyon oluşturup Osmanlı Birliği çatısı altında birleşmenin şartları kalmamıştı.¹⁸⁶

İttihatçıların Osmanlıcılık anlayışı Müslüman Türklerin egemen olacağı gayri-Türk ve gayri Müslimlerin asimile olacağı ve eğer buna yönelik olarak bir direnç olursa terbiye edilecekleri şeklinde bir Osmanlılıktı.¹⁸⁷

Bu bağlam içerisinde Avrupa’da bu dönemde Sosyal Darwinizm revaçtaydı. Bu akım, İnsanın var oluşunu ve bütün hayatını bir var olma yok olma kavgası ekseninde indirgemeci bir yorum ile Darwin’in doğal seçim teorisini toplumlara uyarlamaya çalışıyordu. Balkan topraklarının büyük ölçüde elden çıkması, İstanbul’a yaklaşan

¹⁸⁴ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, age. s. 42

¹⁸⁵ B. Levis, age.s. 217

¹⁸⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002, s. 393

¹⁸⁷ Barış Ünlü, *Türklük sözleşmesi, Oluşumu İşleyişi ve Krizi*, Ankara, 2018, s. 116

düşman ordularının acilen bir şeyler yapma telaşını arttırmaktaydı. Tehdit algısı ve telaşın neden olduğu bu ruh hali ile soruların cevapları keskinliğiyle ortaya konulup mutlaklaştırılmıştır. Bu dönemde Osmanlı aydınları arasında Dawinizmin ilgi görmesi şaşırtıcı değildir. Bu durum hem çağın konjonktürüne uyuyordu hem de bunalım içindeki Osmanlının dağılması karşısında aydınların ruh halini etkiliyordu. Batı'nın hakkı değil, kuvveti odak noktasına alıp temellendiren bu düşünce Osmanlı aydınlarını da etkilemişti. Milliyetçilik ve militarizm güdümünde Sosyal Darwinist ideolojik söylem unsurları popülerleşmiştir. Bu söylemin ayakta kalabilmek için mücadele etmeyi ve güçlü olmayı ahlaklaştırması militarizm ile milliyetçiliği sıkı sıkıya yapıştıran tutkaldı. Balkan savaşlarının dehşeti bu bağlamda militarist milliyetçiliğin yükselmesine ivme kazandırmıştır.¹⁸⁸ İttihat Terakki Cemiyeti Türk Uluslaşmasında ve Milli burjuvazinin oluşturulmasında zaman zaman siyasal şiddet eğilimleri gösterdiği görülmektedir. Mili birlik ve ortak çıkar söylemi İttihat Terakki'nin toplumsal meşruiyet zeminini oluşturmaktaydı. Yapmak istedikleri projelere muhalif olanları şiddet yoluyla bastırıp toplumun milli birlik etrafında yeniden örgütlenmesini sağlamaya çalışmışlardır.

Manastırdaki İngiliz Konsolos vekili, Talat Beyin, 1910 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik gizli meclisinde bir konuşma yaptığını ileri sürüp şöyle bildiriyordu: *'Meşrutiyet'in şartlarıyla Müslüman ve Gavurun eşitliğinin teyit edildiğinden haberdarsınız. Fakat siz ve herkes bunun gerçekleştirilemez bir ideal olduğunu biliyor ve hissediyorsunuz. Şerita bütün geçmiş tarihimiz yüz binlerce Müslüman'ın duyguları ve hatta kendilerini Osmanlılaştırmak için yapılan bütün teşebbüslere inatla direnmiş olan bizzat Gavurların duyguları gerçek eşitliğin kurulmasına aşılmaz bir engel teşkil etmektedir. Biz Gavuru sadık bir Osmanlı haline getirmek için başarısız kalan teşebbüsler yaptık. Balkan yarımadasında küçük bağımsız devletler, Makedonya sakinleri arasında ayrılıkçı fikirleri yaymak mevkiinde sürece de bütün bu çabalar kaçınılmaz olarak başarısızlığa mahkumdür. Bundan dolayı İmparatorluğu Osmanlılaştırma görevimizi başarıncaya kadar Balkan devletlerinin tahrik ve propagandası nihayet son verdikten sonra, sonunda başaracağımızı şimdiden söylemeye cesaret ettiğim uzun ve zahmetli bir görev- eşitlik bahis konusu olamaz.'*¹⁸⁹

¹⁸⁸ Tanıl Bora, *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul, 2017, s. 37-39

¹⁸⁹ B. Lewis, *age.s.* 217-218

Ocak 1914 yılında Enver Paşa'nın Harbiye nazırı olmasıyla birlikte Anadolu'nun homojenleştirilmesi doğrultusunda somut detaylı planlar hazırlanmıştır. Trakya Yunanlıları ve Batı Anadolu'da bu planların ilki uygulanmıştır. Sonrasında 1914 yılında Ermeni göçertmesi bunu takip etmiştir. Anadolu'nun yeknesak bir görünüm kazanmasına yönelik olanlar sadece Hristiyan unsurlarla sınırlı kalmamıştır. Müslümanları da kapsayacak şekilde Anadolu nüfusunun 1/3 homojenleştirilmiştir.¹⁹⁰

Zafer Toprak; Balkan Harbini Osmanlıcılığın ölüm fermanı olarak belirtir. Belirtildiği gibi 'İttihad-ı Anasır'ın' hayali Balkan harbi ile iflasa uğramış, İttihat Terakki bu tarihten itibaren artık Anadolu'ya yönelip Müslüman'ı ve Türk'ü gözetken bir politika benimsemeye başlamıştır. Bu doğrultuda iktisadi hayatta Türklere öncelik verilmeliydi. 1913- 1914 yılında gerçekleşen Müslüman boykotu buna örnek teşkil etmektedir. Savaşın sona yayımlanan bildiri ve risalelerden Müslümanlar gayri Müslim tüccardan, bakkaldan alışveriş etmemeye çağrılmış ve İstanbul'da kısa sürede beş yüze yakın yeni Müslüman bakkal dükkânları açılmıştır. İttihat Terakki Birinci Dünya Savaşını bağımsızlık için bir fırsat olarak gördü. Bu doğrultuda Kapitülasyonlar kaldırıldı, Duyun-u Umumiye'nin faaliyetleri durduruldu. Geniş ayrıcalıklara sahip olan yabancı şirketler üzerinde denetim sağlanıp bazıları millileştirildi. İktisadi hayata yapılan müdahalelerle ticaretin gayri Müslimlerden Müslüman Türklere transferi sağlandı. 1913-1915 sanayi sayım sonuçları savaşın sonlarında büyük değişiklikler göstermiştir. Gerçek kişilere ait işyerlerinin yüzde 19.6'sı savaşın önce Türk – Müslüman unsurların elinde iken savaş sonrası bu durum değişmiş, gayri Müslimler ve yabancılar Türk İslam Unsurlarının gerisinde kalmışlardır. Bu durumu sanayi dergisi başyazarı 1918 başlarında 'vaziyet büyük bir farkla Türk unsurun lehine teveccüh etmiştir' şeklinde ifade etmiştir.¹⁹¹ 1908 ile 1918 yılları İttihat Terakki dönemi Osmanlı Devleti'nin de kapanış dönemidir. Türk Kimliğinin kurulabilmesi için gereksinim duyulan şartların oluştuğu dönemdir. Altı yüzyıllık imparatorluğun kalıntıları üzerinde yükselen yeni Türk Ulus Devleti, uzun süren savaşlarla ve yenilgilerin sonucunda incinen gurur ve yıpranan onur üzerinde inşa edilecekti.¹⁹² İttihat Terakki ekonomiden laikliğe, eğitime, toplumsal dönüşümün gerçekleşmesine yönelik birçok alanda reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların neticesinde siyasi modernleşme de ivme

¹⁹⁰ Taner Akçam, *age*. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Tezler," s.62.

¹⁹¹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 1908-1950 Milli İktisat Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s.4-6

¹⁹² İsmet Parlak, *Öteki'nin Var Olma Sancısı, Türk Politik Kültüründe Şeytanlaştırma Eğilimleri*, Ed. İsmet Parlak, 2015, s.8

kazanmıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin toplamına baktığımızda ise uluslaşmayı hızlandırıp tetikleyici bir fonksiyon üstlendiği görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin cisimleşmiş şeklinin nihai noktası ise 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilip ulus devletin kurulması olmuştur.

2.4. Düşünce Akımları

2. Meşrutiyetin yol açtığı özgürlükçü ortamda, dağılmaya başlayan Osmanlı devletini nasıl yeniden diriltiriz düşüncesinin cevabı olarak çeşitli fikir akımları toplumsal hayat içerisinde ses getirmeye başlamıştır. Bu bağlam içerisinde devletin kurtuluşuna çareler arayan aydınlar Osmanlıyı kurtarmaya yönelik ideolojik reçeteler sunmuşlardır bunların arasında Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımının ön planda olmasının yanında Türk düşünce hayatında belirli yerler edinen Osmanlıcılık, Meslek-i İçtimai akımı, Sosyalizm de vardı.¹⁹³ 2. Meşrutiyetin sağladığı görece özgürlükçü atmosferde bu döneme ait ideolojik tartışmalar şekillenmiştir. Osmanlı devletinin son yılları toplumsal bunalımlarla birlikte ideolojik reçeteler Kimlik tartışmasını da şekillendirmiştir. Sert rüzgârların estiği toplumsal bunalımlarla birlikte Kimliğin tanımlanmasında muğlaklıkların ön planda olduğu bir coğrafyada ve zaman diliminde Osmanlı Kimliğini tanımlamada başlıca üç cereyanın (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) çarpıştığını görüyoruz. Savaş yıllarında Ermeni Tehciri, Mondros Antlaşmasıyla Arap vilayetlerinin Mütakere sınırları dışında kalması daha yekpare nüfus kitlesinin oluşumuyla kimlik tanımlamasında zihinlerdeki muğlaklık perdesinin aralandığı görülmektedir.¹⁹⁴

Osmanlı ideolojisinin 2. Meşrutiyet döneminde tercih edildiği izlenimi olmuş olsa da Türklük ve Türk Milliyetçiliğine vurgu 2. Abdülhamit döneminin İslam Türk sentezinin Türk İslam sentezine dönüşmesiyle oluşmuştur. Milli ve Millet kavramları Meşrutiyet Türkçülüğünde çoklu anlamları çağrıştıracak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli ulus ve dinlerin birlikteliğini ifade eden Osmanlı Milleti ilk çağrışımı oluşturmaktadır. Geleneksel kullanılan ümmet çağrışımı, İslam Milleti

¹⁹³ Şükrü Nişancı, Osmanlı'dan Cumhuriyete Önemli Siyasal Akımlar Ya Da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüz, Ed. Adem Çaylak vd. Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, İçve Dış Politika, Ankara, 2010, s.59.

¹⁹⁴ 3 Atatürk Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991 s.25, Aktaran: Ergun Özbudun, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Ed. Artun Ünsal 75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a, Doğru, İstanbul, 1998, s.160

anlamında ikinci çağırışımı oluşturmaktadır. Üçüncü ise ödemin başat akımı haline gelen ve Türklük olarak kullanılan ulusçuluktur.¹⁹⁵

2.4.1. Osmanlılık

Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurların kimlik tarifini devlet 15. yüzyıldan sonra şöyle tanımlamaktaydı: *'Müslümanların kimliğini din yani İslamiyet ve dinin temsilcisi olan padişaha itaat ve bağlılık tayin etmiştir. Gayrimüslimler ise cemaat olarak yani din esasına göre millet olarak tanınmışlardır.'* Bu durumda hem kavim etnik soy grupları hem de dini gruplar her millet içinde kendi kimliklerini geliştirebilme imkânına sahiptiler. Osmanlı devletinde Müslüman tebaaya mensup bütün kişiler ümmet olarak tanınmışlardır. Müslüman gruplar kendi içinde çeşitlilik arz edip kendi kültürlerini muhafaza etmişlerse de bu farklılıkların hukuksal bir anlam taşıdığı görülmemektedir. İslamiyet'e mensup farklı grupların, siyasal tanınma olmaksızın Türklerin Türkçe, Arapların Arapça, Kürtlerin Kürtçe, Arnavutların Arnavutça konuşmaları kendi geleneklerini ve kültürlerini devam ettirme imkanı bulduklarının göstergesidir. Osmanlı'da devlet hanedanın mülkü sayılmaktaydı ve bu toplumsal yapı 19. yüzyıla kadar ifade edildiği gibiydi. Din, dil ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı tebaasındaki bütün herkesin Osmanlı kimliği çatısı altında birleştirme siyaseti 1856 yılında Osmanlılık olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁶ Osmanlılık yurttaşlık yasası kim Osmanlıdır sorusuna hukuki bir cevap verip Kanun-i Esasinin 8. Maddesinde şöyle açıklanmaktadır: *'Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesi herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.'*¹⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin kimliği Sünni-İslam'dı. Osmanlı'nın eğitim ve hukuki müesseselerinde Sünni- İslam karakter baskın iken merkezi idarenin etkin olduğu yerlerde şeriatın yanında laik, dünyevi muhteva içeren Örfi Hukukun da toplumsal işleyişte büyük bir yeri vardı.¹⁹⁸ Osmanlı Kimliği ve Osmanlı Müslümanlığı Osmanlı Devleti'nin egemenlik meşrutiyyetini sağlamaktaydı. Osmanlı siyasi birliğini ve tarihsel geleneğine bağlılığı Osmanlı Kimliği ifade etmekteydi. Osmanlı toplumunun kimliksel

¹⁹⁵ M. Ö. Alkan, "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce", age.s. 394-399

¹⁹⁶ K. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, age. s.63

¹⁹⁷ Mehmet Ö Alkan, "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyyetin Birikimi*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2009, C: I, s.385

¹⁹⁸ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği", s. 71 Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*.

niteliği 19. yüzyıla kadar din, dil ve mezhep açısından heterojen bir görünüme sahipti. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerden daha yüksek mertebede bir inanca sahip olduklarını sahip oldukları İslami Kimlik ve İslam'ın siyasal üstünlüğüne dayandırmaktaydı.¹⁹⁹

Tanzimat Fermanının getirdiği ilkeler doğrultusunda yeni toplumun Osmanlı şemsiyesi altında eşit olacağı ifade edilmekteydi. Tanzimat Fermanı ile inşa edilmek istenen Osmanlıcılık idealini gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar için 1839-1876 yılları arasında bir dizi iktisadi, siyasal, eğitim alanlarında yenilikler gerçekleştirilmiştir. Modern okullar açılmış, bürokraside Gayrimüslimlere de yer verilmiş mahkemeler kurulup laik içerikli kanunlar çıkarılmıştır. 1876 yılında kabul edilen Kanun-ı Esasi ile Osmanlı çatısı altında unsurların birliği ve eşitliğini savunan Osmanlılık anlayışı somut bir şekil almıştır. Çeşitli hak ve özgürlüklerin devlet güvencesiyle korunduğunu ifade eden Anayasa'ya göre: *'Devlet –i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur.'* 8. ve 17. Maddede ise bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde hak ve sorumluluklar bakımından eşit olduğunu belirtir.²⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin Batının bilim ve tekniğinden yararlanarak güçlenmesi, ilerlemesi ve İmparatorluğun bekasının devam ettirilmesine yönelik temel üç siyasi akım üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi; Bütün Osmanlı unsurlarını birleştirip temsil edecek 'Osmanlı Milleti' inşa etmek, İkincisi; Panislamizm hareketidir. Bu hareket, Hilafetten de yararlanarak bütün İslam halklarını Osmanlı yönetimi idaresinde birleştirme amacını taşıyordu. Üçüncüsü ise bu iki akımın iflasından sonra ortaya çıkmış olup Irk üzerinde birleşip 'Türk Milleti' inşa siyaseti olan ve bunun da Pantürkizm olarak tanımlanmasıydı. Osmanlı Milleti inşa etme siyaseti gerçek anlamında 2. Mahmut zamanında ortaya çıkmıştır. Padişahın: *'Ben tebaamdaki dinler farkını ancak Cami, Havra ve Kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim...'* ifadesi Osmanlı tebaasının bir Osmanlı Milleti oluşturduğunun resmi ifadesidir. 19. yüzyılın ilk yıllarında ve ortalarına doğru Osmanlılık siyasetinin uygulanabilir olduğu düşünülüyordu. 2. Mahmut ve destekçileri devletin bünyesindeki farklı etnik ve dini grupları özgürlük ve eşitlik paydasında bütün Osmanlı tebaasının birleştirilip

¹⁹⁹age. s. 74

²⁰⁰ Suna Kili, Şeref Gözü Büyük, *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifak'tan Günümüze*, İstanbul, 2000 s.44

kaynaştırılarak tek bir millet haline getirilebileceği inancını taşıyorlardı. Avrupa’da Millet fikirleri, Fransız İhtilali ile etnik soya dayalı ve ırki olmaktan ziyade, vicdani taleplere dayanan Fransız anlayışı millete temel kabul ediliyordu. Gerçekten de Fransız Milleti; Cermen, Selt, Latin ve daha başka nesillerin birleşiminden oluşmamış mıydı? Alman Milliyetinde ise birçok Slav unsurları eritilmemiş miydi? İsviçre ırk ve din aykırılığına rağmen bir millet değil miydi? Öyleyse Osmanlı tebaasına mensup farklı unsurların birleşiminden de Osmanlı Milleti’nin inşa edilebileceği görüşü hâkimdi.²⁰¹ Bir süre sonra Osmanlı toplumsal yapısı, dinamikleri, dış etkilere açık olması Milliyetçilik rüzgârlarının tüm dünyada olduğu gibi Osmanlıyı da kısılcasına alması gibi nedenlerin sonucunda, Osmanlı Milleti ideolojisinin bir arada yaşayabilme koşulunu sağlayamayacağı anlaşılnca çözüm reçetesinin İslamiyet politikası üzerinde düşünülmesi nedeniyle tartışmalar yaşanacaktı.

Osmanlılığın merkezden uzak bölgelerde benimsenmiş olması Osmanlı geleneklerinin, kanunlarının bu merkezden uzak topraklardaki yerli dil ve etnik farklılıklarla çatışmaya girmeden birlikte yürütölüp bir toplumsal kültürün oluşturulabilmesiyle olanaklı olmuştur. Osmanlılık tarihi ve kültürel esasları baz alınarak din sınırları içerisinde siyasal kimliğin alt yapısı oluşturulmuştur. Osmanlılık anlayışı vatan nosyonunun da toplumsal alana sirayet edip yerleşmesine ve somut siyasi bir görünüm almasına yol açmıştır. Bu değişen paradigmadan sonra vatan nosyonu bir kişinin doğduğu yeri değil Osmanlı Devletinin egemen olduğu bütün toprakları ifade eden bir anlam kazanmış oldu. Buna ek olarak da artık Osmanlılık, Osmanlı terimi sadece hanedanı tanımlıyor olmakta çıkmış bütün Osmanlı tarihini kapsayacak bir şekil almıştır.²⁰² Osmanlının son dönemlerine tekabül eden siyasi bilinç temel alınarak siyasi kimlik inşa edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde din Müslümanlar arasında tutkal görevi görüp dine bağlı bir dayanışma ve bunun siyasi sonuçlarının olması bilinçli bir siyasi kimliğin bunlara yol açtığını göstermez. Bir kimliğin siyasi anlam kazanması o kimliğin subjektif muhtevasıyla ilgili olmasının yanında belirli bir sosyo politik çevrenin sağladığı koşullarda gerçekleşir. Bu koşullar, belirli bir toprak paçasına dayanan tek bir kişinin mutlak gücüne dayanmayan, bir kimliği olan milli devletlerin çerçevesinde olur. Osmanlı toplumunda Müslüman tebaa eğer padişah çağırılmış ise bunu dini esasları temel

²⁰¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Günümüz Türkçesine Uyarlayan Erol Kılınç, İstanbul, 2015 s.76-77

²⁰² K. H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, age. s.67

olarak mülkü korumak adına koşardı. Eğer dinden bertaraf edilmiş bir toprak parçasına dayanan devlet bir etnik millet kavramına dayanarak ya da Türklük adına Padişah bir çağrıda bulunmuş olsaydı açıktır Osmanlının bu dönemdeki sosyo politik toplumsal yapısı gereği yani o dönemde henüz kavim ve millet kavramları ile bireylerin kimliği arasında siyasi bir bağlantı kurulmadığı için olumlu bir netice alınamayacağı anlaşılmaktadır.²⁰³

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bütün unsurların ilk siyasi kimliği Osmanlı kimliğidir. Bu kimliğin temelini devlet vatandaşlığına dayanma anlayışı Osmanlı bünyesinde bulunan bütün unsurların din, dil, mezhep, sosyal sınıf farkını göz önüne almaksızın Osmanlı Kimliğine sahip olabileceğinin göstergesiydi. Bu durumda devlet vatandaşlığını kazanma hakkı bireylerin Sultan'ın kulu olmaktan çıkmasıyla gerçekleşmekteydi. Tarihsel arka planında Tanzimat ve özellikle 1856 Islahat Fermanında kökleri bulunan Osmanlılık kavramı 1864 yılında çıkarılan vatandaşlık kanunu ile tarihte ilk kez Osmanlı ülkesinde yaşayan halka devlet tarafından yeni bir kimlik veriliyordu.²⁰⁴ Osmanlılık kavramının modern anlam kazanması Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçiliğin ön plan çıktığı 3. Selim ve 2. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Karpata; Osmanlılık anlayışının yukarıda da ifade edildiği gibi 2. Mahmut tarafından *'Bir kişi Kilisede Hristiyan, Camide Müslüman'dır ama bunların dışında herkes benim uyruğumdur.'* şeklinde ifade ettiğini belirtir. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere farklı inanç, dil, etnik kökenlerin Osmanlı çatısı altında padişaha ve devlete bağlılığın temel alındığıdır. 1864 yılında Vatandaşlık Kanunu'nun kabul edilmesiyle halk padişahın tebaası olmaktan çıkmış birey olarak Osmanlı devletinin vatandaşı haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren görülmektedir ki Osmanlı Milleti kavramının çoğunlukla Müslümanları içine alan bir statü değişikliğine doğru evrildiğidir. Aynı topraklar üzerinde Kültürel ve dinsel çerçevede otonom cemaatlerin bir arada yaşadığı ve belirleyici olan niteliğin din olduğu önceki millet sisteminin bütün unsurlarını, toprağı esas alarak yeknesak laik bir siyasi kimlik ve kültür etrafında kaynaştırılmasının üniter bir yapılanma içinde hayata geçirilmesi mümkün değildi.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda toprağı bağlılığın önem kazandığı bir dönemdir. Namık Kemal'in oyunlarına, Şiirlerine, birey ile vatan arasındaki ilişki sirayet etmeye başlamıştı. Vatan millet nosyonu ağırlık kazanarak ilerlemeye başladı.

²⁰³ age, s.64

²⁰⁴ age, s.65

Toprağa dayanan bir vatanseverlik ya da kişinin doğduğu topraklara sevgi bağlılığı ve yaşamını burada devam ettirme isteği Osmanlı'nın milliyetçiliği benimsemiş aydınlarının temel inancı haline gelmesi bu inancı güçlendirip genişletmekteydi. 1856, 1862, 1878 ve 1913-1914 yılları arasında önemli sayıda Müslüman nüfus, Kırım, Kafkasya ve Balkanlardaki atalarının yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalarak Anadolu'ya gelmişlerdir.²⁰⁵ Balkan Savaşlarından sonra Osmanlılık ideolojisinin inandırıcılığı kalmayacaktı artık, fakat zayıf ve mağlupta olsa yurtseverlik anlayışının merkezi ve etnik olmayan yönünün kaynağı olarak bir iz bıraktı.²⁰⁶ Sultan 2. Abdülhamit (1876-1909) dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olarak hareket etmekteydi. Etnik kimliğin ve vatana karşı duyulan bu sevgisinin İslamiyet'e zarar vereceğini düşündüğü için reddetti. Halife Sultan 2. Abdülhamit ülkesel vatan anlayışını ve kavmiyet fikrini İngilizler tarafından Müslümanların bölünmesi için ortaya atıldığını düşünmekteydi. Algıladığı bu tehditleri bertaraf etmek için Abdülhamit bütün Müslümanların başı olma anlayışını Emirül-Müslüman (Halife) ön plana çıkardı. Bu saikle ve bu doğrultuda gençlere inanca ve halife sevgisine öncelik vermelerini vatan sevgisini ikinci plana atmalarını telkin etti.²⁰⁷

Osmanlı Devleti denildiğinde bünyesinde Türkler, Araplar, Kürtler, Lazlar, Çerkezler, Pomaklar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudileri barındırdığı bir topluluk olarak biliniyordu. Ders kitaplarında Heyet-i Müttehide-i Osmaniye belli başlı 12 Müslüman ve 8 Gayrimüslim gruptan oluşmaktaydı.²⁰⁸Devletin kurtarılması doğrultusunda Osmanlılık anlayışı millet sisteminin çözülme sürecinde, ortaya çıkan boşluğu doldurmak için geliştirilmiş bir acil eylem planıydı.²⁰⁹ 2. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlılık ideolojisinin aydınlar arasında tartışılması, 2. Abdülhamit'e karşı muhalif duruşları kuvvetlendirmek için Jön Türklerin Osmanlı tebaasındaki unsurların desteğini almak için Osmanlılık düşüncesini zaman zaman yaymaya çalıştığı görülmektedir. Fakat bu konuda Jön Türkler arasında bir fikir mutabakatı yoktu. Aralarında gayri Müslimlerin özerkliklerini savunan liberallerin yanında, merkezi otorite ve Türk

²⁰⁵ age, s.24-25

²⁰⁶ Tanıl Bora, age.s. 56

²⁰⁷ İsmet Bozdağ, "Abdulhamid'in Hatıraları" İstanbul, 1974, s.164-167'den akt. K. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 27

²⁰⁸ Mehmet Alkan "İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si", İstanbul, 2005 s. 73-243.'den Akt. K. H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 29

²⁰⁹ A. Yıldız, age.s. 54

hâkimiyetini öne çıkaranlar da vardı.²¹⁰ Şerif Mardin Jön Türklerdeki fikrîsel eksikliği şöyle ifade etmektedir: *‘Gerçekten uyarlı monist bir ittifak terakki siyasi veya sosyal düşüncesi olduğunu iddia etmek zordur. Jön Türklerin hiçbir derin, bir teori, özgün siyasi bir formül veya zihniyetleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koyamamıştır. Siyasi fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Bir yanda kendi devirlerinde Avrupa’da tartışılmakta olan fikirlerin ‘popülerize’ edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir. Öte yandan Jön Türkler uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikayet ettikten sonra Abdülhamit devrinde ihtilalci çevrelerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Jön Türklerde rastladığımız Türkçülük başlangıçları bunun tipik bir örneğini verir.’*²¹¹ Milliyetçilik hareketlerinin tüm dünyada etkisini hissettirdiği bu dönemde millet sistemini sürdürmenin de olanağı kalmamıştı. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, sonrasında Osmanlı vatandaşlığı ile hukuksal anlamda bu uygulama bertaraf edilmiş ve bu gelişmelerle Osmanlı Devletinde 19. yüzyıldan beri merkezileşmeye ağırlık verilmiştir. Devletin bekasının Osmanlılık fikri ile olacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Bu siyasal düşünce hareketi ile he türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık şemsiyesini açarak İmparatorluk bünyesindeki unsurların bağımsızlık taleplerine engel teşkil edecek ve onları birleştireceği tahayyül ediliyordu.²¹² Fakat ilerleyen süreçlerde anlaşıldı ki Osmanlılığın İmparatorluğun dokusunda kabul görmesindeki zorluklar bu ideolojinin pratiğe dökülmesini imkânsız kılıyordu. Ulusçu istekleri olan unsurları birleştirip tutkal görevi üstlenmesi beklenen Osmanlılık İdeolojisinin mümkün olmayan bir hayal olduğu anlaşılacaktı.

Ziya Gökalp, Osmanlılık politikasını şu şekilde değerlendirmiştir: *‘Osmanlılaştırma siyaseti Türkleştirmek için gizli bir vasıttan ibaretti. Osmanlılıktan maksat devlet ise zaten her Osmanlı tebaası bu devletin ferdi idi. Yok bundan maksat lisanı Osmanlıca olan bir yeni millet yaratmak idiyse Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka nam altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pekiyi anladılar ve manevi teşkilatlarına daha ziyade kuvvet ve intizam*

²¹⁰ B. Levis, age. S. 123

²¹¹ Ş. Mardin, *Jön Türlerin Siyasi Fikirleri*, 1895-1908, s. 22-23

²¹² Şükrü Hanioğlu, “Osmanlılık,” *Tanzimattan Cumhuriyete Doğru*, Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, c. V, s. 1389

*verdiler.*²¹³Türk olmayan Müslümanlar ve gayri Müslimler İttihatçıların savunduğu Osmanlıcılık politikasını Türk uluslaşmasına yönelik çabalar olduğunu düşünmekteydiler.

Osmanlı İdeolojisinin iflas etmesinin nedenleri arasında; Osmanlı üst kimliği altında Osmanlı Millet inşasına Müslümanların ve Türklerin sempatiyle bakmamış olmasının yanında altı yüzyıllık bir hâkimiyetin hukuken bitecek olması ve onca yıllar mahkûm görmeye alıştıkları reaya ile eşitlik derecesine inmeleri idi. Ayrıca memurluğa ve askerliğe reayayı da iştirak etmek istenmemesi sorunlardan biriydi. Diğer ana neden ise İslam dininin mensuplarının menfaatlerini gözetken bu dinin Müslim gayri Müslim tebaanın hukuksal eşitliğini kabul etmeyen inancı, gayri Müslimler açısından ise hepsinin son zamanlarda ilerleyişiyle görkemleştirilen geçmişleri, bağımsızlıkları, hükümetleri olduğunu ileri sürüyorlardı. Müslümanlar ve özellikle Türkler o bağımsızlığı bitirmiş hükümetlerini ortadan kaldırmıştı. Osmanlı hâkimiyetinde ise adalet değil zulüm, eşitlik değil hakaret ve azap gördüklerini söylüyorlardı. Malları ve hatta haysiyet ve namuslarının bile bazen ayaklar altı edildiğini ifade ediyorlardı.²¹⁴

2.4.2. İslamcılık

Genç Osmanlı aydınları, şair, yazar ve siyasetle ilgilenenler Osmanlı toplumsal yapısında dinin önemine işaret ediyorlardı. Osmanlı aydınları ve yöneticileri İslam unsurlarını öncelikle Osmanlı coğrafyasında yaşayan sonra bütün dünyadaki Müslümanların soy farklılıklarına bakmaksızın ortak din paydasında birleştirmeye her Müslüman olanın küçük yaşlarda ezberlediği ‘Din ve Millet’ birdir kaidesini kanıksamış bütün Müslümanları, son zamanlarda bütün Millet kelimesine yüklenen anlam ile ‘Milleti Vahide’ (Tek Millet) haline getirmeye inandılar. İslam politikasının uygulamaya koyulması Osmanlı unsurları arasında çözülme ve ayrışmaya yol açacaktı. Bu politika gayri Müslimlerin ayrışmasını getirip Müslüman unsurların birleşimini getirecekti. Osmanlı Milleti inşa etmenin mümkün olmayacağı anlaşıp bu ideolojinin terk edilmesinden sonra 2. Abdülhamit’te bu politikayı benimsemeye başladı. Bu politika gereği mevcut Hükümdar, ‘Padişah, Sultan‘ ünvanları yerine ‘Halife’ dini tanımlamayı kullanmaya çalıştı. Siyasi ve toplumsal politikada din, (İslamiyet) odak noktası haline geldi. Toplumsal yapının yeniden dini ekseninde yapılandırılmaya

²¹³ Ziya Gökalp, *age.s.* 27-28

²¹⁴ Y. Akçura *age.* s.88

çalışılması, Tazimat Döneminde terk edilmeye çalışılan dinin devlet içerisinde yoğunluğu yeniden gün yüzüne çıkıyordu.²¹⁵ 2. Abdülhamit kendi döneminden önce şekillenmeye başlayan İslamcılık hareketlerini hem iç hem de dış politikada kullanmaya çalışmıştır. Rumeli'deki Osmanlı topraklarının 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra azalmasıyla ilk defa olarak Arap ve Müslüman unsur eskiye nazaran daha çok ağırlık kazanmaya başlamıştır. Müslümanlığın milliyetçiliğin yerine geçebileceği fikri bu dönemde güçlenmeye başlamakla birlikte çok milletli imparatorlukta Türklük kavramı henüz o zamanlar pek de itibar gören bir sözcük değildi.²¹⁶

Batıda milliyetçiliğin zaman dilimi olan 19. yüzyılda kültür ekseninde gelişen milliyetçiliğin yanında siyasal milliyetçilik de geliyordu. Aynı milliyeti kapsadığı gerekçesiyle birçok ülke sınır genişletme politikasını uygulamanın yanında bazı ülkeler de başka ülkelerde kendi milletlerinin dağınık halde bulunduğunu öne sürüp bunları birleştirme çabasına girmişlerdir. Balkanlarda çok etkin olan Pan-Slavizm nasıl ki Rus aydınlarının ve bazı siyasetçilerin ileri sürdükleri toplulukların kendi Slav milletinden olduklarını ve bu toplulukları hâkimiyeti altına almaya yönelik politikanın adı ise Pan-İslamizm de Padişah'ın dış ilişkilere yansıyan İslamcı politikasının adıydı.²¹⁷

İslam birliği politikasının uygulamaya geçmesi halinde Osmanlı unsurları arasında dini düşmanlığın artması, gayri Müslimlerle onların yaşadıkları toprakların kaybı ve Osmanlının zayıflamasını da birlikte getirecekti. Müslümanlar arasındaki ilişkiler güçlenip birlik oluşturulacak diğer bütün farklılıklara rağmen din paydasında buluşup dinin birleştirici gücünden faydalanılmaya çalışılacaktı. Ayrıca Osmanlı tebaasındaki Müslüman unsurların yanında da tüm dünyadaki Müslümanların birleşmesi tahayyül edilmiştir. İslamiyet siyasi ve toplumsal işlere pek çok ehemmiyet veren dinlerden biridir. İslam'ın temel kaidelerinden biri 'Din ve Millet' birdir düsturuyla ifade edilir. İslamiyet mümin olanların cinsiyet ve milliyetlerini ve de dillerini bertaraf etmekle birlikte mazilerini, ananelerini bilinçaltına iter.²¹⁸ 2. Abdülhamit'in İslamiyet'i siyasal ve toplumsal birliği sağlamaya yönelik bir tutkal olarak görmeye başlaması, bu dönemde elde kalan topraklar içerisindeki nüfus kitlesinin dini muhtevası siyasal egemenliğin kaybedildiği yerlerdeki tebaanın çoğunlukla Müslüman oluşu hasebiyleydi. 2. Abdülhamit; Arnavutlar, Kürtler ve Araplar gibi Osmanlı bünyesinde çoğunluğu

²¹⁵ age, s. 80

²¹⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, age. s. 93-96

²¹⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 1997, s. 218

²¹⁸ Y. Akçura, age.s. 93

Müslüman ve ayrılma eğilimi gösteren unsurları İslamiyet şemsiyesi altında tutma amacı içindeydi. Bu dönemde Hristiyan okullarında İslam dinine yönelik olumsuz eleştirilerin yapılmaya başlanması ve misyonerlik faaliyetlerinin dine ağırlık verilmesinin diğer bir nedenini oluşturmaktaydı.²¹⁹ Bu paradigmayla İslam birliği çözülmeyi önleyici bir reçete olarak düşünülüyordu.

2. Abdülhamit yeni Osmanlıların ülkeye Anayasal rejim getirme isteğini kabul etme isteğine karşılık olarak 1876 yılında tahta çıkarılmıştı. Kanun-ı Esasi padişahın üstünlüğünü baz alıp kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmıyordu. Anayasası ve Parlamentosu olan bir yönetime geçilmiş rağmen 2. Abdülhamit daha çok baskıcı bir padişah olarak bilinmektedir. Osmanlı üzerinde Batı'nın baskısının arttığı dönemde İmparatorluk bünyesindeki Müslüman unsurları birleştiren ve de Batıya karşı bir güç oluşturmak için İslamcılığı (İttihad-ı İslami) bir araç olarak benimsemiş ve bu amaçla halifelik makamını güçlendirmiştir. Abdülhamit İslamcı akımı kuvvetlendirip desteklemekle birlikte bu akımın türevleri sayılan medreselerin yerine modern eğitim kurumlarını açtı. Aşiret liderlerinin çocuklarına eğitim veren aşiret mekteplerinin açılmasıyla Kürt ve Arap Aşiretlerinin merkezi yönetimin egemenliğinin tanınmasının devam ettirilmesini sağladı. Milis Güçler olarak bilinen Hamidiye Alaylarını kurmak, merkezi yönetime karşı direnip başkaldıran Kürtleri bastırıp bağlı hale getirmek ve de bölgede yaşayan Ermeni'lere karşı Kürtleri bir güç olarak kullanmak 2. Abdülhamit'in politikaları arasındaydı.²²⁰ 2. Abdülhamit İslam birliği ve Hilafet düşüncesinin keskin bir şekilde savunucusuydu ve yönetimi boyunca bu doğrultuda Pan-İslamizm düşüncesini odak noktasına aldı. İslamiyet'i, çağın gereksinim duyduğu koşullara uyarlayarak sorunların üstesinden gelineceğini bu hareketin bir kısım savunucuları ileri sürüyorlardı. Namık Kemal akla gelen isimlerdendir. Namık Kemal çağdaş İslamcılığın yanında Osmanlı Ulusçuluğunun da babası sayılır. Fransız İhtilali'nin öğretilerini Osmanlı toplumunun İslami yapısına uyarlamaya çalışmıştır. Bu hareketin içinde de ortak uzlaşmaya dayalı bir perspektif yoktu. Yeni Osmanlıların İslamcılığı ile Abdülhamit'in savunduğu Pan-İslamizm arasında farklılıklar vardı. Temsilcileri arasında, Cemaleddin Afgani, Prens Halim Paşa, Mehmet Akif, Şemsettin Günaltay, Babazade Ahmet Naim gibi kişiler de yer almaktaydı. 2. Meşrutiyetten sonra İslamcılık

²¹⁹ Mehmet Ö. Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2009, c: I, s.389-390

²²⁰ Ahmet özer, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Türkler ve Kürtler*, İstanbul, 2009, s. 223

İdeolojisinin savunucuları arasında fikişel farklılıklara rağmen ortak payda geri kalışlıktan kurtulmanın reçetesini İslamiyet'te aramalarıydı.²²¹ İslamcılık fikrini yayımlayan Sırat-ı Mustakim ve Sebilür Reşad dergileriydi. 2.Abdülhamit İmparatorluğun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Müslüman grubu kaynaştırıp birlik oluşturacak ortak noktalardan yararlanarak politikasını oluşturmaya başlamıştı. İslam dini ve Hilafet makamının verdiği imkanlardan da yararlanarak merkeziyetçi sisteme dayanarak Müslümanları Ümitsizlik ve kompleks içinden çıkarıp yeni ümitlerle devlete ve hükümete inanç ve sadakati kuvvetlendirerek İttihad-ı İslam'ı gerçekleştirerek içte ve dışta İmparatorluğu bir arada tutup güçlü hale getirme gayesindeydi. Din paydasında birleşip Doğu'daki Kürt aşiretlerini itaat altına alıp kendisine bağladı. 2. Abdülhamit tahta çıktıktan 6 yıl sonra İmparatorluk büyük ölçüde toprak kaybetmişti. Abdülhamit eldeki toprakları korumak için merkezi güçlendirmek ve İslam Birliği politikası üzerinde durmaktaydı. Araplar, Kürtler, Arnavutlar, toparlayıcı ve birleştirici olarak tasavvur edilen İslam Birliği politikasının odak noktasında yer almaktaydılar. Abdülhamit merkezileştirme ve İslamlaştırma politikalarına dayanarak Müslüman olan Kürt ve Arap bölgelerine önem veriyordu. Kürtler için düşündüğü Hamidiye alaylarını, Araplar için düşündüğü aşiret mekteplerini ve Arnavutlar için düşündüğü saray muhafızları projesini bu maksatla hayata hızla geçirmiştir.²²²

Osmanlı yönetim ve hukuk sisteminin temeli İslam'ın bütünleştirici etkisine dayanıyordu. Bu nazik koşullarda bundan tümüyle vazgeçmek mümkün olmayacaktı. Dağılma tehlikesine karşı işgal yıllarında İslamcı görüşe sahip birçok kişi tarafından Milliyetçiliğin İslam ile uyumlaştırılabileceği fikri dile gelmekteydi. Bir kısım İslamcılar ise dinin tutkal fonksiyonunu da göz önüne alarak milliyetçiliğe ılımlı yaklaştılar. İslamiyet ile Türklük bu anlayışa göre aynı şeylerdi. Din millet birdir bunlar birbirinden ayrılmaz bütün olmanın yanında bu birliğin önemi göstergesi ikisi arasında kurulan analogi sayesinde. 'Türklük bir vücut ise İslamiyet onun ruhudur, İslamiyet gidince Türklük bir an yaşamaz derhal ölür gider, diğer yandan bu milletin başına

²²¹ Şükrü Nişancı, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e önemli Siyasal Akımlar Ya Da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüzü," Ed. Adem Çaylak vd. *age.* s. 66

²²² A. Özer, *age.* s. 227

gelmiş tehlike bütün İslamiyet’i tehlikeye götürür’ şeklinde açıklamalar yapılmaktaydı.²²³

İslamcılığın Osmanlı Devletinde gelişmesinin 2. Meşrutiyet döneminde olduğu söylenebilir. İslamcılık Batı Emperyalizminin bütün dünyadaki yayılışı karşısında, Müslümanların ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı reaksiyon gösterip fikirlerini dile getirerek ve sömürgeleştirilmeye karşı İslamiyet’te çare arayan bir akım olarak da tanımlanabilmektedir.²²⁴ Abdülhamit’in İslamcılık ideolojisini benimsemesi, Osmanlı’nın Müslüman tebaasını İslam Kimliği etrafında birleştirmek, bu tebaayı İslamiyet’in üstün ve kutsal bir din olduğuna ikna ederek ve bunun da devlete bağlılık ve sadakati arttıracığı inancını taşıyor olmasındandı. Sultan Abdülhamit hem Arapların Osmanlı idaresine bağlılığını kökleştirmek hem de kaybedilen topraklarda Anadolu’ya gelen Müslüman kitle ile yerli halkın din temelinde kaynaşmalarını sağlamak için İslamiyet’i fiili bir devlet ideolojisi haline getirmiştir. İslami Projeyle bir diğer tasarlanan hedef ise Fransa, İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı Devletinin içişlerine karışmasını engellemek için dünya çapında bir İslam birliğine vurgu yapmaktır.²²⁵ 2.Abdülhamit toplumda artan İslami reaksiyonlar ve siyasal İslamcılığın yükselmesiyle İslamcılığı bir devlet projesi haline getirdi. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının patlak vermesi, Kanun-ı Esasi mimarı Mithat Paşayı sürgüne göndermesi, Anayasanın yürürlüğünün durdurulup meclisin kapatılması ile 2. Abdülhamit İslamcılık ideolojisi için uygun zemini bulmuş oluyordu. Osmanlıcılığın imkânsızlığının gerekçeleri Balkanlar’da yaşanan bağımsızlık hareketleri, Rusya ile yapılan savaşta alınan yenilgi ve bunların sonucunda Kafkaslar ve Balkanlar’da yaşanan toprak kayıplarıydı. Elden çıkan topraklar göç hareketlerine yol açıp Anadolu’da Müslüman nüfusun yoğunlaşmasına ve Hristiyan nüfusun kısmen azalmasına yol açmıştı. 19. yüzyılda Batı ve Rusya’nın emperyalist eğilimleri sonucu Kafkasya’dan ve Balkanlardan Müslüman halkların Osmanlı topraklarına doğru göçe zorlanmaları bu göçlerin siyasi ve dini boyutunun göstergesidir. 1920 yılına kadar, yaşanan Müslüman göç hareketlerinin nedenlerinden birincisi, bağımsızlık fikirleriyle hareket eden Hristiyanlara kaybedilen topraklardan gelenler ile Rusya’nın toprak işgali neticesinden kaçanlardı. 19. yüzyılın son çeyreğinden 1920’lere kadar devam eden bu Müslüman göçler ‘hem Müslümanlık

²²³ Mustafa Gündüz, ‘‘2. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları’’, Lotus yayınları, Ankara, 2007 s.247’den akt. Şükrü Nişancı, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Önemli Siyasal Akımlar Ya Da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü* Ed. Adem Çaylak vd. age. s. 70

²²⁴ S. Akşin, age. s. 83

²²⁵ K. H. Karpas, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 72

sözleşmesinin hem de Türklük sözleşmesinin uygulanışında ve başarısında, yani bugünkü Türkiye'nin inşasında kritik roller oynadılar.'²²⁶ Anadolu'ya gelen Müslüman göçmenler geldikleri yerlerde yaşadığı zulüm ve acıları tekrar yaşamak istemiyorlardı bu duygularla Hristiyanlara karşı büyük bir öfke ve nefret besliyorlardı. Müslüman göçmenler bu yeni ülkelerinde henüz tam mülkiyet sahibi olup yerleşemedikleri için devletin yönlendirmesine daha açık ve hassastılar. Yerli Müslümanlar da topraklarını kaybedebileceği gerekçesiyle Hristiyanlara karşı öfke besliyorlardı. 2. Abdülhamit yaşanan bu acılar itkisiyle oluşan bu duyguları kendi siyasi projesin temelini oluşturmak için kullanmıştır. Bu planı hatıratlarında Abdülhamit şöyle ifade etmektedir: *'Yabancı dinden olanları kıymık gibi kendi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşacaklarını kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz. Muhaceret yalnız milli kudreti arttırmakla kalmayacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır.'* İslamcılık politikası devletle Müslümanlar arasında ortak fayda ve duygu birlikteliğinden doğmuştur. Bu bağlamda İki taraflı bir mutabakat çerçevesinde ortak çıkar ve hedef doğrultusunda gayrimüslimlerin ülkenin dışına çıkarılmasının istendiği anlaşılmaktadır.²²⁷ Sultan 2. Abdülhamit din dayanışmasını ön plana almıştır ve toplumsal ayrışmaların önüne geçebilmek için bu dönemde İslamiyet'e tutkal görevi yüklenerek toplum bir arada tutulmak istenmiştir. Balkan savaşlarıyla elden çıkan topraklarda yaşayan Müslüman kitlenin Anadolu'ya göç etmesiyle içerde Müslüman nüfus yoğunluk kazanması İslamiyet politikasına güçlendirici etki yapması yanında buna Kırım'dan gelen Müslümanlar ve Rusya'nın Kafkasya'da hâkimiyet alanını genişletmesiyle burada yaşayan Müslümanların bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmeleri bu politikayı pekiştirici yönde etki yapmıştır. Büyük bir kısmının anadili Türkçe olmayan bu unsurlar; Arnavut, Abhaz, Çeçen, Boşnak, Giritli, Pomak gibi Müslüman kesimlerden oluşmaktaydı. Bu kesimler Müslüman olmanın yanında Osmanlı'nın tarihsel kültürüne

²²⁶ Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Ankara, 2018 s. 94

²²⁷ Sultan Abdülhamit, "Siyasi Hatıratım", İstanbul, 1975, s.73'den. akt. Barış Ünlü, *age.s.98-99*

ve siyasal birliğine yönelik bağları güçlüydü.²²⁸Bu özellikler bir araya geldiğinde bu proje için güçlü bir neden ortaya çıkıyordu. Fakat bir süre sonra gayri Müslimlerin bağımsızlıkçı hareketlerin yanında, Arap yarımadasında milliyetçi eğilimlerin ortaya çıkması, Müslüman olan unsurların da imparatorluktan kopmak istemeleri bu politikanın kırılma noktasını oluşturup gerçekleşebilme koşullarını ortadan kaldırmıştır.

2.4.3. Türkçülük

Avrupalılar Anadolu'ya Türkiye adını 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'yu fethettikleri zaman vermişlerdir. 1923 yılına kadar da bu ismin kullanılmadığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu toplumunda Türklük etnik bir terim olarak nadiren kullanılmakla birlikte daha çok Türkmen göçebelerini, Anadolu'da yaşayan cahil, kaba köylüleri küçültücü anlamda tanımlamak için kullanılmaktaydı. 1850'lerden sonra modern anlamda Türk milliyeti fikri filizlenmeye başlamıştır. Bu filizlenmeyi etkileyen birçok faktörle birlikte, özellikle Avrupa'da sürgünde olan Türk aydınları, Türk kavimlerinin eski tarihi ve uygarlığı hakkında Avrupa'da Türkoloji araştırmaları, Türkolojinin Rusların da kavimleri inceleme çalışmalarının içerisinde yer alması ve de Rusların Panislamizm politikasının Rusya Türklerinde milli bilincin güçlenmesine yaptığı katkıdır.²²⁹ Türkçülük fikrinin ilk belirtilerinin Türkiye dışında ve özellikle 1860'lı yıllarda Rusya'daki Müslümanlar arasında Türkçülük fikri etkili olup gelişmeye başlamıştır. Rusya'daki Türklerin kendilerini Osmanlı olarak görmemeleri ve Çarlık Rusya'sının Batı'ya daha açık olması Rusya'daki Müslümanlar arasında ulusçuluk uyanışının daha erken ortaya çıktığı söylenebilir. Türkçülük düşüncesinin ilk nüvelerini tarih alanında birtakım çalışmalarda görüyoruz. Bu noktada özellikle Musevi asıllı üç Avrupalı dikkat çekmektedir. Arthur Lumley Davids (1841-1832), Arminius Vambery (1831-1913), ve Leon Cahun'dur(1841-1900). Davids; *Grammar of the Turkish Language*'de (1832) Türk dilini ve eski çağlardan 2. Mahmut dönemine kadar Türk tarihini incelemiştir. Türklerin Kafkas kökenli büyük bir ırksal topluluk olup Moğollarla bağı olmadığını ileri sürmüştür. Cahun ise *Introduction A l'histoire de l'Asie*'de (1986) Türkleri dünya fatihleri olarak niteleyip Cengiz Han'ın Türk olduğunu ileri sürmüştür. 'Fin -Japon' diye tanımladığı Turan kökenli bir ırkın, Cermenlerden, Keltlerden ve

²²⁸ Selçuk Akşin Somel, 'Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği'', s. 75 , Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*,

²²⁹ B. Lewis, *age.s.* 1-2

Latinlerden önce Avrupa'ya uygarlık getirdiğini savunmuştur.²³⁰ 19. yüzyılın sosyal bilimi içinde, yenilikçi politik seçkinler arasında her milli kültür kendi içerisinde titizce incelenmekteydi. Bu durum hem Filantropik bir romantizme hem de ırkçı üstünlüğe imkân veren kuramlara yol açabiliyordu.²³¹

Abdülhamit döneminde Türk tarihine karşı artan ilgi Türk tarihinin gerçekte Türk milletinin kendi tarihi olduğu bilinci Türklere aşılarmaktaydı. Ahmet Mithat efendinin 1887 yılında yazdığı Mufasssal Tarih-i Kurun-ı Cedide adlı eserinde Osmanlıların Türk soyundan geldiği ilk defa açık ve vurgulu bir şekilde dile getirilmekteydi. 1890 yılları ve 20. yüzyılın başları Türk tarihine verilen önemin arttığı bir dönemdir. Türkçü yazarlar Türk tarihi ile ilgili yapılan hatalar için sadece Avrupalıları suçlamanın doğru olmadığını dile getirip Türklerin bizzat kendileri milli tarihleri ile aşına olmadıkları için kendi milletini ilgilendiren gerçek tarihi belgeleri vatandaşlarına aktaramadıkları ve de tanıtmadıkları için suçlu olduklarını ifade etmekteydiler.²³² Şarkiyatçılığın bir kolu olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan Türkoloji ve Türkoloji çalışmaları önemli rol oynamıştır Türk Kimliğinin mayalanma sürecinde ve 'Türk' tanımlamasının itibar kazanmasında. Bazı Osmanlı aydınları, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkoloji ile tanışmaları sonucu Türk medeniyetinin derin tarihsel arkeolojiye sahip olduğunu ve bu medeniyetin devam ettiği fikrini işleyen çalışmalara girişmişlerdir. Türk tarihini Hicretten beş bin sene öncesine götürülürken, Oğuzların Türk aşiretlerinin en şerefli ve en üstün nitelikli olduğu yazılıyordu. Hun ve Mete hamasetinden Süleyman Paşa bahsederken Ali Suavi de Anadolu'nun köylü sınıfını, Türk'ün anlamını, bir zamanlar dünyayı titreten Türk Milletini ve Tatar, Türk, Türkmen, Yakut, Moğol, Özbek bunların bir aileyi oluşturduğunu belirtiyordu. Türklüğün değerini berkitmeye çalışan Polonyalı Mühtedi Celalettin Paşa, 1869 Türklerle Avrupalıların ortak kökenden geldiğini belirtiyordu. Şemsettin Sami'nin eserlerinde de Türklük bilincinin aşılma güçlenmesine yönelik çalışmalar vardır. Şemsettin Sami bir devlet ünvanı olarak Osmanlıyı görüp bundan da eskilere giden 'lisan ve cinsiyetin' Türk kavmine dayandığını yazıyordu. Anadolu köylülerini ve cahil avamı tanımlamak için kullanılan bu isim 'intisabıyla iftihar olunacak bir büyük

²³⁰ Selahattin Hilav, *age.* s. 360-361

²³¹ Tanıl Bora, *age.* s. 196

²³² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekim Ertem, Fahri Erdem, İstanbul, 1979, s. 44-46

ümmetin ismi idi' şeklinde ifade etmiştir.²³³ Bütün bu çalışmaları topladığımızda yapılmak istenenin bir milli bilincin uyandırılmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların toplumu tanımlayan bir kimliğin üstün niteliklerine vurgu yapıp ve bir gurur kaynağı olduğunu belirterek bu kimliğin kurumsallaşmasını sağlamaktır.

Osmanlı Devleti'nin kurucu ögesinin ve dayanağının büyük oranda Türklerden oluşmasına rağmen Osmanlı bürokrasisinde ve kentli kesimde Türk Kimliğine vurgu çok da görülmemekteydi. Türk denildiğinde bu kelime yukarıda da ifade edildiği gibi, *'Anadolu köylüsü veya göçebe cahil Türkmenler için kullanılıp kaba, cahil, akılsız gibi anlamlara gelmekteydi.'*²³⁴Falih Rıfkı Atay ise Türklük ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

"Kendime İlk defa ne zaman Türk dediğimi pek hatırlamıyorum. Bizim çocukluğumuzda Türk 'kaba ve yabani' demektir. İslam Ümmetinden ve Osmanlı idik. İlmihallerde baş dersimiz din ile Milliyet'in bir olduğunu öğrenmekti."²³⁵

Anlaşılabacağı üzere Türklük ve bu kimliğe dayalı bir bilincin Osmanlı yönetiminde ve halk arasında var olmamasıdır. Bu bağlamda Türk Kimliğinin sorunsalıyla bağlantılı önemli bir dışsal faktör, 18.yüzyılın sonlarından İmparatorluğun dağılmasına kadar devletin toprak bütünlüğünü koruyamaması ve Batı devletlerinin Osmanlıya müdahaleleri ve Osmanlı üzerindeki çıkarları ile dağılma sürecine girmesidir.

Osmanlı Devleti'nde çok milletli toplumsal yapı, Ulusçuluk düşüncesini benimsenmesini olanaksız hale getirmiştir. Osmanlılık ideolojisi Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar savunulmuştur. Avrupa'da ortaya çıkan Uluslaşma hareketlerinden çok daha sonra İmparatorluk bünyesindeki gayri Müslim ve Türk olmayan unsurlardan da daha sonra Türkler arasında ulusçuluk ideolojisi önemsenmeye başlanmıştır. Osmanlı devlet adamları merkezi güce dayanarak idari, hukuksal, ve iktisadi önlemlerle toplumsal farklılıkları eritebileceğini ve Osmanlılık anlayışının bütünlük oluşturacağını düşündüler. İlerleyen süreçlerde bunun bir yanılgı olduğu anlaşılınca da Osmanlı aydınları imparatorluğun son yıllarında Osmanlılık ideolojisi ile bir arada yaşama olanağının kalmadığını anlayacak ve Türkçülük ideolojisinde çıkış yolunu bulmaya çalışacaklardı. Toplumsal eşitliğin sağlanabilmesine yönelik

²³³ Tanıl Bora, *age.* s. 197

²³⁴ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği," Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, *age.* s.73

²³⁵ Falih Rıfkı Atay, *Batı Yılları*, İstanbul, 2012 s. 11

girişimlere rağmen ileri sürüldüğü gibi gayri Müslimlere yönelik gerçek anlamda bir eşitlik verilmeye hazır olunmamasıyla birlikte Türklerin ‘Büyük Türk Ailesinin’ içinde gayri Müslimlerin yerinin olmadığı anlaşıldı. Bu durum Gayri Müslimlerin Türk ve Müslüman olanlarla birlikteliğini sağlayacak ideolojik bir harcın kalmamış olduğunun göstergesidir.²³⁶

Daha öncede belirttiğimiz gibi Türkçülük ideolojisinin dönüm noktası olan Balkan Savaşlarının kaybedilmesi Türkçülük akımının İttihat Terakki’nin egemen görüşü haline gelmesini güçlendirici etki yaptı. Kaybedilen topraklarla birlikte İttihat terakki Millileşme ve Uluslaşma sorununa eğilmeye başladı. Anadolu’nun homojenleştirilmesine yönelik olarak Rumların tasfiyesine girişildi, homojenleştirilme doğrultusunda atılan en önemli adım ise Ermeni tehcidir. Trajik sonuçlara yol açan Ermenilerin tehciri ile yeni Türk devletinin koşulları daha sarıh bir görünüm kazanmıştır. Dönemin önderleri bu görüşü açıkça ifade etmişlerdir. Halil Menteşe, Malta sürgününde yazdığı bir mektupta düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: ‘... *Şark vilayetlerimizi Ruslarla işbirliği yapmış olan Ermeni komitacılarından temizlememiş olsaydık, milli devletimizin tekeyyüüne de imkân kalmayacaktı.*’ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere trajik sonuçlar doğuran Ermeni Tehciri Anadolu coğrafyasında bir Milli Devletin inşa edilebilmesinin koşullarından birini oluşturmuştur.²³⁷ Berlin Antlaşması ile Osmanlıdan kopan Sırbistan, Karadağ ve Romanya’nın milli devlet statüsü elde etmeleri, Bulgaristan’ın özerkliği, Avusturya tarafından işgal edilen Bosna-Hersek’in Osmanlının elinden çıkması Türk Kimliğinin oluşumuna ivme kazandırıp teritoryal sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti için hayati derecede önemli olan Rumeli’nin elden çıkması büyük bir mahrumiyete yol açmıştır. Göçlerin etkisiyle bu savaşın toplumsal ve yapısal değişimlerdeki etkisi hızlanmıştır. Göçlerin etkisiyle 1827-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti yapısal, kültürel ve psikolojik dönüşümler geçirmiştir.²³⁸

²³⁶ M. Çağatay Okutan, *age.* s. 47

²³⁷ Halil Menteşe’nin Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan Anılarından, 9 Kasım 1946, Hatıra 24, Y.H. Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt 2 Kısım IV, s.654-655 akt. Taner Akçam, s. 154, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Kimliği,”s. 73 Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*.1997, İstanbul.

²³⁸ K. H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, *age.* s.69

2.5. Kurtuluş Savaşı Dönemi Ulusal Kimliğin Muhtevası

Türk devrimi bir ulusçuluk ideolojisi olarak incelenebilmektedir. Bu dönemin paradigmasında çağdaş olabilmenin koşulu ulus olabilmekten geçmekteydi. 1920'lerin Türk toplumu henüz ulus değildi. Ulusçuluk ideolojisine uygun çabalar sonucu ulus olunabilecekti. Toplumlar ya geçirdikleri yapısal işlevsel değişmeler sonucu ulus olurlar ya da ulusçuluk ideolojisine uygun değişmeler içinde ulus olmaya çalışırlar. Sosyal değişmelerin yarattığı ulus ya da uluslaşma ideolojisiyle çabalarının yol açtığı yapısal değişimler ve her iki durumda da geçirilen değişmelerle yaşanan kimlik bunalımı ve kimlik arayışı arasında ilişkiler söz konusudur.²³⁹

Bir kimlik etrafında uluslaşma Batı toplumlarında sosyolojik süreç içerisinde ulusal devletten önce oluştuğu diğer bir değişle iki yüz yılı aşkın bu oluşum süreci içerisinde devleti milletin inşa ettiğini ilk bölümde açıklamıştık. Türkiye coğrafyasında ulusal bir devletin kurulmasına, kurtuluş savaşının kazanılarak bağımsız egemen bir devletin ortaya çıkması, ulusal sınırların berraklaşması ve Misakı Milli ile çizilen sınırların yanında savaş esnasında ve sonrasında yaşanan trajik olaylar, 1915 Ermeni Tehciri, Batı Anadolu ve Trakya Rumlarının gidişi ya da kaçıışı ve 1923 yılı sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi çok kültürlü ve çok renkli bir dokudan daha homojen bir görünüm arz eden toplumsal yapı uluslaşmaya ivme kazandırmıştır. Devrimci kadrolar Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra, ulusal devletin kurulması ve kökleşmesi için odak noktasını Anadolu'ya çevirdiler. Siyasal ve toplumsal alanlarda köklü değişimlere giriştiler. Artık varlık gösteren millet egemenliğine dayalı 'Türkiye Devleti' vardı. Toplumsal dönüşüm yönünde radikal devrimci dönüşümler 1922 yılında saltanat kaldırılması 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve 1924 yılında Halifeliğin kaldırılması ile gerçekleşmiştir. Siyasal devrim yöntemiyle devletin ulusallaşması yönünde çaba harcayan devrimci kadro, ulusal kimlik inşasına yönelik tavandan tabana sirayet eden bir süreç içerisinde köklü atılımlar gerçekleştirmiştir.²⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde halk ve aydınlar düzeyinde dağılma süreci bir travma olarak yaşanmaktaydı. Adım adım parçalanmaya doğru giden devleti kurtarma ve çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkleri, hâkim millet olabilme konumunu yeniden tesis etme isteği ile yaşanan somut durumda mazlumluk algısının çeperinde milli bir

²³⁹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihi*, age. s. 11

²⁴⁰ B. Tanör, age. 1997 s.79

projenin doğuşu hazırlanıyordu. İslam ve Türklüğün karışımı söylemlerin şekillendirdiği milli proje periferisinin içine kimlerin giremeyeceğini kalın çizgilerle belirlemeye gereksinim duymuştur. Gayrimüslimler, oluşturulmak istenen milletin ötekisi olarak tanımlandıktan sonra bu unsurlarla mücadelede milli kimlik tanımı da berraklaşacaktı. Osmanlı Devletinin travmatik bunalımlı son döneminde politize olan söylem Schmitt'in dostlar düşmanlar modeli çerçevesinde ifade edilmekteydi. Türk Kimliği, bu siyasal ortam ve koşullarda kendini gayrimüslim kimliğinden ayırt ederek ve de İslami Anadolu yurtseverliği olarak tanımlanacak bir baskın söylem çevresinde Anadolu'nun organik parçası olan etnik ve dinsel çokluğuna karşı verilen zorlu mücadele içinde inşa edilmiştir.²⁴¹

Anadolu'nun sınırları ilk defa bir devletin sınırlarıyla 1923 yılında örtüşmüştür. Türk milletinin varlığının somutlaşmış şeklinin ifadesi, yeni bir millet ve bu milletin üzerinde yaşayacağı sınırları belirlenmiş toprak parçası, 1920'de Sevr Antlaşmasıyla uyanışa geçen milliyetçilik ile belirlenmiştir. Askeri ve milli bir ayağa kalkış ile cumhuriyet kurulmuştur. Resmi tarihi oluşturacak olan kahramanca eylemler ve ideolojinin işlenmesi 1921- 1922 savaşıyla doğrudan ilintilidir. Milliyetçilik bu nazik tarihsel dönem içerisinde bir savunma mekanizması gibi algılanıp ve bu doğrultuda bir geçmişin icadı hareketine girilmiştir. Hayali görkemli bir geçmişin inşa edilmesi gerçek fakat o zamana kadar unutulup yadsınmış ve bastırılmış bir geçmişin yeniden keşfedilmesiydi. Batılı bilginlerden de yararlanılıp ve bazı arkeolojik keşiflerle de desteklenen Türk milliyetçiliği parlak Asya geçmişinde ulusal onurunu yeniden tesis etmeye yönelik gereksinim duyduğu öğeyi ortaya çıkarmaya çalışmıştı.²⁴²

Dağılmakta olan devleti kurtarmak ve var olabilme mücadelesi içinde kurtuluş savaşı döneminde çok cephe bir var olma mücadelesi verilmekteydi. Yönetici kadro, bu nazik konjonktürde ve kaygan zeminde Osmanlı toplumunun başat ideolojisi olan din ile çatışmayı göze alması zordu. Bu şartlar altında bu dönemde ikili bir taktik yöntem izlenerek toplumdan gelen muhalefet engellenmeye çalışılmıştır. Önce işgalciler tarafından Halife ve Sultanın tutsak alındığı (Kurtuluş Savaşı esnasında, resmi din ideolojisinin ve kurumunun Şeyhülislam Dürizadenin fetvaları biçiminde milliyetçi hareketi kösteklemeye çalışması) ileri sürülmüş. Daha sonra ise Ankara müftüsü, Rıfat

²⁴¹ Z. Yörük, *age.* s.312

²⁴² Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, 2002, c. VI, s. 49

Efendinin önderliğini yaptığı din adamlarından 83 müftünün imzaladığı ve ayrıca 64 müftünün onayladığı bir karşı fetva ile ülkeye saldıran düşmana karşı çıkmanın din gereği olduğu duyurulmuştur.²⁴³

Osmanlıcılık ideolojisinin çöküşüne Balkan ve Ermeni milliyetçiliğinin yol açtığı hareketlilik neden olup İslamcılık ideolojisinin iflasını getiren de Müslüman halkların (Arnavut Arap) milli saiklerle hareket edip milli devletlerini kurmak istemeleridir. Kurtuluş savaşı panoramasının uluslaşmaya katkısına baktığımızda, birinci dünya savaşı, mütareke döneminin zor koşulları, çok uluslu imparatorluğun devam etmesine yönelik yük omuzlarda kalmıştır. Arap topraklarının elden çıkmasıyla da Anadolu’da ulusal bir devlet inşa edebilmenin koşulları doğmuştu. Bu koşullar siyasal ve ideolojik bir devrimin de habercisiydi. Kurtuluş savaşı milli bilince ivme kazandırdı ve bağımsızlığın temel alındığı bu dönemde antiemperyalist bir duruş uluslaşmaya da yön verdi. Bu dönemin bir özelliği de egemen güçlere ve değerlere karşı tepkici bir duruşun sergilenmesidir. Avrupa güçlerinin hegemonyasına, Balkan ve Arap milliyetçiliğine, Hristiyanlığa... karşı bir duruş sergilenmekteydi. Bu doğrultuda Batılı devletlerin hegemonyasına bir tepki vardı, Batı’nın bilim ve teknolojisine, değerlerine değil çünkü Osmanlı’da da çağdaşlaşma Batı örnek alınarak gerçekleştirilmek istenmişti. Bu dönemin özgün muhtevasını antiemperyalist duruş oluşturmaktadır. Kurtuluş savaşı döneminin özelliklerinden biri de ırkçı bir anlayışa sahip olunmamasıdır. Hareketin temelini ırk ya da kan birliği tezi değil, ‘Birlikte yaşama azmi’ oluşturmuştur. Dönemin nazik koşulları kendisini bu şekilde ön plana çıkarmıştır. 1918-1925 belgelerinde ‘Türkiye Devleti’, *Türkiye Halkı*, ‘Türkiye ahalisi,’ Kardeş Milletler, (Mustafa kemal Atatürk) ‘Anadolu Milleti’ (Karabekir) gibi deyimler gözde formüleştirmelerdir. Kurtuluş Ulusçuluğu, Alman teorisindeki ‘nesnel birlik öğelerine’ (ırk, kan, vb.) değil Fransız (E. Renan) yaklaşımındaki ‘öznel öğeye’ (inanç, istek..) dayanmış görünümü arz etmektedir. Nesnelci (objektivist) değil öznelci (subjektivist) özelliktedir.²⁴⁴

Erzurum Kongresi Beyannamesinin birinci maddesinde Doğu illerinden söz edilirken, ‘Bunların hiç bir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir kül’ oldukları ifade edilerek şöyle denilmiştir:

²⁴³ Rükü Özkök, “Milli Mücadele Başlarken Düzce Bolu İsyanları”, İstanbul, 1971, s. 235, akt. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, s.65

²⁴⁴ B. Tanör, *age*, s. 73

‘Saadet ve Felakette iştiraki tam kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bölümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı müteakabil bir hiss-i fedakari ile meşhun ve vaziyet-i irkiye içtimaiyelerine riayetler öz kardeşler.’ Aynı beyannamenin 6. Maddesinde de *‘Şarki Anadolu vilayetlerinde ekseriyet-i kahireyi İslamlar teşkil eden ve harsi, iktisadi tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabil, infikak öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımıza meskûn melakimiz’den söz edilmektedir.*²⁴⁵ Sivas kongresinde ve Misak-ı Milli de benzer hükümleri taşımaktadır. Dönemin koşulları ve bu temel bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki Türklük, Türk Milleti, Türk Milliyetçiliği gibi kavramlara yer verilmemiştir. Dönemin konjonktürü ve nazik koşullar gereği Osmanlılık ve Müslümanlık gibi geleneksel ölçütlerle milli topluluk tanımlanmıştır. Osmanlı bakiyesi olan bu kütlenin yekpare bir kütle olmadığı çeşitli unsurlardan oluştuğu kabul edilmektedir.

Kurtuluş savaşı esnasında İslamiyet’in Milliyetçilik anlamına gelmeye başlaması Müslüman toprağın Hristiyan tarafından işgal edilmesi ve antiemperyalist mücadele anlam kazanmıştır. Bu anlayış doğrultusunda gayrimüslim kesimlerin seçime katılması istenmemiştir. Birinci meclise Müslüman olmaya üye girmemiştir. Ortak düşmana karşı Anadolu’daki Müslüman etnik grupların, Lazların, Çerkezlerin ve Kürtlerin desteğini sağlayıp birleşmiş bir Anadolu şeklinde kenetlenip mücadele verilmiştir. Kurtuluş savaşının nazik koşulları göz önüne alındığında bu dönemde İslam ile ittifak yapılması iç nedenlere dayanmaktadır.²⁴⁶ Bu dönemde Türk Kimliğinin bir ayağını da İslamiyet oluşturup Türk ulusal kimliğinin bütünleyici parçası olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında İslami kimlik ile Türklük özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. M. Kemal Atatürk, 1 Mayıs 1920’de BMM’de yaptığı konuşmada ‘Efendiler, meselenin bir daha tekerür etmemesi ricasiyle bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclisi alinizi temsil eden zevat yalnız Türk değildir, Yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye’dir, samimi bir mecmuadır’ şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.²⁴⁷ Cumhuriyet dönemi ilk yılların ideolojisi ve pratiğinde dinin milli kimlik içerisinde belirleyici bir faktör olduğu görülmektedir. Azınlık kavramının, Lozan Antlaşması sonrasında nüfus mübadelesi

²⁴⁵ Kansu Mazhar M, “Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber,” Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, c.I, s.114-115’den, akt. Ergun Özbudun, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu,” *age*.s. 160 , Ed. A. Ünsal, *age*.

²⁴⁶ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi ideoloji Dışı Bir İnceleme*, *age*. s.127

²⁴⁷ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Der. Nimet Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.46

bağlamında Müslim gayrimüslim temelde tartışılması Cumhuriyetin ilk yıllarında dinin belirleyici olduğunun göstergesidir.²⁴⁸

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Kurtuluş savaşı esnasında savaşa önderlik edenler Kürtlerin de desteğini sağlamak için Kürt ileri gelenleri ile görüşmüş (Aşiret reisleri, Aydınlar, Ağalar....) Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanını kurtarmak için mücadele ettiklerini belirterek Kürtleri de mücadelenin çemberine almak için çabalamışlardır. Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas kongresi sonrasında da Kürt ileri gelenlerinden çok sayıda kişiye mektup yazarak Mücadelenin Türklerin ve Kürtlerin ortak mücadelesi olduğunu İslam ülkesinin düşman hâkimiyeti altında kalmaması için savaştıklarını belirtmiştir. Kürtlerin asli unsurlardan biri olduğunu belirtip ırki, içtimai ve coğrafi haklarının gerçekleştirileceği güvencesini vermiş, zaman zaman da ‘Kürtlere özerklik’ projesinden söz etmiştir.²⁴⁹ Mustafa Kemal Samsun’a çıktıktan kısa bir süre sonra 16 Haziran 1919’da Diyarbakir’in ileri gelen ailesi Cemil paşazadelerden Kasım Bey’e gönderdiği telgrafta, bağımsız bir Kürdistan fikrini onaylamamakla birlikte ‘*Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtasını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım*’ diye yazmıştır.²⁵⁰

Milli devletin inşa sürecinin kaçınılmaz bir unsuru olarak şekillenen milli kimlik, milliyetçiliğin dokusundaki gerilimi oluşturan iki uçlu bir muhtevaya sahipti. Birinci özellik vatandaşlık ve vatan bağının temel alındığı siyasi-hukuki bir kimlik ikincisi ise kutsiyet atfedilen özcü, etnisiteye dayandırılan kimlik tanımı.²⁵¹ Görüldüğü gibi kurtuluş savaşı dönemi ve ertesinin nazik koşullarında çoğulcu bir paradigmanın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. İslamiyet’in Türklükle iç içe girdiği bu dönemde İslamiyet’e mesafeli durulmadığı gibi Türklük’te henüz kesin çizgileriyle ortaya konulmamıştır. İlerleyen süreçlerde 1921 Anayasası kaldırılıp daha merkeziyetçi bir

²⁴⁸ Kerem Ünüvar, ‘‘İttihatçılıktan Kemalizm’e, İhya’dan İnşa’ya’’, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, c. I, s.139

²⁴⁹ İsmail Beşikçi, ‘‘Resmi Tarih: Kürt Sorununda temel Sorular’’ Ed. İsmail Beşikçi, *Resmi Tarih Tartışmaları 6, Resmi Tarihte Kürtler, İstanbul, 2009, s.410*. Doğu Perinçek, ‘‘Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası,’’ s. 140-147’den Akt. Ateş Uslu, E. Atilla Aytekin, *1908-1923, ‘‘Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında’’, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd. İstanbul, 2015, s. 168

²⁵⁰ Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, s.395’den Akt. Ateş Uslu, E. Atilla Aytekin, *age*. Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd. s.169

²⁵¹ Tanıl Bora, ‘‘Cumhuriyet’in İlk Dönemlerinde Milli Kimlik,’’ Haz. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, s. 53

Anayasa kabul edilecek, Saltanat ve Halifelik kaldırıldıktan sonra da rejimin kemikleşmesi sağlanacaktır. Rejimin kendini güçlü gördüğü zamanda Türklüğün daha koyu tonlarla ifade edildiği görülecektir.

2.6. 1930'lu Yıllarda Ulusal Kimliğin Etnisit Dayanağı

Sınırları belirlenmiş bir coğrafi alan içerisinde ulus devletler inşacı bir bakış açısıyla hareket edip; politik, sosyal, kültürel, tarihsel, mitsel ve dinsel bir bütünlük gerçekleştirmeye çalışırlar. Ulusun ve toplumun birlik ilkesi bu doğrultuda tanımlanıp ve 'ulusal kültürle eşleşmiş ulusal devlet' modeli çerçevesinde ulus devlet ile modernlik arasında tekabüliyet ilişkisi kurulmuştur. Dünyada uzun süre hâkimiyet kuran modernlik anlayışı çerçevesinde rasyonellik bağımsız bir ekonomik alan ve ulusal devletin inşası ilkelerine yaslanmaktadır.²⁵²

Devlet toplum özdeşliği, devletin milleti ile bölünmez bütünlük oluşturduğu anlayış politik bir projesidir. Batı'da kapitalizmin ortaya çıkardığı yurttaşlık anlayışı Cumhuriyeti doğurmuştur. Türkiye'de ise geç kalınmış bir uluslaşma dönemi ile birlikte yurttaş cumhuriyeti değil, Cumhuriyet yurttaşı inşa etmiştir. Türkiye bu uluslaşma sürecinde fikri ve zihinsel modelini Batıyı örnek alarak oluşturmuştur. Devletin özne olduğu kurumlaşmanın yüksek olduğu erken Cumhuriyet döneminde siyasal rejimin kendine tehdit olarak gördüğü yapıları bertaraf ederek işe başladığı görülmektedir. Bu süreçte devlet yurttaşını inşa etmek için köklü bir eğitim seferberliği yapmıştır. Bu sürecin devamı olarak Cumhuriyete sahip çıkacak, onun değerlerini savunacak yurttaşlar ile güçlü bir bürokrasi toplumsal dönüşümde önemli roller üstlenmiştir.²⁵³ Cumhuriyet rejimi bu dönemde devletin güçlendirilmesini temel hedef olarak benimsemekteydi, çevre; etnik, dinsel ve yerel güçlerin rasyonelleşmesi ve de modernleşmesi ile eşitleştirici faaliyetlerle ulusun parçası olarak tanımlanıyordu. Bu dönemde merkez yönetimi kamusal yararı devletle özdeşleştirip merkezin çevreyle olan ilişkisinde uyumun sağlanmasına yönelik yapılan çabaların yetersiz kaldığı ya da sonuç alınmadığı zaman ideoloji yoluyla çözüm yoluna giriliyordu.²⁵⁴ Batılılaşma projesi kapsamında devlet tarafından oluşturulan cumhuriyetçi proje yurttaşı yani kamusalılığı bireyin kamusal ifadesini devleti temel alarak belirleyip tanımlamıştır. Yeni bir toplum

²⁵² Nuri Bilgin, *Kimlik inşası*, Ed. Mehmet Kemaloğlu, Ankara, 2007, s. 261

²⁵³ Ercan Eyüboğlu, "Dar Zamanlar Cumhuriyetinde Ölmeye Yatmak" Editör: A. Ünsal, age. ,s 58

²⁵⁴ Ş. Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, age. s.63-64

inşa etme projesi bu dönemde devlet tarafından devlet için topyekün bir dönüşüme gereksinim duymaktaydı. Cumhuriyet toplumu yeniden dizayn etme projesinde siyasal egemenliği temel kategori olarak almaktaydı. Bu amaç doğrultusunda etnik ve kültürel birliğin tesis edilmesi ulusal birliğin dayanak noktasını oluşturmakla birlikte bunun sonucunda ulusal birliğin talep edeceği şekilde etnik ve kültürel zemin sağlanacaktır. Batılılaşmanın getirdiği yeni bir toplum projesinin otoriteryan eğilimlerinin olması devlet ve millet arasında kurulmak istenen özel birliğin gönüllü sözleşmeye gölge düşürüp devlet eliyle zorla tesis edilmek istenen bir birliktelik algısının doğmasına yol açmıştır.²⁵⁵

Türk Kimliğinin inşa süreci üç temel aşamadan geçip şekillendiği söylenebilir. Dönemin konjoktürüne göre Türk Kimliğinin rengi bu unsurların ağırlığına göre şekil almıştır. Türk Ulusal Kimliğinin arkeolojisi uzun bir süreyi kapsamakla birlikte Milli Mücadele ve devrim yıllarında şekillendiği söylenebilir. Türk Kimliğinin geçtiği aşamalardan birincisini 1919-1923 yıllarında Milli Mücadeleyi kapsayan, dini tonun ağırlıkta olduğu dönemdir. Bu dönemin nazik koşulları ve kaygan zemini göz nünde bulundurulursa etnik çoğulculuk veri alınmış ve milliyet Müslümanlık ile bütünsel bir görünüm arz etmiştir. İkinci dönemi kapsayan 1924-1929 yıllarına baktığımızda Türk ulusal kimliğin tanımlanmasında Cumhuriyetçi niteliğin ön planda olduğu görülmektedir. Bu dönemde dinin siyasi ve toplumsal hayattaki görünürlüğünün üstü kapatılmak istenmiş dini tanımdan uzaklaşmıştır. Bunu tamamlayan Sekülerizm Cumhuriyetçi tanımla bütünleşiktir. Çoğulcu söylem bertaraf edilip, dilde, kültürde ve ülkede birlik anlayışı egemen hale gelmiştir. Yine bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan Türk kültürü ile yetişmiş ve Cumhuriyet ülküsüne sadık herkes Türk olarak kabul edilmiştir. Üçüncü dönemi kapsayan, 1929-1938 dönem aralığında ise Cumhuriyetçi tanımlamaya ek olarak ulusal topluluğu etnik köken ekseninde tanımlayıp ortak köken vurgusuyla soyun da ön plana alındığı bir süreçtir. Bu dönemin bir özelliği de kan birliğine vurgu yapılmış olmasıdır. Irki/Soya dayalı anlayışının, tezinin bilimsel temellerinin aranması Türk Kimliğinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu dönemde Türk ulusu, etnik olarak Türk kavmi üzerinden temellendirilmiş ve yükselen etno-politik muhtevaya sahiptir. 1924-1938 yılları arasında Türklük tanımının sınırlarının konjontürel olarak evrilmesi sürecinde ortaya çıkan nihai tanım

²⁵⁵ Nilgün Toker, Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri, Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, c.III. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul,2007, c.III, s.92-93

şudur: *‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup Cumhuriyet ülkesünü benimsemiş, Batılaştırılmış Türk kültürüne bağlı Türkçe konuşan ve köken itibari ile Türk olan herkes kâmil hakiki ya da öz Türk’tür’.*²⁵⁶ Bu dönemin koşulları göz nüne alındığında görülmektedir ki siyasi projesi ile ve değişen koşullara göre tanımlamaların içeriği esnetilip katılaştırılmış ve Türklük temelinde ulusal homojenliği sağlamaya yönelik pratiklerle Türk uluslaşması güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Yeniden yapılanmaya geçmişe sünger çekerek başlayan bu dönemin anlayışına göre ‘Misakı Milli’ sınırları içinde yaşayan herkes eşit hak ve ödevleri olan Türkiye vatandaşıdır. Osmanlı Devleti’nin yüzyılların ürünü olan çok dinli ve çok dilli mozaigi üzerinde yeni bir millet yükseliyordu ama bu millet tanımında eskiden ve Kurtuluş Savaşı sürecinde olduğunun aksine dinsel bir aidiyet yoktu tersine din dışlanmıştı. Türk Kimliği, geçmişle olan tüm bağları kırma iradesinde olan devlet seçkinleri tarafından gerçekleştirilen siyasal bir inşadır.²⁵⁷ Osmanlı bakiyesinden bu dönemde yeniden yapılanmayla oluşturulacak yeni toplumun siyasal örgütlenmesinde pozitivizmin ölçüt alınmasıyla birlikte konjonktürel olarak Türklük ön plana çıkmıştır. Bu döneme, öznenin devlet olduğu ulusal bilincin oluşmasında devlet fikrinin önderlik yaptığı devletin öncelendiği bir siyaset anlayışı egemendir. Bu dönemin ulus devlet anlayışını Fransız pozitivizmi ve Aydınlanmacılığı ile Alman milliyetçiliğinin sentezinden oluşan devlet merkezli bir yapı oluşturmaktadır. Atatürk’ün Misakı Milli anlayışı ve Modernite ile uyumlu yurttaş tanımı aşındırılmış adeta, ‘bir devlet, bir halk, bir dil anlayışı içinde Türklük yurttaşlıkla özdeşleştirilmiştir.’ Böylelikle merkez devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendisini algılayan unsurlar devletin mevcudiyetine tehdit olarak algılanmışlardır.²⁵⁸ Medeni Bilgiler kitabında Mustafa Kemal Atatürk’ün millet anlayışını en sarıh bir şekilde görmekteyiz. Atatürk’ün önemseyerek kendi el yazısıyla kaleme aldığı ve uzun süre orta dereceli okullarda yurttaşlık bilgisi ders kitabı olarak okutulmuş olan bu eserde Atatürk, ‘bir harstan (kültürden) olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir dersek, milletin en kısa tarifini yapmış oluruz’ demek suretiyle subjektif ve kültürel millet anlayışının benimsenmiş olduğu görülmektedir. Milletin çağdaş anlamda uygun bir tanımının yapılması gereğini belirten Atatürk, ‘ikinci derecede unsurları göz önüne almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek

²⁵⁶ A. Yıldız, age. s. 15-18

²⁵⁷ Artun Ünsal, 75. Yılda Tebaadan Yurttaşla Doğru, Ed. Artun Ünsal, age. s. 22

²⁵⁸ Kadioğlu A. “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Aşamaları,” *Türkiye Günlüğü*, s.33 1995 sayı:100 , akt. A. Ünsal, *Yurttaşlık Zor Zanaat*, , Ed. A. Ünsal, age. s. 23

şu tanımı yapmaktadır: a) Zengin bir hatıra mirasına sahip olmak b) Beraber yaşamak konusunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan c) Ve sahip bulunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir. Bu açıklamalar subjektif öğeler içermekle birlikte Mustafa Kemal Atatürk, ‘Türk Milletinin oluşumunda tabi ve tarihsal güçleri’ da şöyle sıralamıştır: a) Siyasi varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Yurt Birliği d) ırk birliği, e) Tarihi (Karabet) akraba, f) Ahlaki rekabet. Fakat Atatürk Türk milletinin oluşumunda mevcut olan bu şartların hepsinin birden diğer milletlerde bulunmayabileceğini de eklemiştir. Atatürk’ün ilk sırada belirttiği siyasi varlıktan birlikten ifade etmek istediği bağımsız bir devletin yönetimi altında birlikte yaşama olgusu anlaşılmaktadır. Saf ırk anlamında Türklüğün etnik kökene indirgenmediği, siyasal anlamda birlikte yaşama, ortak bir yaşam inşa etme anlayışına dayandığı çıkarımı yapılabilmektedir.²⁵⁹ Osmanlı’nın bir kısım aydınlarını ve Jön Türkleri büyüleyip etkilemiş olan Turan hayalleri Türk uluslaşmasında yer almamakla birlikte çeşitli etnik grupları toplayıp Türk Kimliği çatısı altında birleştirmek Cumhuriyet uluslaşmasında çok zaman ve enerji sarf edilerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1930’lu yıllarda Cumhuriyeti ve kamu kavramını devlet ile özdeşleştiren felsefenin yükselişe geçtiği dönemdir. Devletin neredeyse bütün dünyada sadece ekonomiye değil rıza üretimine de aktif bir şekilde karıştığı toptanlaştığı bir zaman dilimidir.²⁶⁰ Bir ulus devlet; içinde din, dil gibi kimliği belirleyen işaretler çoğunlukla resmi bir sembolizm ve meşrulaştırma içine gizlenmiş bir etnik grupça hâkim olunan devletlerdir.²⁶¹ Bu bağlam içerisinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönem Milliyetçilik anlayışına baktığımızda burada bağımsızlık temel amaçtır. Sonrasında Batılılaşma bağımsızlık üzerine yükselecektir. Pek çok az gelişmiş ülkelerde de görülebildiği gibi bu dönem nazik koşulların içerisinde ve konjoktürel yapılanmayla birlikte tepeden, karşı çoğulcu ve devrimci yöntemler kullanılarak siyasi bir organizma olan ulus inşası; üniter devlet ve tek parti eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemin iktisadi kalkınması da devlet eliyle Devletçilik politikası ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁶² Aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisi, odak noktasına Batıya rağmen Batıcılığı benimsemeyi kural edinmiş, burjuvazinin yokluğunda merkezi yönetim eliyle Türk Müslüman burjuvazisini

²⁵⁹ Ergun Özbudun, “*Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik*” Yayın. Haz. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, age. s. 68-69

²⁶⁰ T. Bora, age. s. 137

²⁶¹ T. Hylland Eriksen, age.s. 152

²⁶² B. Oran, age. s. 29

oluşturmaya çalışmış, Türk ulusal bilinci olmadan bu fikrin kuvvetlendirilmesi ve yaygınlaştırılması için topluma benimsetme girişimini başlatmış, toplumun Hilafetçi düşünceye yakın olduğu atmosferde laik, kadın erkek ayrımının kalın çizgilerle ayrıldığı koşullarda kadın haklarını kurumlaştırmaya çalışan ve emperyalist kuşatma koşullarında antiemperyalist bağımsızlığı hedefleyen bir atılım hareketi idi.²⁶³

Cumhuriyet ideolojisinin sınıfsız, kaynaşmış, yekpare bir toplum tahayyülünü yansıtan Halkçılık ilkesini Şerif Mardin Konjontürel olduğunu ifade edip Cumhuriyet ideolojisinin asli unsurların laik, milliyetçi, anayasacı bir temelde yeni bir ‘Ulusal Kimlik’ arayışı içerisinde olduğunu ileri sürer. Buradan da anlaşılacağı üzere anayasa, milliyet ve laiklik ilkeleri Modernleşmenin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Cumhuriyet ideolojisi bu dayanaklarla yeni Türk Kimliğini inşa etmiştir. Bu yeni Türk Kimliği Osmanlı değerler sistemi ve din ile ideolojik mücadelede şekil almıştır. Osmanlı Kimliği bertaraf edilerek yeni bir ulusal kimlik, Türk kimliği ön plana çıkarılmıştır. Bu yeni kimliğin arkeolojik arka planında yeni bir ‘Tarih Tezi,’ ‘Dil Teorisi’ ve ulus bilinci yer almaktaydı. Cumhuriyet ideolojisi bu öğeleri tutkal olarak kullanıp yeni Türk Kimliğinin şeklini ortaya koymuştur. 1930’lardan sonra Cumhuriyet ideolojisi bu yeni kimliğin yerli yerine oturması ve benimsenmesi için bütün yurttaşlara uluslaşmayı amaç edinip bu doğrultuda tarihte, dilde, duyguda amaçta gelecek inşasında birlik oluşturmak için kurumlara ağırlık vermiştir. Bu kurumlar üzerinden oluşturulmak istenen (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, Türk Dili Tetkik Cemiyeti) ulusal kimlik, eğitim yoluyla da desteklenip vatandaşlara benimsetilmiştir. Türkiye Cumhuriyetin oluşumunun henüz yeni kurumsallaşmaya başladığı bu erken dönemde Cumhuriyet İdeolojisinin çoğulcu (Plüralist) ulus anlayışından uzak duran bir görünüme sahiptir. Çoğulcu atmosferin ortadan kaldırılması rejimin kendini güçlü hissettiği zaman ortaya çıkardığı bir sonuç olmuştur. Askeri okullara girmenin yeter koşulu Türk yurttaşı olmayıp öz Türk ırkından olmak anlayışının hâkim olması ve zaman zaman bu anlayışın esnetilmesi ve zaman zaman da sert şekilde devam ettirilmesi çoğulcu olmayan bir yaklaşımın göstergesidir.²⁶⁴ 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet döneminin ilk yirmi yılının sonuna kadar milletin ne olduğu tanımlamasına yönelik çalışmalar devam etmiştir. Ulusal köken araştırmalarına Osmanlı Türk aydınlarının gereksinim duyması ulusçuluk hareketleri sonucu siyasal çatı olarak imparatorluk çatısının geçerliliğini

²⁶³ Erdoğan Aydın, *Demokrasinin Dayanılmaz ağırlığı*, İstanbul, 2015 s.334

²⁶⁴ Yalçın Toker, “Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları,” İstanbul 1979,s.383’den akt. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, s.187

yitirmesi sonucunda meydana geldiği söylenebilir. Cemiyet-i Akvam çerçevesinde rüşdünü kanıtlamak 20. yüzyılın başlarında çoğu yerde özünün farkını vurgulayıp şekil alan milli kimlik diğer bir değişle, yeni milletin siyasi adının konulması ve bu tanımlama yapılırken milletin tarihsel arkeolojisini, ömrünü etnik olarak bilmek ve bunu bildirmekle gerçekleşiyordu. Bu dönemde etnik tarihçilik her Cemiyet-i Akvam üyesinin başvuracağı başlıca siyasi meslek haline gelmekle birlikte o dönemin kimlik kartı bu yollarla çıkmaktaydı. Bu dönemde Türklük hem etnik hem de sosyolojik bir gerçeklikle ele alınıyor ve bu doğrultuda bunun bilimsel alt yapısını ve sosyalizasyon araçlarını hazırlamaya gereksinim duyuluyordu. Türkçülük akımı temelde Batı Avrupa’da ve özellikle Fransız Pozitivizminden etkilenmekteydi. Milli göreve ivme kazandırmak tarihin bir işlevi olarak görülüp etnik kimliği vatandaşlık kimliğiyle birleştirme çabasının ürünü olan ve bunu dile getiren bu akım işlevsel Türkçülüktü.²⁶⁵

1926’dan itibaren Türk Ocağı, öğrenci dernekleri ve basın eliyle bütün etnik grupların Türkleştirilmeleri doğrultusunda destekleyici duruş sergilemeleri, ülkede Türkçeden başka dil konuşulmaması, devlet dairelerinde gayrimüslimlerin tasfiye edilmeleri gibi konularda yoğun kampanyalar düzenlenmekteydi. Bu faaliyetlerin ilk resmi örneğini 1923 yılında Yunanistan ile yapılan mübadele oluşturmaktadır. Anadolu’nun eski halklarının özgün kültür mirasıyla bugünün kültür birleşimine katkıda bulundukları ve bu terekenin doğal mirasçısının da bugün Anadolu’da yaşayan halk olduğu düşüncesini içeren Hümanist Tarih anlayışı yerine, uygarlığın Orta Asya’dan Türk kökenli halklar tarafından dünyaya yayıldığı, bu yüzden kadim Anadolu ve Mezopotamya kültürlerini yaratanların Türk olduğu hatta bunların Türklüklerinin hiçbir şekilde bozulmayarak muhafaza edildikleri tezine dayandırılmıştır. Bütün çalışmalara baktığımızda ise bürokraside, sosyo ekonomik hayatta ve diğer bütün alanlarda homojen bir toplum inşa etmenin çabası ile bir kimlik etrafında yurttaşların birleştirilmesinin amaçlanmış olduğu görülmektedir.²⁶⁶

Görüldüğü gibi Türk ulusçuluğu 1930’lu yıllarda etnik-dinsel temeller üzerinde yükselmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi bu yükselmenin kaynağını oluşturmaktaydı. 1930’lu yıllarda gelişen resmi ve tarihi doktrin Türklerin ilk köklerinin Anadolu’da olduğuna işaret edilerek Hititler gibi topluluklar Türk ırkının çatısı altına

²⁶⁵ Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, İstanbul, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 2002, c. IV, s. 800-801

²⁶⁶ Suavi Aydın, *age*, s.230

alınmıştır. Türklerin Anadolu'yu tartışılmaz Türk vatanı olarak kabul etmelerini sağlamak yapılmak istenen esas amaç²⁶⁷ olmakla birlikte geçmiş tarihin kesintisiz bir şekilde devam ettiği ve köklendirilmesi tüm modern milliyetçiliklerin ortak noktasıdır. Bu doğrultuda bu yeni tarihi anlatı Hititleri de Türk kökeni içine almakla ilk yerleşen olarak Anadolu'daki Türk varlığının Ermeni ve Yunan varlıktan eski tarihli olmasına dayandırıp meşruiyet kazanmaktaydı.²⁶⁸ Türk milliyetçiliği, 1930'lu yıllarda tek parti tekelinin güçlenmeye başladığı dönemde Türk tarihinin önemli bir dönemini oluşturmaktadır. 1931 ile 1938 yılları arasında Türklerin görkemli bir geçmişe sahip olduğu anlayışı ehemmiyet kazanmıştır. 1920'li yıllarda genç Türkiye, yoğun savaş dönemlerinden sonra toparlanma, göç eden nüfus kitlelerini iskân etme ve enerjisini laik bir cumhuriyet inşa etmeye harcıyıp 1930'lu yıllarda ise rejimin kökleşmesi için ideolojiyi ön plana almıştır. CHP üçüncü genel kurultayı 1931 yılında toplanmıştır. Türk milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönem, Türk Tarih Tezi fikirlerinin bu dönemde masaya konulduğu dönemdi. Türk Tarih Tezi'ni önce Türk ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti (TOTTH) geliştirmiştir. Üyeleri arasında heyet başkanı olarak Yusuf Akçura (1876-1935) ikinci başkan olarak Samih Rifat (1874-1932) ve genel sekreter olarak da Dr. Reşit Galip (1897-1934) ve Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Fuat Köprülü (1890-1966) ve Afet İnan (1908-1985) gibi önemli tarihçiler aydınlar yer almaktaydı.²⁶⁹ TOTTH ismini 10 Nisan 1931 yılında Türk Ocakları kapatıldıktan sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti olarak (TTTTC) olarak değiştirdi daha sonra bu cemiyet Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) adı altında bir komite oluşturulup Türkçe ile ilgili tarihsel araştırmalar yapmayı hedeflemişti. İslamiyet bu yıllar içerisinde Türklüğün kompozisyonu arasında yer almayıp bunun yerine etnik kimliğe dayalı bir kimlik sunulması anlayışı doğrultusunda²⁷⁰ Afet İnan, Türklüğün temelleri siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi karabet ve ahlaki karabet ile sağlanır şeklinde fikirlerini belirtmiştir.²⁷¹ Bu dönemde Türk ırkına, diğer birçok ırkları etkileyip onların üstün değerlerle tanışmalarını sağlayacağı nitelikler atfediliyordu. Bununla yapılmak istenen amacın Türk ırkına mensup olanların bilinçlenmelerini

²⁶⁷ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, İstanbul, 1979, s.157

²⁶⁸ Etienne Copeaux, "*Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih İşaretler*," Çev. Gökem Doğan, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2002, c.IV, s. 50

²⁶⁹ Soner Çağaptay, "*Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, c. IV. Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, s.245

²⁷⁰ 'A. Yıldız, *age*. s.159

²⁷¹ Soner Çağaptay, *age*. Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, c.IV s.247

güçlendirmektir. Türk ırkından olmayanların ise Türklerden edindikleri öğrendikleri değerler sayesinde medenileştikleri ifade ediliyordu. Güneş Dil teorisi de neredeyse bütün dillerin kökenini Türk dilline bağlayan benzer amaçlara hizmet ediyordu. Ulusun tarihsel arka planına, tarihsel köklerin dünya kültürüne katkılarına vurgu yapılması ulusun tanımlanması için önem arz etmektedir. Tanımlamalar bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmekteydi. Tek Parti döneminde CHP programlarında defalarca yinelenen ve siyasal erk tarafından defalarca yapılan ulus tanımında etnik ve dinsel vurgular görülmektedir.²⁷² Yurttaşlık anlayışında etnik yöne sapma eğilimlerin olması, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi birtakım görüşlerin ve uygulamaların yurttaşlığı soydaşlığa üstün tutan Cumhuriyetçi anlayışla uyuşmadığı görülmekle birlikte konjonktürel pragmatik kaymalar olarak görülen bu uygulamalar ve olgular Cumhuriyet anlayışının temel felsefesinin bir sonucu olmadığı görülüp bu şekilde değerlendirilmesi gerekir.²⁷³ Üçüncü bölümde görüleceği gibi Tek Parti döneminde milli kimlik etrafında homojen ulus devlet inşa etmek amacıyla birçok kanunun bu amaca hizmet edecek şekilde uygulamaya girdiği ve zaman zaman ulusun kimlik tanımının muhtevasında etnik vurgunun ağırlık kazandığı görülmektedir. Üçüncü bölümde değinildiği gibi bu çalışmanın temelini oluşturan ve kendinden önceki İskân Kanunlarına göre daha kapsayıcı ve genel bir şekilde uygulanan 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu ile yerleşimin Türklük temeline dayandırılması bu duruma örnek oluşturmaktadır. Ulus devletlerin homojen bir toplumsal yapı içerisinde kökleşip güçleneceği anlayışından yola çıkarak devlet yöneticilerinin bu doğrultuda Cumhuriyetin ilk yıllarından uluslaşmaya ve homojen bir toplum oluşturmaya önem vermişlerdir ve bunun ilk adımını Yunanistan ile yapılan Mübadele oluşturmaktadır.

²⁷² M. Çağatay Okutan, *age.* s.247

²⁷³ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, *age.* s.250

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSKÂN UYGULAMALARI

3.1. Cumhuriyet Öncesi Nüfus ve İskân Politikası

İskân uygulamaları, insan topluluklarının yer değiştirme hareketleri ile yakından ilgilidir ve siyasal bir olgudur. Devletlerin ve toplumların yaşamında önemli dönüm noktaları oluşturan bu politikalar uzun bir tarihsel sürece yayılmışlardır. Tarih boyunca toplumsal yapıların oluşmasında ve gelişip şekillenmesinde bireysel ya da kitlesel yer değiştirme hareketleri önemli fonksiyonları yerine getirmiştir. Bu doğrultuda iskân kavramı insanların farklı türlerdeki yerleşim merkezlerinde yaşamlarını toplu ya da dağınık idame ettirmeleri şeklinde tanımlanabilen yerleşme kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. Toplumsal ve siyasal örgütlenmenin ortaya çıkışı ile de tarihlendirebileceğimiz bu olgu yöntem bakımından da değişik usulleri bünyesinde barındıran politik düzenlemeler bütünüdür.²⁷⁴

İskân, sakin kılma, oturma, ev sahibi yapma ve yerleştirme gibi anlamlarda kullanılmıştır.²⁷⁵ İskân, devletlerin iktisadi ve idari politikaları ile yakından ilgili olmakla birlikte toplumları da büyük oranda ilgilendirip etkilemektedir. Merkezi idarenin gücü, farklı milletlere mensup gruplardan teşekkül etmiş bir toplumda takip edeceği planlı bir iskân politikasına bağlıdır. Bu doğrultuda iskân edilen nüfusun üretime katılma konusu da iskân politikasının şekliyle ilgilidir. Bu nedenle, iskân çeşitli şekilleri bünyesinde barındırdığı gibi değişik yöntemler dâhilinde yürütülmüştür.²⁷⁶ İskân sözcüğü kent bilim terimleri sözlüğünde ise ‘*yerleştirim*’ olarak Türkçeleştirilip ‘*özellikle hükümetlerce uygulanan yöneltir sonucunda yerinden, yurdundan barkından edilen bireylerin ve ailelerin yeni yerleşim yerlerine taşınmaları, oralarda konutlandırılıp çalışma olanaklarına kavuşturulmaları*’²⁷⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Nüfus kitlelerinin yer değiştirmesi ve iskân olgusu aynı zamanda göç hareketleri ile de ilişki içerisinde. Örnek olarak, Türkiye toprakları göç hareketleri

²⁷⁴ Canan Emek İnan, Türkiye’de Göç Politikaları: *İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme*, Göç Araştırmaları Dergisi, Cilt:2 Sayı3, Ocak –Haziran 2016, s.12

²⁷⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2001, s.451.

²⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, *xviii Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1997, s.1. Aktaran: Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesine İmar İskân Faaliyetleri*, Ankara, 2015, s.1

²⁷⁷ Ruşen Keleş, *Kent Bilim Terimler Sözlüğü*, 1998, s. 140, Aktaran: C. E. İnan, *Türkiye’de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme*, agm, s.13

yönünden oldukça zengin bir toplumsal birikime sahiptir. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan göçler yeknesak bir nüfusun Anadolu'da birikmesine katkı sağlamıştır. Balkan savaşları sonrası ivme kazanan göç hareketleri, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan göçlerin Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğunluk kazanmasıyla, kurulan yeni devletin gereksinim duyduğu nüfus kitlesi meydana gelmiştir. Göçlerin devletlerin kuruluşuna olan katkısını, Karpat; dünyadaki devletlerin büyük bir çoğunluğunun göçlerin getirdiği nüfus kitleleri ve sonraki kuşaklar tarafından inşa edildiği şeklinde ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak baktığımızda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kuruluşunu hazırlayan kitle hareketleri de bu doğrultuda katkıda bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin iskân politikasının tarihsel olarak devraldığı mirasla ve aynı zamanda güvenlik endişesiyle ve güvenlik kavramının nüvesinde yer alan risk ve tehdit algılamasıyla şekillendiği görülmektedir. Bu doğrultuda siyasi, iktisadi ve askeri bir güç olarak nüfusun niceliksel olarak arttırılması yanında niteliksel olarak da benzeştirilmesi ilkesine yaslanan nüfus politikaları iskân siyasetinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır.²⁷⁸

Türk toplum tarihinde genellikle göçler biçiminde beliren kitle hareketleri büyük değişimlerin hazırlayıcısı olmuştur. Türk milli devletinin 1923'de kuruluşunu hazırlayan kitle hareketleri de bu kapsam içinde değerlendirilebilir. Balkan savaşları ile birlikte yaşanan göçler Osmanlı imparatorluğunun genişleme döneminde Doğu Avrupa'ya Türklerin yayılmasının dört asır sonra tekrar tersine dönmesi olgusudur.²⁷⁹ Türk Müslüman halkı Doğu'da ve Batı'da yerlerinden koparan siyasal olaylar, Türk halkı arasında milliyetçi akımları uyaran bir etken olmuştur. Bu dönemde Osmanlıda milliyetçilik, yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi burjuva sınıfının bağımsızlaşma sürecindeki ideolojisi olmaktan çok ondan önce aynı etnik özellikteki halkı bir araya toplayan olayların uyardığı bir ideoloji şeklinde belirmiştir.²⁸⁰

²⁷⁸ C. Emek İnan, agm. s. 15

²⁷⁹ Gülten Kazan, *Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 30, sayı:1-4, 1970, s.313-317

²⁸⁰ Agm. s.318

3.1.1. İttihat ve Terakkinin İskân Politikası

20. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyılın ilk çeyreğine yaşanan Balkan savaşları, I. Dünya savaşı ve akabinde başlayan Milli Mücadele dönemi ile karşı karşıya geliyoruz. Bu savaşların sonucunda bir zamanlar Osmanlı sınırları içinde olan bölgelerden Türkiye'ye yönelik göçler yaşanmaya başlamıştır. 1912-1913 yıllarında Balkanlardan Anadolu'ya büyük çapta göç hareketleri yaşanmıştır. Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyeti bu tarihten sonra sona ermiş ve kaybettiği topraklarda yaşayan Osmanlı nüfusunun büyük bir kısmı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Toplamda 1,5 milyon kişi Balkanlardan göç ederken yollarda 300.000 kişi ölmüş ve son olarak 1912-1913'te Balkan savaşlarından sonra 640.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır.²⁸¹ Büyük miktarda nüfusun yer değiştirmiş olması bu savaşların önemli sonuçlarından birini oluşturmaktadır.²⁸² 1912-1913 Balkan Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanması kaygıları derinleştirip harekete geçme duygusuna ivme kazandırmıştır. Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Arnavutluk'ta yükselen milliyetçi hareketler, Girit'in Yunanistan'a bağlanmak istemesi, Girit'te bir isyanın vuku bulmasıyla Osmanlı Devletinin toprak kayıpları devam etmiştir. Milliyetçi hareketlerin etkisiyle yaşanan toprak kayıplarıyla 20.yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Anadolu'ya çekilmişti. Osmanlı üst kimliği altında gayri Türk özellikle gayri Müslim milliyetçi akımların taleplerinin tatmin edilmesi oldukça zor olmakla birlikte bu üst kimliğin, İslam –Türk özünden sıyrılması da zor olunca Müslüman-Türk kimlikli politik gruplar arasında ideolojik ayrışma da keskinleşmekteydi. Ulus devlet anlayışı mütecanis (homojen) bir nüfusa dayanmaya genel kabul olarak gereksinim duyuyordu. Bu amaç doğrultusunda Türklüğü kuvvetlendirme gayreti de artmıştı. Paramiliter milliyetçi dernekler, Türkçülük, Turancılık eğilimlerinin yükselişe geçtiği yerler olmuşlardı. Türk gücü cemiyeti gençlerini 'Turan'ın Akıncısı' şeklinde taltif ediyordu. Türk Ocağı ise öze dönüşçü bir romantizmle 'Saf Türklük'ün' üretimiyle ilgilenmekteydi.²⁸³

Elden çıkan topraklardan yaşanan göç hareketleri ile birlikte 13 Mayıs 1913 yılında 'İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi' kabul edilmiştir. Dâhiliye Nezareti bu nizamnamenin uygulanmasıyla görevlendirilmiştir. Balkan savaşları ile arkasından Rumeli'den kaçıp gelen yüz binlerce kişinin iâşe ve iskân sorunu ortaya çıkmış

²⁸¹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası* (1913-1918) İstanbul, 2002, s.56.

²⁸² Elçin Macar, *Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi*, Derleyenler: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul, 2005, s.174

²⁸³ T. Bora, *age.s.53-56*

olmasının yanında devletin göçebe aşiretleri yerleşik bir düzene kavuşturmak istemesi ve iskân teşkilat ve programının daha da geliştirilmesinin zorunlu olması bu nizamnameyi doğurmuştur. 1914 yılında kurulan ‘İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet Nizamnamesi’nde, aşiretlerin her türlü ihtiyacını karşılanması, dışarıdan ülkeye gelecek olan göçmenlerin sevk iâşe ve iskânından bu müdüriyetin sorumlu tutulup ve ülke içerisinden dışarıya yapılacak olan göçün önünü almak gibi işler ile görevlendirilmiştir.²⁸⁴

İskân işlerinde ihtisaslaşmış bir teşkilatın varlığına duyulan gereksinim ilk olarak 1860 -1916 yılları arasında iskân çalışmalarından elde edilen tecrübelerle vuku bulmuştur. Bu doğrultuda merkez ve taşra birimlerinden oluşan ‘Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi’ teşkilatı hakkında kanun 8 Mart 1916 tarihinde Meclisi Mebusan’da kabul edilmiştir. 16 Mart 1916 yılından başlayarak ‘Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi Teşkilat Kanunu’ uygulamaya girmiştir. Böylece iskân işleriyle uğraşacak bir genel müdürlük Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak kurulup 1917 -1918 yılları arasında bu teşkilat daha da genişletilip şube sayısı arttırılmıştır.²⁸⁵

Osmanlı Devleti’nde ulus devletin dayandığı nüfus unsurunun da devletin asıl kurucuları olmalarına rağmen imparatorluk yapısı içerisinde ikinci plana itilen Türkler olması gerektiğine yönelik kanaatleri giderek güçlendirmiştir. Yaşanan toprak kayıpları ile birlikte 24 milyon nüfustan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun eksilmesi İttihat ve Terakki’nin homojen bir nüfus oluşturma yönündeki cesaretlerini de arttırmıştır. Bu doğrultuda izlenen politikaların ağırlık merkezi Anadolu’ya kaydırılmıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi Balkan savaşlarının kayıplarından sonra takip edilecek politikalarda özellikle Türkçülük ideolojisi belirleyici bir nitelik kazanmıştır.²⁸⁶

Balkan savaşlarının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla imparatorluk ‘Avrupa topraklarının %83’ü ve nüfusun ise %69’unu’ kaybetmiştir.²⁸⁷ Yaşanan kayıplarla birlikte milli bilinçte güçlenip yükselişe geçmiştir. Balkan savaşlarından sonra teritoryal sınırlarda büyük ölçüde değişiklikler meydana gelmiştir. Azınlıklar sınır değişiklikleri ile bir sorun olarak görülmüş ve meydana gelen sınır değişikliğinden sonra Balkanlarda

²⁸⁴ F. Dündar, *age*, s.70

²⁸⁵ Nedim İpek, ‘*Balkanlardan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)*’, s.236. Aktaran: Salhaddin GökTek *Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskân Politikaları (1923-1950)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, s. 31

²⁸⁶ F. Dündar, *age*, s.31

²⁸⁷ Stanford Jay Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c:2 1983, s.359, Aktaran: F. Dündar *age*, s.245

inşa edilen milli devletler homojen bir ulus inşa etmek amacıyla azınlıkları sınır dışı etmek istemişlerdir. Bu doğrultuda nüfus kitlesine devletlerin gereksinimi de söz konusu olmaktaydı. Bu genel istek Balkan ülkeleri arasında mübadele antlaşmalarını çözüm yolu olarak gündeme getirmişti. Zaten karşılıklı toprak talepleri Balkan Savaşları'na neden olmuştu. Balkanlardan kovulanların çoğunluğunu Müslümanların oluşturması Anadolu'daki gayri Müslimlerin gönderilmesiyle sonuçlanmıştı.²⁸⁸ Balkan Savaşı'nın başlamasıyla müttefik devletlerin ve özellikle Bulgarların istilasına maruz kalan yerlerdeki Müslüman halkın çoğu, gördükleri zulüm ve düşmanlık yüzünden Osmanlı topraklarına göç etmek istemişlerdi. Bu durum savaşın gelişimine göre sınır şehirlerden içlere doğru ilerlemiş; nitekim Bulgarların Edirne Çatalca civarına gelmeleriyle Silivri'ye kadar olan yöre halkı İstanbul veya çeşitli Anadolu şehirlerine çekilmişti.²⁸⁹ Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşması çerçevesinde geride kalan Osmanlı vatandaşları bu topraklarda yaşayacak ve birtakım haklara sahip olacaklardı. Mübadelenin temel bir araç olarak İttihat ve Terakki döneminde benimsendiği görülmektedir. 1913 yılında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti bir mübadele antlaşması imzalanmış ve sınırdan 15 km'ye kadar olan bölgedeki toplam 90 bin civarında Bulgar ve Müslüman gönüllülük esasıyla karşılıklı olarak yer değiştirmişlerdir.²⁹⁰ İlk defa Kasım 1913 yılında Bulgaristan ile İstanbul Antlaşmasına bağlı olarak 1 numaralı protokolün fıkrasında öngörülen '*ortak sınır boyundaki 15 kilometrelik bir bölge içinde yaşayan topluluğun kendi istekleri ile karşılıklı değiştirilmesi*' hükmünün kabul edilmesiyle resmi anlamda mübadele gerçekleşmiştir. Bunun akabinde Lozan Konferansı esnasında 30 Ocak 1923 tarihinde 'Mübadele Ahali Mukavelenamesi' imzalanmış ve 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 numaralı yasayla bu sözleşmeyi Türkiye imzalamıştır. Bu doğrultuda iskân ve nüfus konusu Türkiye'de İskân çalışmaları ve kapsamına giren nüfus kitlesi incelendiğinde 2 kategoride değerlendirilir.

1) Dış İskân: Dışarıdan Türkiye'ye gelen kesimlerin ortaya çıkardığı sorunların çözümü ve bunların iskânı sorunu.

²⁸⁸ Age. s.66.

²⁸⁹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri" (1912-1913) Ankara, 1995. s.47'den akt. M. Sarı, age, s.3

²⁹⁰ Selahattin Önder, "1913 Türk Bulgar Mübadelesi", *Yeni Türkiye*, No. 31, Ocak-Şubat 2000, s.342-346'dan akt. Elçin Macur, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", Der. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul, 2005, s.174

2)İç İskân: Düzenli olmayan bir şekilde yaşayan kesimlerin neden olduğu sorunlar ve bunların iskânıdır.²⁹¹Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmesinin yanında devlet gelirinin de önemli bir kısmı ile büyük bir ziraat potansiyelini de kaybetmiştir.²⁹² Bu devre Balkan savaşları ile başlayıp ve birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve Milli Mücadele ile sonuçlanan büyük bir kaos dönemidir. Anadolu'nun nüfusu bu on yılda 17,5 milyondan 12 milyona düşmüştür ve bu topraklarda %30' yakın bir nüfus kaybı yaşanmıştır. Bu kaybın %20'si ölümlerden %10 ise zorunlu yer değiştirme ve göçlerden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.²⁹³

17.5 milyon olan ülke nüfusunun yaklaşık olarak üçte birinin 1913-1918 yılları arasında gerçekleşen sevk ve iskân hareketleri sonucunda yer değiştirmesi, İttihat Terakki döneminde ve Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda iç ve dış güvenlik kaygılarının ortaya çıkmasıyla gayrimüslim nüfusa yönelik sevk ve iskân uygulamaları neticesinde olup bu uygulamalar ile Anadolu nüfusunun kompozisyonu değişmiştir. Bu sevk ve iskânların Anadolu'nun günümüzdeki etnik ve dinsel dağılımında büyük payı olmuştur.²⁹⁴

Savaş ortamının zorunlu kıldığı nüfus hareketlerini İttihat Terakki homojen bir birleşim doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Tedavüle koyulan iskân politikasının temeli 'karıştırma' olacaktı fakat 'birleştirme ve eritme politikasının' iflas ettiği yerde 'temizleme' yöntemine başvurulacaktı. İmparatorluk döneminden kalan farklı etnik ve dinsel unsurları İttihat Terakki, özel sevk ve iskâna tabi tutmuştur. Farklı kimliklere sahip olan Müslüman kesimler gayrimüslimlerden arındırılmış topraklarda birbiriyle karıştırılacaklardı.²⁹⁵ 1877- 1914 yılları arasındaki göçler ile Türkiye'deki nüfus yoğunluğu kilometre karede 16,2'den 21.17'e yükselmiştir.²⁹⁶ 1870'li yıllardaki 2,3 milyon civarı Ermeni ve 2,1 milyon Rum ve 4 milyon Arap'tan 1927 yılı rakamlarına göre 65 bin Ermeni, 120 bin Rum ve 135 bin Arap kalmıştır.²⁹⁷ Göç ile gelenlerin nüfus içindeki dağılımına yönelik Gülten Kazan'ın yaptığı araştırmaya göre, 1970 yılı Türkiye

²⁹¹ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, İstanbul, 2006, s.128

²⁹² Ahmet halaçoğlu, *age.* s.56'dan akt. M. Sarı, *age.* s.4

²⁹³ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu," *Toplum ve Bilim*, /50, 1990, s.59

²⁹⁴ F. Dündar, *age.* s.245-252

²⁹⁵ *Age.* s.246-247

²⁹⁶ Gülşen Çelik, "*Osmanlı Türkiye'sine 19.yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Tahlili*" Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, İstanbul, 1996, s.117-130'dan akt. F. Dündar, *age.*s.252

²⁹⁷ Gülten Kazan, *agm.* s.330

toplam nüfusunun %30'unu son dört kuşak içinde yerinden yurdundan koparak Türkiye'ye gelmiş kişiler oluşturmaktadır.²⁹⁸ İttihat Terakki'nin gerçekleştirdiği sevk ve iskânlar, Anadolu'nun bugünkü etnik ve dinsel dağılım ve karışımının ana belirleyenlerinden biri olmuştur. 1913-1918 yılları arasında gerçekleşen göç hareketleri gerek nüfus çokluğu, gerek coğrafi yaygınlık bakımından Milli Mücadele dönemi ve sonrası yaşanan göçlerden daha büyük önem arz etmektedir.²⁹⁹ Yaşanan göçlerin de etkisiyle İttihat Terakki ulus devlet olma yolunda yoğun çabaları pekiştirmiştir. Anadolu'nun Türkleştirilmesinde özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun her bölgesinden Osmanlı Ermenilerinin zorla göç ettirilmeleri ve bu insanların önce Suriye'ye daha sonra Ermenistan'a ve en sonunda da bir kısmının Yunanistan'a göç etmeleri bir dönüm noktası olarak kabul edilir.³⁰⁰

Türkiye'nin homojen bir nüfus kompozisyonuna ulaşma sürecinin dönüm noktaları 1906 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına baktığımızda ortaya çıkacaktır. 1906 yılında bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde nüfus 15 milyon civarındaydı. Oysaki 1927 yılında Cumhuriyet rejiminin yaptırdığı ilk nüfus sayımının sonuçlarına göre aynı sınırlar içindeki nüfus 13,6 milyondur. Bu iki sonuç karşılaştırıldığında 1906 ile 1927 yılları arasında Türkiye Nüfusunun 1.400.000 kişinin eksildiği görülmektedir. Bu azalmaya dikkat çekilip 1922 ile 1924 yılları arasında Anadolu'daki Müslüman nüfusun yaklaşık %18'inin savaş meydanlarında telef olduğunu belirtilmiştir.³⁰¹ Savaş meydanlarında kayıp verilen nüfusla birlikte Ermeni Tehcirinin ve Mübadele ile giden Anadolu Rumlarını ilave ettiğimizde ortaya çıkan tablodaki düşüş çok keskindir. Keyder; nüfusun kompozisyonuna yönelik şöyle ifade etmektedir: Birinci Dünya Savaşında önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri (%20) gayri Müslim idi, savaştan sonra ise bu oran kırkta- bire (%2,5) düşmüştür.³⁰²

İleride oluşacak yeni ulus devletin kimliğinin güçlenmesi için Balkanlarda kalan Türklerin Anadolu'ya getirilip iskân edilmesi ve hemen üretici duruma gelmeleri istenmiştir. Gayrimüslim olan azınlıkların ise ülke dışına çıkarılması planlanmıştır. Bu durum hem milli kimliğin oluşumunu hızlandıracak hem de ulusun ihtiyaç duyduğu

²⁹⁸ Age. s.316

²⁹⁹ F. Dündar, age. s.250

³⁰⁰ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara, 1999, akt. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, 2001, s.23

³⁰¹ McCharty J. *Muslim and Minorities: The population Of Ottoman Anatolia and the End of Empire* New York, 1983, s.133 Aktaran: A. Aktar, age.s.23-24

³⁰² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve sınıflar*, İstanbul, 2013, s. 101-105

insan kaynağını temin edecekti.³⁰³Bütün bu gelişmeler doğrultusunda yaşanan olaylar ve verilen mücadeleler ileride kurulacak yeni Türk ulus devletinin gereksinim duyacağı milletin oluşumunu sağlayıp millet olabilmenin temel ayaklarından birini oluşturmuştur.

3.2.1. Türk Yunan Mübadelesini Zorunlu Kılan Nedenler

20. yüzyılın başlarından itibaren Rum ve Ermenilerin Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamalarının imkânı neredeyse kalmamıştı. Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlikler ve dış güçlerin de araya girip kışkırtmaları sonucunda Türk ve Rumları bir arada tutacak tutkal kalmamıştı. Her iki devlet Birinci Dünya savaşı öncesi nüfus değişiminin gerekliliğini hissetmiş fakat savaş koşulları göz önünde bulundurulduğundan uygulamaya geçememiştir. Kurtuluş savaşından sonra Türkiye Rumlarının büyük çoğunluğu Anadolu'dan ayrılmıştı. Başlangıçta Batı Anadolu ve Marmara illerinden akabinde Doğu Trakya ve Karadeniz illerinden çok sayıda Rum Yunanistan'a göç etti. Yaklaşık bir milyon Rum Türkiye'den ayrılmış oldu.³⁰⁴

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ile Müslüman Türk kimliğine dayalı bir ulus devlet projesini hayata geçirmek diğer bir deyişle siyasal devrimi toplumsal devrime dönüştürmek tek parti iktidarının temel hedefiydi. Türkiye coğrafyasında ulus devlet inşa edilirken homojen bir nüfus için azınlık sayısının azaltılması gerekiyordu. Azınlık tanımının din ölçütüne göre yapılması bu dönemde TMMM'de yapılan tartışmalarda dile getiriliyordu. Örneğin; Kırşehir Mebusu Müfid Efendi, 3 Kasım 1922 günü yaptığı konuşmada Türkiye'de yaşayan bütün Müslüman halkların Türk sayılmasını istiyordu. *'Türk demek Kürt demektir, Kürt demek Türk demektir, Çerkez demek Türk demektir, Laz demektir, Türk demekti'* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey, aynı gün gayri Müslimlerle bundan böyle beraber yaşamının imkânsız olduğunu ileri sürüp tek yolun mübadele olduğunu belirtmiştir.³⁰⁵

Yunanistan ile yapılan mübadelenin esas amacı Türkiye sınırlarında homojen bir nüfusun oluşturulması ve büyük çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu bu kesimlerin üretici duruma getirilip uluslaşmaya katkıda bulunmalarının istenmesidir. Türkiye'de

³⁰³ Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını belirleyen Temel Unsurlar," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 1992, s. 410

³⁰⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul, 1995, s. 7-8

³⁰⁵ M. Çağatay Okutan, *age.s.* 70

modernleşme tarihi 1923 yılından bugüne genel anlamıyla sürmektedir. Bu tarih Türkiye'nin modern bir ulus devlet ve modern bir toplum olarak inşa ve yeniden inşayı içerip devamlılık ve kırılma gösteren nitelikleriyle, çelişkileriyle, muğlaklıklarıyla, çatışma ve bunalımlarıyla bu süreç bugün de devam etmektedir.³⁰⁶

3.2.2. Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol

Türk heyeti adına Mustafa İsmet, Rıza Nur ve Hasan (Saka) Yunan heyeti adına ise Venizelos Caclamanos imzalarını taşıyan Türk Rum Mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalandı. Sözleşmenin birinci maddesine göre; *'Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukları 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaklardı.'* Bernard Lewis'inde belirttiği üzere mübadele edilecek unsurlarda aranan nitelik özellikle din aidiyetidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında din kimliğin bütünleyici parçasıdır. Sözleşmenin ikinci maddesine göre ise; *'İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar ahali değişimi kapsamı dışında tutulacaktı.'*³⁰⁷ Bu doğrultuda Yunanistan ile gerçekleşen mübadele bu tarihte Türkiye'nin toplumsal yapısının homojenleşmesi doğrultusunda önemli bir atılımdır. Balıkesir ve İzmir sahillerinde oturan Rumlar, Balkan savaşını izleyen yıllarda kendi istekleri ile gelişmekte olan Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardı. Bu göç hadisesi Yunanistan'ın şikâyetine neden olmuş ve büyük devletlerin temsilcileri tarafından yapılan incelemede göçün kendi istekleri ile meydana geldiği ortaya çıkınca iki ülke arasında bu sorunu çözmeye yönelik mübadele komisyonu kurulmuştur. 1914'te İzmir'de toplanan heyet Yunanistan'a giden Rumların bir daha dönmemelerini mallarının tasfiyesini ve Doğu Trakya ile İzmir sahillerinin otuz kilometre içine kadar olmak üzere kıyılarda duran Rumlar ile Makedonya'daki Türk köylüleri arasında mübadeleye karar vermişti.³⁰⁸ Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Trakya ve İzmir'den göç etmiş olan Rumlar müttefik devletlerin gözetiminde geri gelmiş ve Türkler ise göç

³⁰⁶ E. Fuat Keyman, *Türkiye Siyasi Tarihi ve Modernleşme, Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politikada*, age. s.11

³⁰⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, (1920-1945), Ankara, 1983, c.I, s. 177

³⁰⁸ M. Sarı, age. s.9

ettirilmişlerdir.³⁰⁹ Birinci Dünya Savaşından sonra yaşanan kayıplar, sınır hareketliliği ve yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte göç konusu milletler arası güncel genel bir sorun haline gelmiştir. Bunun sonucunda 1919 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından Dr. Fridtjof Nansen'in başkanlığında Yüksek Muhaceret Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon, Rus İhtilali, Balkan Harpleri ve Türk Yunan mücadeleleri ve diğer olaylardan gelmiş olan Muhaceret davalarının çözülmesine ve Muhacirlerin yerleştirilmesine ve bu meseleleri çözmeye gayret etmiştir.³¹⁰ Mübadele konusu, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tüm dünyaya kabulünün dönüm noktası olan Lozan Barış Antlaşması sürecinde de gündeme gelip değerlendirilmiştir. Fridtjof Nansen'in Başkanlığında 30 Ocak 1923 tarihinde Mübadele Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma belirli esaslara dayanmaktadır. 19 maddeden oluşan bu sözleşmeye göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türk arazisinde oturan Rum Ortodoks dininde bulunan Türk vatandaşları ile Yunan arazisinde oturmakta olan Müslüman dininde bulunan Yunan vatandaşlarının mecburi mübadelelerine karar verilmiştir. Bu doğrultuda sadece 30 Kasım 1918 tarihinden önce İstanbul sınırları içerisinde oturmuş bulunan İstanbul'un bütün Rum ahalisiyle 1913 senesinde Bükreş Antlaşması ile belirlenen hududun doğusunda oturan Batı Trakya Müslümanları Mübadele dışında tutulmuştur.³¹¹ Bu Antlaşmanın birinci maddesine göre; Türkiye'de yaşayan Rum Ortodokslar ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Yunan vatandaşlar 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren yer değiştireceklerdir.³¹² Bu maddeden anlaşılmaktadır ki Yunanistan'ın Batı Trakya mıntıkası dışında kalan yerlerde oturan Müslümanlar mübadeleye tabidir. Mübadeleye tabi bulunan araziye 1912-1913 yılı Ekiminin 18. gününden itibaren terk edenler de mübadeleye dâhildi.³¹³ Bunun yanında Mübadele Antlaşması imzalanmadan önce Müslüman olarak evlenmiş kadınlar ile bu tarihten evvel Müslüman olmayıp Müslümanlarla evlenmiş olan kadınlar da Mübadeleye tabi tutulmayacaktır.³¹⁴ Mübadeleye tabi olanlar da aranan özellikler 1 Mayıs 1923 yılı sonrasında gelenlerinin Yunan Tebaasından ve Müslüman olmalarının istenmesiydi. Mübadeleye tabi olanlarda aranan bu kriterlerin önemi genç Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma sürecinin

³⁰⁹ BCA, 30.10. 124.885.4, akt. Muhammed Sarı, Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar- İskân Faaliyetleri, (1923-1938) Ankara, 2015, s.9

³¹⁰ Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri ilk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler, İstanbul 1996, s.17'den akt. M. Sarı, age. s. 9

³¹¹ BCA, 30.10.124.885.4, Aktaran: M. Sarı, age. 2015, s.10

³¹² İsmail Soysal, age. s. 177.

³¹³ 'Mübadeleye Tabi Olanlar Hukuk-ı Tasarrufiyesi', Haber, no yok ? 18 Mart 1924, s.1 Aktaran: M. Sarı, age. s.27

³¹⁴ Düstur, 3. Tertip, C:V, İstanbul 1931 s.1188, akt. M. Sarı, age. s. 11

hızlandırılmasında Türk kültürüne mensup olan Müslüman Mübadillerin önemli rol oynamasıdır. Türk kültürüne mensup mübadillerin ülke içerisinde vakit kaybedilmeden iskân edilmesi ve üretici duruma geçirilmek istenmesi temel hedeflerdendi. Türk Yunan Mübadelesi ile azınlıkların değiş tokuş edilmesi, takas, hukuki ve makul bir çözüm olarak ortaya çıktığı için milliyetçi seçkinler kendi etnik ve dini azınlıklarını bir kriz döneminde takas edilecek insan malzemesi olarak görmeye başlamışlardır.³¹⁵

30 Ocak 1923 tarihli Mübadeleye ilişkin sözleşme ve ek protokolü Türkiye, Yunanistan ve Milletler Cemiyetinin seçmiş olduğu denetçilerden oluşan bir heyet anlaşmaya uygun bir biçimde mübadelenin yürütülmesini sağlamakla mükellefti. Bu antlaşmaya göre ayrıca Türkiye'yi terk eden Rumların gayrimenkulleri Yunanistan'dan gelecek mübadillerin kullanımına bırakılacaktı. Fakat bu beklenildiği gibi olmamıştır. Bu toprakların önemli bir kısmı öyle ya da böyle güçlü toprak sahiplerinin ve fırsatçı kişilerin eline geçmiştir. Yani güçlü kişiler, terk edilen topraklara sahip çıkmıştır. Bu duruma son vermek için önemli girişimler olup önemli sonuçlar da alınmış fakat rüşvet, suistimal, kayırma gibi durumlar da işin içine karışmıştır.³¹⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi mübadillerin iskânında sorunlar yaşanmış, barınma problemi ile birlikte üretici duruma gelmeleri gecikmiş; yaşanan bu mağduriyetler bu dönem Türkiye'sinin iktisadi ve sosyal yaşamında kırılmalar meydana getirmiştir. 1923 yılında başlayan bu süreç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaşayacağı büyük sıkıntıların da başlama noktası olarak görülebilir. Osmanlı bakiyesi yaklaşık bir milyon insanın yerinden çıkarılması bunların yerine yarım milyona yakın insanın getirilip iskân ettirilmesi, ihtiyaçlarının temini, adaptasyon, üretici duruma gelmeleri yönünde verilen uğraşlar bu dönemde devleti iktisadi ve sosyal anlamda derinden etkilemiştir. Mübadelenin sona ermesinden sonra bir İskân Kanunu kabul edilmiştir.

Bu konuda daha öncesinde nizamname ve talimatnameler ile çeşitli hükümler ortaya konulmuş olmakla birlikte bunlar birbirinden bağımsız ve düzensizdi. Bu nedenle 31 Mayıs 1926 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân kanunu kabul edilmiştir. Bu İskân Kânunu'nun onuncu maddesinde muhacir sıfatıyla kabul edileceklerin ve dışarıdan gelecek muhacirlerin mali muafiyetleri sayılırken, bu arada bir defaya mahsus olmak üzere bütün vergilerden de muaf oldukları zikredildiğinden bu hususta bir açıklama istenmiş ve özellikle de sayım vergisi alınıp alınmayacağı konusunda karışıklık

³¹⁵ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, 2001, s.18.

³¹⁶ Kemal Arı, *age.* s.132.

yaşanmıştır.³¹⁷ Devletin iskân işlerinde izleyeceği hareket tarzı bu kanun ile detaylı bir şekilde ortaya koyulmuştur. İskânın belirli kurallar çerçevesinde yapılıp dışarıdan gelecek olan muhacirlerin plansız bir şekilde iskâna tabi tutulmalarından kaynaklanan sorunların önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Bu kanun, özellikle dışarıdan kabul edilecek muhacirlere, iskân konusunda tanınan haklar ve verilen muafiyetler bakımından dikkat çekicidir. Bu kanun dışarıdan Türkiye sınırlarına yönelik göç ve iltica etmek isteyenlerin gelirken uymaları gereken kurallar hakkında önemli düzenlemeler içermekle birlikte; seyyar aşiretlerin ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi, dağınık bir şekilde oturup geçim kaynaklarından yoksun olan bu grupların belirli merkezler çevresinde toplanarak refahlarının sağlanmasına yönelik esasları getirmiştir. Bu kanun mübadeleden kalan sorunların çözümünden sonra iktisadi bir kuruma dayanarak uygulanması halinde verimli sonuçlar alınabilecek özellikteydi.³¹⁸ Hükümetin iskân konusunda göstermiş olduğu kolaylıklar yalnız mübadilleri değil mülteci ve gayri-mübadil olarak nitelendirilen muhacirlere de bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Çünkü bunların ülke içerisine getirip türdeş bir toplum inşa etmek ve bunları üretici duruma getirmek uluslaşma noktasında son derece önem arz etmekteydi.

1934 yılına kadar ne kadar muhacirin Türkiye'ye geldiği hakkında verilen soru önergesine dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya; 1923 yılından başlayarak cevap vermiştir. Buna göre 1923'ten 1933 yılına kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin miktarı mübadil olarak 99.709 hanede (aile) 379,913 kişidir. Muhacirlerin miktarı yani Mübadele mıntıkası haricinde gelenlerin miktarı 58.627 hanede 248.392'dir. Bunun toplamı hane olarak 157.736 nüfus olarak da 628.3305'dir.³¹⁹

Cevat Geray da 1923-1933 yılları arasında Yunanistan'dan 384.000 Muhacir gelmiş olduğunu ve bu muhacirlerin o tarihlerde gelen muhacirlere oranının %60

³¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, içtima: II. C.VI, (Dahiliye Encümeni Mazbatası) Ankara, 1928, S.2; Düstur,3. Tertip, (C.X, Ankara 1934, s.184)

³¹⁸ *İskân Tarihçesi*, İstanbul, 1932, s. 76-80. Arapça kökenli bir sözcük olan ve göç manasındaki hicretten türeyen muhacir, günümüz Türkçesiyle göçmen olarak ifade edilse de muhacir, kişi ya da topluluğun geldiği yer, sayısı, niteliği ve dönmek üzere yerleşmesi bakımından göçmen olarak adlandırılabilir. Diğer kişi ya da kitlelerden farklılık göstermektedir. Muhacir, Osmanlı'nın dağılım süreciyle ilintili olup, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan ya bir sıcak çatışma neticesinde ya oralarda kendisine yapılan baskılar dolayısıyla ya da bir İslam ülkesi olan Osmanlı'da yaşamayı tercih etme sebepleriyle gelen ve geldiği yere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan, - soykütüksel manada- etnik kökeni (devletçe) mühim olmayan Müslüman göçmen kimseye verilen addır. Mübadil ise Arapça "bedel" kelimesiyle yakın bağı olan ve "değiş tokuş, trampa, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi" anlamına gelen mübadele ve "mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş" manasındadır. Ve Mülteci ise iltica (sığınma, barınma) eden, yabancı diyardan gelip sığınan manasındadır. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? TSA Yıl.18/3,Ocak 2014, s.52-60

³¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, C: XXV, Ankara, 1934, s.15.

olduğunu söyler.³²⁰ Bir başka kaynakta ise 1923-1933 yılları arasında sıfatı ne olursa olsun 627.538 kişinin Türkiye'ye göç etmiş olduğu bildirilir.³²¹ 1933 yılından sonra da Türkiye'ye çeşitli göç dalgaları olmuştur. 1 Haziran 1933'ten 1934 tarihine kadar gelen muhacirler 3.018 evde 15.319 kişiydi. Bunların 1.383'ü Yugoslavya'dan, 4.743'ü Bulgaristan'dan, 3.337'si Romanya'dan, 4.248'i Rusya'dan, 252'si Adalardan, 1.112'si Batı Trakya'dandır. 1 Haziran 1934'ten 1 Ocak tarihine kadar 3.159 hanede 11.924 nüfus daha gelmiştir. Bunların 1.959'u Yugoslavya'dan, 5.059'u Bulgaristan'dan 4.337'si Romanya'dan 1.787'si Rusya'dan, 85'i Suriye'den 161'i Adalardan, 23'ü Kıbrıs'tan 5'i Afganistan'dan 49'u da İran'dan gelmiştir.³²²

3.2.3. Mübadelenin Nüfusun Homojenleşmesine Olan Etkisi

1923 yılında Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesi Yunanistan'ın ve Türkiye'nin azınlık gruplardan ayıklanması iki ülkenin nüfus kütlelerinin billurlaşip homojenleşmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye ile Yunanistan homojen bir toplum istedikleri için toplumsal dokusundan azınlıkları çıkarmak istemişlerdir. Yunanistan'da Batı Trakya ve Türkiye'de İstanbul dışında azınlıklara rastlamak pek mümkün değildir. Dönemin Yunan Başbakanı Venizelos; 17 Haziran 1930 tarihinde Ankara Sözleşmesinin imzalanmasından bir hafta sonra Yunan Parlamentosunda Uzun bir Konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Venizelos, esas olarak parlamentodan Ankara Sözleşmesinin onaylanmasını isteyip iki ülkedeki siyasal eğilimleri şöyle ifade ediyor: 'Türkiye'nin bizzat kendisi (yani yeni Türkiye) Osmanlı İmparatorluğunun en büyük düşmanıdır. Yeni Türkiye Osmanlı İmparatorluğu hakkında tek bir şey dahi duymak istememektedir. (Cumhuriyet Türkiye'si) homojen bir Türk Milli Devletini kurmaya çalışmaktadır. (1922'de yaşadığımız) Küçük Asya felaketinden sonra ve neredeyse Türkiye'deki bütün millettaşlarımızın Yunan topraklarına gelmesi (sonucunda) biz de zaten benzer işlerle uğraşmıyor olmamızdan kaynaklandığını tahmin ediyoruz.'³²³

Bu dönemde Anadolu coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslaşma ve yeni Türk Kimliğinin oluşum aşamasında nüfus gücüne ihtiyaç duymakla

³²⁰ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi" *Amme İdaresi Dergisi*, 3/4, Aralık 1970, s. 13

³²¹ G. Kazan *agm.* s. 315.

³²² Ömer Celal, *Ziraat Sanayi Siyaseti*, İstanbul, 1934, s.109. Aktaran: M. Sarı, *age.* s. 46

³²³ Venizelos'un Konuşmasının İngilizce Tercümesi Robert Skinner'in Atina'dan Washington'a Amerikan Dışişleri Bakanı'na Yollamış olduğu 20 Haziran 1930 Tarihli Raporun içindedir. *Döküman No: 767.66815/136. Record Of The Department Of The State Relating To The Political Relations Of The Turkey Greece And The Balkan States, 1930- 1939* Aktaran: A. Aktar, *age.s.* 22-23

birlikte, ülke içerisinde de nüfusun homojenleştirilmesi için (iskân) çalışmalarına başlamıştır. Osmanlı zamanında fethedilen topraklara iskân edilen nüfus, bu dönemde de yaşanan toprak kayıpları ile tekrar Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Belirttiğimiz üzere Balkanlardan, Kafkaslardan gelen Türk kültürüne mensup bu nüfus gücü uluslaşmada önemli rol oynamıştır.

Türk Yunan mübadelenin temelinde yatan ana neden iki taraf için de meşruiyeti olan etnik bir toplumsal oluşum istenmesiydi. Mübadele ile ilgili görüşmelerden ve protokol incelemelerinden ortaya çıkan sonuç şudur ki; Milliyetçiliği, homojen yapıya sahip milli devlet oluşturmaya esas almış olan iki ülke mübadele konusunda daha önce vurguladığımız gibi din faktörünü temel almışlardır.³²⁴ Ulusal kimliğin inşası doğrultusunda iktisadi hayatında bu yönde dizayn edildiği görülmektedir. Milli bir iktisat politikası gütmek ve buna yönelik yapılan girişimler, Türkiye ekonomisi için kısa sürede olumlu neticeler verecek gibi değildi. Rumların mübadele ile göç etmek zorunda kalması ile iktisadi hayat olumsuz etkilenmişti. Milli iktisat politikasının inşasına yönelik Tek Parti döneminde yapılan düzenlemelerle azınlıkların ekonomik hayatın dışına çıkarılmasına ilişkin çalışmalar devam etmiştir. Buna örnek olarak; %90'ı Gayrimüslim olan yabancı sermayeli işletmelerde çalışanların 1923 yılında %50'sinin Müslüman Türk olması kararının getirilmesi ve aksi durumda bu işletmelerin kapatılacağı belirtilmesi gösterilebilir. Önemli bir adım da, 10 Nisan 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilen yasa doğrultusunda bütün şirketlerin Türkiye dâhilindeki her türlü işlemlerinde akit, haberleşme, defter ve hesaplarda Türkçe konuşma zorunluluğunun getirilmesidir.³²⁵ Osmanlıdan beri bu topraklarda ikamet eden Hristiyanların çoğu Türkçe konuşurken, Yunanistan'daki Girit'teki Müslümanların Yunanca konuştukları bilinmektedir. Mübadiller dil problemleri nedeniyle de geldikleri yerlerde adaptasyon sorunları yaşamışlardır. Mübadele her iki devlet açısından homojen bir toplum oluşturma, uluslaşmanın güçlenmesi noktasında faydalar sağladığı gibi katlanmak zorunda kalacakları problemler de doğurmuştur. Mübadele ile giden Rumların ekonomiye etkisini İmar ve İskân vekili Refet Bey; gelen mübadiller ile gönderilen Rumların arasındaki farka değinerek Türkiye'ye gelenlerin daha çok ziraat ile meşgul olduklarını ve bunların da İskânı hususunda zorlanmalarıyla ilgili şöyle ifade etmektedir:

³²⁴ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk Yunan Mübadelesi Sorunu" *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.256 Aktaran: A. Aktar age.

³²⁵ M. Çağatay Okutan, age. s. 214-216

“Bir milyondan fazla Rum gitmiştir, bunların sekizyüzbin’i (800.0000) sanat veya ticaret adamı idi. Hâlbuki bizim gelen muhacirlerimiz içerisinde ancak 80-100 bin sanat ve ticaret erbabı idi. Onun için sanatkâr olan muhacirlerimizi iskân hususunda zorlukla karşılaştık.”

İmar ve İskân Vekili Refet Bey mübadele ile Türkiye’ye gelenlerin çoğunun çiftçilikle uğraştığını belirtmiştir.³²⁶ Türkiye’den giden Rumlar ise sanayi ve ticaretle uğraşan, şehirde oturan bir sınıftı. Yunan yazar Yiannakopoulos, bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: Yunan şehirlerine dolmuş muhacirler ucuz ekmek kaynağı olduğu kadar, aynı zamanda beceri sahibi zanaatkârlardan oluşuyordu. Ticari açıdan ehliyetleri sabit ve tecrübeli kişilerin varlığı ülke için bir zenginlik kaynağı oldu.³²⁷

Amerikalı Diplomat Raymont Hare tarafından Ekim 1930’da hazırlanan bir raporda, Nüfus Mübadelesinin Türkiye ve Yunanistan açısından neden olduğu siyasi ve ekonomik sonuçlar hakkında; ‘Genel bir durum muhasebesi yapmak gerekirse nüfus mübadelesinden Yunanistan’ın ekonomik açıdan karlı çıkarken, siyasi açıdan zarar ettiği ve Türkiye’nin siyasi açıdan kazançlı çıkmasına rağmen ekonomik açıdan kayıplar verdiği söylenebilir’ şeklinde yorum yapmıştır.³²⁸ Türkiye açısından nüfus mübadelesinin özellikle iktisadi alanda telafi edici ve bütünleştirici bir özellikten uzak olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye’den gidenler çoğunlukla tüccar ve sanat erbabı olan kişilerdi. Türkiye’ye gelenlerin büyük çoğunluğu ise kırsal kesimde yaşayan çiftçi kesimdi. Üretim şekillerindeki farklılık her iki ülkeyi farklı etkilemiştir.

1924 Mübadele İmar ve İskân vekâleti bütçesinde, mübadele ile Yunanistan’dan gelecek Türklerin hem nüfus politikasında hem de ülke kalkınmasında büyük katkıları olacağı ileri sürülmüştür. Burada Türkiye’nin geniş topraklarında her türlü doğal hazinenin mevcut olduğu ancak bu geniş ve zengin arazinin boş denecek kadar تنها olduğundan bahsedilmiştir.³²⁹ Açıklamalardan da görülmektedir ki; boş olan Anadolu coğrafyasını ihtiyaç duyulan nüfus ile doldurmak, bu coğrafyanın doğal kaynaklarını işletecek kolların eksikliğinin giderilerek bu zenginlikten yararlanmak ve nüfusun yoğunlaştırılması hükümetin temel vazifelerindendir.

Türk Yunan Mübadelesinin genel bir değerlendirmesine baktığımızda; iktisadi anlamda mübadeleye tabi tutulanlar ticaret ve sanayiyle uğraşan şehirli bir kesimin olmasına karşılık, Türkiye’ye gelenlerin büyük oranda çoğunluğu tarıma dayalı üretici olmaları hasebiyle Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Anadolu Rumlarının

³²⁶TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima:II, C.:IX, s.60

³²⁷ Ayhan Aktar, *age.* s.25.

³²⁸ *Age*, s.20.

³²⁹ M. Sarı, *age.*s.135.

gitmesiyle birçok sektörde uzun süre kırılmalar yaşanmıştır. Mübadeleyle Yunanistan'dan gelen nüfusun yaklaşık %90'ının tarım sektöründe olması Türkiye'ye sadece tarım sektöründe avantaj sağlamıştır. Türkiye'nin kalkınması noktasında ekonomide kayıplar yaşanmış olmanın yanında sosyal alanda yaşanan adaptasyon sorunları, yaklaşık beş yüz bin kişinin iskânı bu dönem Türkiye'nin maliyesine külfet olmuştur. Siyasal anlamda Türkiye'nin kazancı ise azınlıkların Türkiye'den gitmesiyle nüfus kitlesinin homojen bir yapıya kavuşması, uluslaşmanın bu erken döneminde Türk milli kimliğin güçlenmesi, nüfus ve toprak kaybına uğrayan bir ülkenin ihtiyaç duyduğu nüfus kitlesiyle uluslaşma sürecine ivme kazandırması söylenebilir.

3.3. Cumhuriyet Dönemi Kürt İsyanları

Kürtler Osmanlı yönetimi döneminde yaşadıkları coğrafyada kısmen özerk bir statüdeydiler. Osmanlı Devletinde var olan sosyo-politik yapı Cumhuriyet kuruluncaya kadar devam etmiştir. Devlete olan bağlılıklarının sorunsuz devam etmesi için aşiretler kendi hallerine bırakılıp bu sistemin desteklendiği görülmektedir. Bu önderlerin toplum üzerindeki nüfuzları desteklenerek takviye edilmekle birlikte aralarında yaşanan olumsuzluklar da körüklenmiştir. Bu yapılar düzenlemelerle günümüzdeki komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisliği şeklinde görülüp tanınmıştır.³³⁰ Yeni ulus devletin oluşumu sürecinde Heyet-i Temsiliye ve daha sonrasında Ankara hükümeti Ermenilerin Anadolu'daki çıkarlarını dile getirip diğer bir ifade ile Ermeni korkusu canlı tutulup hatırlatılmıştır. Önemli ölçüde Kürt-Türk birliği bu korkunun da etkisiyle gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde ise ortak yaşanan toprakları emperyalist güçlerden koruma, ortak kültür, ortak dinin bütünleştirici etkisi ile birlikte hareket edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan açıklamalarda da Türkler ve Kürtlerin ortak kader birliğinden bahsedilmiştir. Kurtuluş savaşı döneminde ve 1923 yılına kadar Türk etnik kimliği öne çıkarılmamaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal ve hemen hemen bütün devlet yetkilileri 1923'e kadar Türkiye halkı, Türkiye milleti, Türkiye ordusu, Türkiye devleti hedeflerini ön plana çıkarmışlardır. Bu durum 29 Ekim 1923 tarihinden sonra değişmiş ve 'Türkiye sözcüğü yerine Türk' ifadesi kullanılıp Türk vurgusu ön plana çıkmaya başlamıştır.³³¹

³³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C:XXIII, Ankara, 1934, Ek Sıra No: 189, s.2

³³¹ A. Özer, *age.* s.286

Kurtuluş Savaşı döneminde tek amacın düşmanla işbirliği yapan Halife ve Sultana karşı ülkenin bağımsızlığını sağlamak olduğu dile getirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda farklı sınıfsal ve etnik birimler yekvücut olup bir bağlaşma kurmuşlardı. Ortak düşman olan ve bu bölgede Sevr Antlaşmasına göre yurt kuracak Ermenilere karşı Türkler ile Kürtler birlikte hareket etmişlerdir. Bunda Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt beylerine karşı izlediği bağlaşma politikasının ve büyük çoğunluğu dinsel önder ve Sünni olan bu insanlar üzerinde 'halifeyi kurtarmak' sloganının büyük katlısı olmuştur ve bütün Kurtuluş Savaşı boyunca da 'Türkiye milleti' deyiimi kullanıldığı görülmektedir.³³² Kurtuluş savaşının kazanılması ile birlikte bu doğrultuda Türk uluslaşma süreci de başlamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra merkezileşmeye ağırlık verilmesi ile erken Cumhuriyetin bu ilk yıllarında Kürt isyanlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

3.3.1. Şeyh Sait İsyanı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Şeyh Sait isyanının ortaya çıkmasının henüz Irak sınırının netleşmediği bir dönemde olması sonucu bakımından önem arz etmektedir. İsyan ile ilgili olarak Şeriat temelli mi yoksa bir Kürt devleti kurulması amacına yönelik mi olduğu sorusu üzerinde günümüzde bile mutabakat sağlanamamıştır.³³³

Dini yönü ağır basan Şeyh Sait İsyanı 13 Şubat 1925 tarihinde patlak verdi. Şeyh Sait ayaklanması, Takrir-ı Sûkun döneminin başlamasına yol açmıştır. Ayaklanma yüz gün içinde bastırılmakla birlikte ortaya çıkardığı sonuçlar itibarı ile uzun süreli gelişmelerle eklemlenmiştir. 13 Şubat 1925 Cuma günü o zamanlar genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Eğil bucağının Piran köyünde devletin hakkında tutuklama kararı verdiği Şeyh Sait'in adamları olduğu ileri sürülen 10 kişinin jandarmaya teslim olmayıp ateşli çatışmalarla karşılık vermeleri ayaklanmanın fitilini ateşlemiştir.³³⁴ Waide Jwaideh; Halifelik ve şeriat taraflarının çıkardığı ayaklanmanın nedenleri arasında Kürt yerel önderlerin ve aşiret reislerinin doğudan batıya sürülmelerinin payı olduğunu (Osmanlı döneminde de Cumhuriyetin ilk yıllarında da zaman zaman Doğu'dan Batı'ya yer değiştirmelerin olması) bunun sonucunda da son Osmanlı Mebusan meclisinde Misak-ı Milli sınırları içerisine alınmış olan Musul üzerindeki Türk iddialarının etkisini

³³² Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, s. 91-94

³³³ Hıdır Göktepe, *Kürtler İsyan-Tenkil*, İstanbul, 1991, s.53

³³⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1992, s.128

zayıflattığını (Musul'da nüfus itibari ile Türklerin yoğunlukta yaşadığının ve kültürel olarak Misak-ı Milli sınırlarına dahil olduğunun belirtilmesi) ve paha biçilmez bir destek İngiliz iddialarına sağladığını ileri sürer.³³⁵ Şeyh Sait isyanı ile ilgili bir başka görüş ise Azadi örgütünün bu isyanın siyasi örgütleyicisi olduğunun belirtilmesidir. Örgütün liderliğini, Halit Bey Erzurum'da yakalanıp Bitlis'te Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey ile hapsedilince ablasının kocası Şeyh Sait devralır. 1295 yılında başlayan bu isyanı, hükümet ordunun yarısını, 52 bin askeri, bölgeye göndererek bastırabilmiştir. Bu tarihten sonra bölgeye yönelik daha sıkı tedbirlerin alındığı görülmektedir. 21 Şubat 1925'te İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Fırkası başkan vekili sıfatı ile çalışmalarına başlamıştır. Bunun üzerine TBMM gelişmeleri değerlendirmek üzere toplanıp Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'na 'dinin ve kutsal inançların siyasi amaçlar için kullanılamayacağı' hükmünü ekledi. Ergani, Dersim, Muş, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Hakkâri ve Van illeri ile Erzurum Kığılı ve Hınıs ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu doğrultuda İsmet İnönü 4 Mart 1925'te İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulduğunu ilan eder. Sonraki süreçte, Haziran 1927 yılında çıkarılan yeni bir yasa ile Kürtlerin yaşadıkları yerden başka yerlere sevk edilmesi talep edilmişti. Şeyh Sait isyanı ile ilgili hükümet içeride bu isyanın bir bölücülük olduğunu belirtmiş, dış dünyaya ise isyanın gerici, şeriatı getirme isteği şeklinde ifade etmiştir. Ahmet Özer; bölgede ortaya çıkan isyanların etnik temelli mi yoksa merkezileşmeye karşı bir tepki şeklinde mi olduğunun günümüzde de tartışılıyor olmasına rağmen Türklük bilincinin bu isyanlardan sonra daha da vurgulandığını belirtir.³³⁶ İsyan bölgesine demir yolu üzerinden askeri sevkiyat yapıldıktan sonra askeri operasyonlar başlatılmıştır. İsyan 8 Nisan 1925'te bastırıldı. Ayaklanan liderlerin bir kısmı karşı koyma güçleri kalmayınca teslim olmuşlardır. 15 Nisan 1925'te ise Şeyh Sait ve yakınındakiler de Varto yakınlarında kısıtılıp yakalanmışlardır. Şeyh Sait yakalandıktan sonra Diyarbakır'a getirilip 27 Mayıs - 28 Haziran tarihleri arasında Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır. Şeyh Sait davasında 389 kişi yargılanıp 47 kişiye idam cezası verilmiştir. 29 Haziran 1925'te aralarında oğlunun da olduğu Şeyh Sait ve 47 kişi idam edilmiştir.³³⁷ Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hükümet tarafından kapatılıp muhalif basın susturulmuştur. İsyan hareketinin

³³⁵ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul, 2006, 100

³³⁶ A. Özer, *age.s.314-315*

³³⁷ F. Babuş, *age.s.106*

bastırılmasından sonra bölgeye yönelik bir dizi tedbirler alınmaya başlanmıştır.³³⁸ Bölgede sıkıyönetim uygulaması varken sakıncalı olarak görülen ve sorun çıkarabileceği tahmin edilen grup veya aşiretler batı illerine göç ettirilmişlerdir ve onların geride kalan yerlerine Türk göçmenler yerleştirilmiştir. Bu uygulama 20 Nisan 1341 (1925) tarih ve 134 sayılı Heyeti Umumiye kararına dayanarak yapılmıştır. Bu konu ile ilgili asıl kanun ilerde çıkarılacak olan ‘bazı eşhasın şark mıntıkalarından garp vilayetlerine dair kanun’dur.³³⁹ Daha öncede belirtildiği gibi homojen bir topluma duyulan gereksinim devlet yöneticileri tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Başbakan İsmet İnönü, homojen bir toplum inşa edilmesi doğrultusunda 1925 yılında yaptığı konuşmada ‘yaşayacaksak yekpare bir millet kitlesi olarak yaşayacağız. İşte milli terbiye dediğimiz sistemin umumi hedefi budur’ şeklinde hedeflenen amacı açıklamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Şeyh Sait ayaklanmasının dinsel, ulusal ayırıcı bir hareket mi ya da karşı devrim teşebbüsü mü olduğu konusunda ayaklanmanın niteliği üzerinde farklı görüşler vardır. Yoğunluk kazan görüşlerden biri ‘irtica’ ve karşı devrim görüşleridir. Mete Tunçay, ayaklanmanın din perdesi altında ulusal bir başkaldırı olduğunu ileri sürüyor ve ekliyor:

“Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey’in yerine başbakan olan İsmet Paşanın ve arkadaşlarının olayı dinsel gericilik ve karşı devrim diye görmeleri ve göstermeleri Doğu’daki bastırmayla sınırlı kalmayacağını daha genel bir karşı hareketi haklı kılmak amacıyla açıklanabilir.”³⁴⁰

Şeyh Sait isyanının patlak vermesiyle birlikte Cumhuriyet iktidarının Kürt konusuna yönelik baskısının da sertleşmeye başladığı görülmektedir. Bu tarihten sonra devletin resmi belgelerinde de geçtiği şekilde Kürt meselesine; tedip, tenkil, asimilasyon yöntemleriyle yaklaşmıştır. Şeyh Sait isyanının hemen sonrasında İsmet İnönü’nün Türk Ocaklarının ikinci kurultayında kurduğu cümleler Cumhuriyet yönetiminin genel anlamıyla azınlıklar ve özel olarak da Kürtler konusunda nasıl bir politika izleyeceğini açıklamıştır:

“Biz açıkça milliyetçiyiz.... Ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların (etnik toplulukların) hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatani içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır.”³⁴¹

Fethi Bey hükümetinin istifa etmesinden sonra 3 Mart 1925’te İsmet Paşa hükümeti kurulmuş ve hükümet programına uygun olarak 4 Mart 1925 yılında 22 ret

³³⁸ H. Göktaş, *age*.s.81

³³⁹ M. Tunçay, *age*. s.174

³⁴⁰ *Age*,s.129

³⁴¹ 27 Nisan 1925, Vakit Gazetesi, Aktaran: A. Yıldız, *age*. s.155-156

oyu ile Takdir-i Sükûn kanunu kabul edilmiştir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey Takrir-i Sükûn yasa tasarısına ilişkin ilk sözü alıp tasarının anayasayı denetim altına almasından ve hükümete anayasaya aykırı yetkiler sağlamasından endişe duyduğunu söyleyip düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Hükümet, istediğiniz belirsiz bazı deneyimlerle herhangi bir kavramı irtica sözcüğü kavramına sokamaz mı? Herhangi bir kavramı da isyan sözcüğü kapsamı içine sokamaz mı?.. Memleketin sosyal düzeni kavramından daha belirsiz, sınırı belirmemiş daha ne vardır?.. Baskıcı hükümetler, sosyal düzen ilkesi altında hep kendi isteklerini ileri sürmüşlerdir. Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik yönetimindeki amaç bütün yurttaşların güven ve huzurudur. Bu gibi konularda hükümetin takdir hakkını kullanması herkesin yararına güvenmesi demektir. Çünkü dünyada sükun ve huzur deyimi kadar geniş bir deyim yoktur. Bu deyim neler görmez ki?.. Dünyadaki keyfi yönetime dayanan bütün hükümetler bütün yanlış işlerini bu kapıdan içeri sokmuşlardır. Bir de güvenlik sözcüğü var. Bu sözcüğü hükümetin eline vererek insanların çabalarını kurtuluş, kıskırtıcılık, bozgunculuk yayayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki insanların uslarından geçenleri bile bu kapsama sokmak mümkündür. Bu nedenlerle bu yasanın Cumhuriyet ve ulusal egemenlik ruhuna aykırı görüyorum”³⁴²

Fikri Bey’in açıklamalarından hükümete bu derece geniş yetkilerin verilmesinin ulusal egemenlik ruhuna aykırı olup, hak ihlallerine ve keyfiyete yol açacağı belirtilmiştir. Sosyal düzen kavramının içeriğinin belirsiz olduğu ve neleri kapsadığının açık olmadığını bu durumun hükümetlerin baskı uygulamalarına da yol açabileceğini vurgulamıştır.

Müslüman etnik toplulukları ‘Türk harsına’ girmiş veya girmeye hazır kabul eden iyimserlik havası Kürtlerin ayaklanmasıyla ortadan kalkmıştır. İsmet Paşa hatıralarında bu durumun değerlendirmesini yapmıştır. Doğu’da Sevr ile kendileri ile sınır bir Ermeni devletinin kurulacak olması Kürtlere de Türklere de kendi vatanlarının tehlikede olduğunu göstermiştir. Kürtler, vatanın Doğu Anadolu’da, Ermeni tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını biliyorlardı. Bu yüzden Milli Mücadele boyunca canla başla beraberlik göstermişlerdir. Zaferden sonra Lozan Antlaşması yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerin yanında yer almışlardır. Kürtler Ermeniler gibi Lozan’a gelip heyetimize müracaat etmemişlerdir. Hatta Lozan’daki konuşmalarda ve milli davaların savunulması ‘biz Türkler ve Kürtler’ şeklinde savunulmuş olmakla birlikte Şeyh Sait isyanı bu birlikteliğin ayrılan ilk işareti olarak kabul edilmiştir.³⁴³ Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra hükümetin tek millet ilkesini gerçekleştirme yönündeki çabaları daha da yoğunlaşmıştır.

³⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima, II, Cilt:15, Yıl: 1924, s.134

³⁴³ İsmet İnönü, *Hatıralar, II*, 1987, s.202. Aktaran: S. Gök, *age*. s. 111

Şeyh Sait isyanından sonra bölgede sakıncalı olarak düşünülen kişi grup ve aşiretlerin Batıya yerleştirilmesi kararlaştırılıp yukarıda değinildiği gibi bu uygulamalar 20 Nisan 1925 tarih ve 134 sayılı Heyet-i Umumiye kararına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda asıl kanun 19 Haziran 1927 yılında 1097 sayılı '*Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp vilayetlerine Nakline Dair Kanun*' adıyla çıkarılmıştır. İsyan bastırıldıktan sonra hükümet, sıkıyönetimin kaldırılmasını düşünmüş fakat bölgede oluşacak boşluğu doldurmak için 26 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı '*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun*' çıkarılmıştır.³⁴⁴

3.3.2. Ağrı İsyanı

Batı örnek alınarak modern ve laik bir ulus devlet inşa sürecinin Anadolu coğrafyasında sancılı geçtiği görülmektedir. Diğer bir değişle ulus devlet projesinin uygulamalarına yönelik farklı kesimler karşı reaksiyonlar göstermişlerdir. Bu atmosferde Kürtlerin politize olduğu görülmektedir. 1972 yılında Emekli Kurmay Albay Reşat Halli tarafından kaleme alınıp Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayımlanan Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938) isimli kitapta bu yıllarda Kürtlerle ilgili 16 ayaklanmanın olduğu belirtilmiştir. Bunların haricinde Kürtlerle ilgisi bulunmayan 12-28 Eylül tarihleri arasında Nasturi ayaklanması ile 23 Aralık 1930 tarihli Menemen olayı Kürt isyanlarının dışındadır.³⁴⁵

³⁴⁴ H. Göktaş, *age.* s.797-90

³⁴⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (1923-1931) İstanbul, 1989, s.134-135. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanununun bütün boyutları ile anlaşılabilmesi tarihsel arka planın tüm yönleri ile irdelenmesini gerektirmektedir. Multinasyondan nasyonal devlete geçerken bu geçiş çok boyutlu ve sancılı bir süreci kapsamaktadır. Homojen bir topluma duyulan gereksinim ile Ulus inşası bir süreci kapsamakla birlikte bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Lozan antlaşması ile Türk ulus devletinin tüm dünyaya tanınırlığı sağlanıp bir adım atılmış bunun kökleşmesi için de birçok alanda çaba sarf edilmiştir. Bu çalışmada belirtildiği gibi 1934 iskân kanununun Türk ulusal kimliğin inşasında bir araç olarak oynadığı role değinilmiştir. Uluslaşmanın bir süreç olduğu gerçeğinden yola çıkıp bu süreç sonraki uygulamalarda da devam etmiştir. Şüphesiz ki Kürt isyanları ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik özel uygulamalar Dersim isyanı ile devam etmektedir. Fakat bu çalışmanın sınırları gereği Tunceli Kanunu, daha sonra vuku bulan Dersim olayları dâhil edilmemiştir. Çünkü dersim isyanı başlı başına incelenmesi gereken bir araştırma konusu olduğundan bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için dahi edilmemiştir. Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı tarafından Yayımlanan kitapta belirtilen Cumhuriyet dönemi Kürt ayaklanmaları şunlardır:

1. Şeyh Sait Ayaklanması: 13 Şubat - 31 Mayıs 1925
2. Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı: 9 - 12 Ağustos 1925
3. Sason Ayaklanması: 1925 - 1937
4. I. Ağrı Ayaklanması: 16 Mayıs - 17 Haziran 1926
5. Koçuşağı Ayaklanması: 7 Ekim - 30 Kasım 1926
6. Mutki Aayaklanması: 26 Mayıs - 25 Ağustos 1927
7. II. Ağrı Harekâtı: 13 - 20 Eylül 1927
8. Bicar Tenkil Harekâtı: 7 Ekim - 17 Kasım 1927
9. Asi Resul Ayaklanması: Mayıs -3 Ağustos 1929

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra Ağrı isyanı yeni rejimi tehdit eden ikinci büyük isyan olarak görülmektedir. İlk Ağrı isyanı 1926'da ikinci Ağrı isyanı 1927'de üçüncüsü de 1930 yılında patlak vermiştir. Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra İsyandan kurtulanlar dağlara ve İran'a kaçmışlardır daha sonra 1927 yılında Lübnan'da kurulan Xoybun (1927 yılında kurulan bu cemiyet bir Kürt örgütlenmesi olup 1939 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.) örgütünün içine katıldılar. İsyanın siyasi liderliğini bu örgüt üstlenmiştir. Komutanlığına da eski bir subay olan Binbaşı İhsan Nuri general rütbesi ile getirilmiştir.³⁴⁶

Şeyh Sait isyanından sonra yıllar içerisinde yayılarak etkisini gösteren Ağrı isyanını Kürt milliyetçisi Hoybun/Xoybun örgütü yönlendirmiş ve 1926'dan beri belli aralıklarla devam edip 1930 sonbaharında bastırılabilmiştir. Kürt isyanlarının içerisinde bastırılan Şeyh Sait ayaklanmasından sonra sürekli gündemde olan olaylar Ağrı ayaklanması ile 1935 ile 1938 yılları arasında Dersim olaylarıdır.³⁴⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi Ağrı isyanı en kapsamlı olan II. isyandır. Bu isyandan sonra Ağrı dağına sığınan Celali, Hasanana, Cibran, Haydaran, aşiretleri Celali Berho'nun başkanlığında bir isyan merkezi kurmuş ve hazırlıklara başlamışlardır.³⁴⁸ Ağrıda isyan hazırlığı yapan Kürtlerle askeri birliklerin karşılaşması 16 Mayıs 1926 tarihine rastlamaktadır. I. Ağrı harekâtından sonra 3. Ordu Müfettişliği isyancıların çoğunluğunun İran'a kaçmaları üzerine yeni bir tedip harekâtına duyulan gereksinimi belirten bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor 25 Ağustos 1927 tarihinde Genelkurmay başkanlığına sunulmuştur. Raporda şu ifadeler yer almıştır:

"Ağrı Dağı asilerin tedibatı için bir taarruz harekâtı hazırlanmaktadır. Şimdiye kadar alınan bilgiler ve yapılan keşiflere göre, burada en çok 300 çadır vardır. Bu miktara göre eli silah tutan asi miktarının 800 kadar olduğu kabul edilmektedir. Harekâtın sürat ve güvenle yapılabilmesi için 9. Kolordu, Kars'taki 29. Alay ile 9. Tümen Komutanının da Ağrı bölgesine alınmasına lüzum göstermekte ve bu husus Ordu Müfettişliğince de uygun görülmektedir. İranlıların Ağrı asilerini teşvik ettiğine dair bazı haberler olduğu için asilerin tedip sırasında, geçen sene meydana gelen I. Ağrı ayaklanmasında olduğu

---

10. Tendürük Harekâtı: 14 - 27 Eylül 1929

11. Savur Tenkil Harekâtı: 26 Mayıs -9 Haziran 1930

12. Zeylan Ayaklanması: 20 Haziran - Eylül başı 1930

13. Oramar Ayaklanması: 16 Temmuz - 10 Ekim 1930

14. III. Ağrı Harekâtı: 7 - 14 Eylül 1930

15. Pülümür Harekâtı: 8 Ekim - 14 Kasım 1930

16. Dersim Tedip Harekâtı: 1937 - 1938

³⁴⁶ A. Özer, age. s.316

³⁴⁷ Ahmet Demirel, Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İstanbul, 2014, s.64

³⁴⁸ H. Göktaş, age. s.94

gibi yine İran'a kaçmaları muhakkak olduğundan, bu hususun lehte temini bakımından İran hükümetiyle gerekli siyasi ilişkilerin sağlanmasına lüzum vardır,"³⁴⁹

Ağrı isyanının bastırılmasına yönelik ikinci harekâtta da istenilen sonuç alınamamıştır. Bu doğrultuda III. Harekât 7 Eylül'de başladı ve isyanın önderlerinin bazılarının İran'a kaçması bazılarının da yakalanması ile birlikte isyan bastırıldı. 4 Eylül günü verilen emir üzerine 7 Eylül'de başlatılan harekât 14 Eylül'de Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan *'Ağrı tedip harekâtı, eşkıyanın kesin yenilgisi ile son bulmuş ve bir hayli reis öldürülmüştür. Dağılan eşkıya artıkları ile kaçarken bıraktıkları eşya ve hayvanları ve mağaralarda, sarp yerlerde gizlenmiş bulunan perakendeleri toplamak üzere tertip edilen müfrezeler tarama ile meşguldür. Harekât sonra erdiğinden bundan sonra tebliğ verilmeyecektir.'* şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁰ Hükümet tarafından Şeyh Sait ayaklanmasından sonra da ayaklanmaların devam edeceği düşüncesi belirmeye başlamıştı. Görüldüğü üzere Şeyh Sait ayaklanmasından sonra küçük çapta olanların yanında büyük çapta ayaklanmalar da meydana gelmiştir. I. Ağrı ve II. Ağrı harekâtından sonuç alınamayınca III. Ağrı harekâtı gerçekleştirilmiştir. III. Ağrı harekâtı 7 Eylül'de başlayıp bir hafta sürmüştür. General Salih Omurtak Harekâtı yönetmekteydi. Harekât sonunda ayaklanan liderlerin bir kısmı öldürüldü. Üç yıl süren Ağrı ayaklanması 14 Eylül 1930'da bastırıldı.³⁵¹

16 Temmuz 1930 Cumhuriyet Gazetesi, 'Ağrı Harekâtı bu hafta başlıyor' Başlığı altında isyan hareketini şöyle aktarmaktaydı:

"Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türk'ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşküyaya iltica eden köylere tamamen yakılmaktadır. Zilan harekâtında imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur... Bu hafta içinde Ağrı dağı tenkil harekâtına başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı'da tarama harekâtına başlayacaktır. Bundan kurtulma imkânı tasavvur edilemez".³⁵²

Ağrı isyanından sonra, geleneksel Kürt ileri gelenleri ağalar, şeyhler vb. ve Kürt köylüleri kitlesel göçe tabi tutulmuşlardır. Xoybun/Hoybun örgütünün yönlendirmesi ile milliyetçi bir görünüme sahip olan Ağrı isyanının kendinden önceki isyanların bir devamı olduğu görülmektedir. Ağrı ayaklanması diğer ayaklanmalara göre uzun süreci kapsamı bakımından da önem arz etmektedir. İsyân, İran ve Sovyet Rusya'nın da

³⁴⁹ H. Göktaş, age. s. 96

³⁵⁰ Reşat Halli, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, (1924-1938) Aktaran: H. Göktaş, age. s.99

³⁵¹ Uğur Mumcu, age. s. 25

³⁵² Cumhuriyet, 16 Temmuz 1930

yardımları ile bastırılmıştır.³⁵³ Bu ikinci büyük Kürt isyanından sonra Kürt sorununun çözümüne yönelik radikal çözümler içeren iskân kanunu yürürlüğe girecektir. Takrir-i Sükûn dönemi Şeyh Sait isyanının patlak vermesi ile birlikte başlamış devamında süregelen isyanlarla birlikte kamusal önlemler de sıkılaşmıştır. Bu durum Türkiye'nin siyasal yapısında değişikliklere yol açmıştır. Kürt isyanları Cumhuriyetin kuruluşu öncesinde başlayan hareketlilik ile birlikte 1930'lu yıllar süresince devam etmiştir. Yeni kurulan Türk ulus devletinin dikkatini bu bölgeye yoğunlaştırmış ve devamında tehlikenin bertaraf edilip önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.

Cumhuriyet dönemi boyunca Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorununu Ankara hükümetlerinin sadece bir güvenlik ve asayiş sorunu olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda çözüm yöntemi olarak da askeri önlemlerin yanı sıra iskân ve zorunlu göç politikaları ile bölgenin nüfusunun homojenleştirilmesine diğer bir deyişle Türkleştirilmesine çalışılmıştır. Olağanüstü yönetimin en önemli araçlarından biri de Sıkıyönetim ve Umumi Müfettişlikler yoluyla sağlanmaktaydı.³⁵⁴

Kürt isyanlarının nedenleri arasında ulus devletin homojen bir toplum inşa etmesi doğrultusunda geleneksel aşiret ve din eksenli yapılanmaların kimlik, kültür gibi unsurları kısıtlayan uygulamalara yönelik bir reaksiyon göstermeleri de yer almaktadır. Modernleşme projesi ile birlikte aşiret ağalarının ve dini önderlerin otoritelerine karşı sınırlayıcı önlemlerin getirilmesine yönelik reaksiyon isyanlar şeklinde kendini göstermiştir. Bir taraftan yönetici kadronun aşiretler halinde yaşayan Kürtlerin başında bulunan ağalarla ilişkilere önem verdikleri görülüp birtakım politikalarla onları devlete yakın tutmak istemişlerdir bu doğrultuda Mecliste sürekli olarak aynı aşiret liderlerinin ve şeyhlerinin milletvekili olarak kalmaları sağlanmıştır. Fakat bir taraftan da modern ulus devlet yapısıyla uyuşmayan aşiret yapılanmasının tasfiye edilmesine çalışılmış ve aşiret liderlerine hiçbir imtiyaz tanınmayacağı ifade edilip şeyhlik ve şeyhlik düzenine karşı olunduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda atılan adımlar aşiret liderlerinin devlete karşı harekete geçmesine yol açmıştır.³⁵⁵

Kurtuluş Savaşı süresince hatta 1915 yılından başlayarak Cumhuriyet kurulana kadar birliğin söyleminin İslami olması, birliğin İslam kardeşliği ve Müslüman halkların eşitliği düşüncesi etrafında ortak duygu ve amaç ile doğru orantılıdır. Bu yıllarda sürekli

³⁵³ A. Özer, *age.s* .316

³⁵⁴ A. Demirel, *age.s* .64-65

³⁵⁵ İsmail Beşikçi, *CHP Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, s.243-245

dile getirilen milli ve millet kavramları da Türk milletini değil İslam milletine işaret eder. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk yerel kongreleri milli bir kongre ve Meclis altında toplarken ve birçok yazılı metinde Müslümanların eşitliği ve hakları vurgulanırken yapılan aslında yerel Müslümanlık sözleşmelerinin milli ve genel bir Müslümanlık sözleşmesin altında birleştirilmesiydi.³⁵⁶ Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk kimliği etrafında kümelenmiş homojen bir toplum ile radikal bir Batılılaşma ve seküler bir ulus devlet inşa edilme isteği doğrultusunda Müslümanlık sözleşmesinin İslami söylemini devam ettirmesi mümkün değildi. Dolayısıyla Müslümanlık sözleşmesinden Türklük sözleşmesine geçiş sadece bir Türkçülük akımı değil, aynı zamanda dini milletten seküler ulusa geçişi sembolize eden bir laiklik adımıydı.³⁵⁷ Bu doğrultuda yöneticilerinin sıklıkla dile getirdiği Kürtlerin ulusun parçası olduğu anlayışının Türklük sözleşmesine geçiş ve patlak veren Kürt isyanları ile kırılmaya uğradığı görülmektedir.

Kürt sorununa yönelik anlayış devlet söyleminde Kürt sorunu yoktu, sadece güvenliği tehdit eden girişimler vardı şeklinde olmuştur. Sorunun çözümü Doğu illerinin islahında aranmaktaydı. Devlet yöneticilerinin resmi belgelerinde, Kürt bölgelerindeki huzursuzluğun nedeni olarak doğunun geri kalmışlığı ve çağın gerisindeki aşiret yapılanmaları gösteriliyordu.³⁵⁸ Bu doğrultuda bölge sorunu modernleşmeye ve medenileşmeye karşı bir direnç şeklinde görülmüştür. Ortaya çıkan isyanlar hakkındaki söylemler yoğunlukla '*ortaçağ kurumlarını sürdürmek istiyorlar, şeriatı getirecekler, gericiler*' şeklinde vuku bulmuştur.³⁵⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal güvenlik endişesine yönelik yapılan vurgular ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin erken döneminde devlet söylemlerinin Kürt hareketliliği nedeniyle güvenlik eksenli olduğu görülmektedir. Kurtuluş Savaşı süresince ve Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen söylem olarak etnik anlamda bir kimlik tanımlaması yapılmaktan imtina edilmiştir. İlerleyen yıllarda Rejim kendini tahkim ettikten sonra ulusal devletin yeni bir kimliğe duyulan gereksinimi ortaya çıkmıştır.³⁶⁰ Ulus devletin kimliğinin kapsayıcılığı bakımından Türk kimliği birinci dereceden öneme haiz olup etnik ve dini olarak farklı olan gruplar Türkiye vatandaşları

³⁵⁶ B. Ünlü, *age.s.151*

³⁵⁷ B. Ünlü, *age.s.165*

³⁵⁸ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, 1999, s.62

³⁵⁹ İsmail Beşikçi, *CHP Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, s.245-248

³⁶⁰ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, İstanbul, 2008, s.134

olarak kabul edilmekle birlikte bu etnik ve dini kimliklerin görünür olması istenmemiştir.³⁶¹ Genel görüş çerçevesinde, Türk kimliği Türkiye tarihi boyunca tek kimlik olarak kabul edilmiştir. 1924 Anayasasının 88. Maddesine göre Türk tanımı, ‘Türkiye sınırları dâhilinde yaşayan, etnik kökeni ve dini ne olursa olsun Türkiye’ye vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi kapsar’ şeklinde ifade edilmiştir. Bu anayasal tanımın gerçek hayata yansımaları ise farklı olmuştur. Gerçek vatandaşlar yalnız Hanefi – Müslüman Türkçe konuşanlar olarak görülmüştür. Müslümanlık ulusun bütünleyici parçasını oluşturmakla birlikte Türk olmanın ön koşulunu da oluşturmuştur. Hristiyan ve Musevi öğrencilerin dönem içerisinde askeri okul ve akademilere girememesi bu duruma örnek olabilmektedir.³⁶² Bu doğrultuda Türklük sözleşmesinin asıl olarak yazılı olmayan kurallarla, kurumların yapılanmasıyla, fiili uygulamalarla, gündelik alışkanlıklarla, bilgilenmeme ve duygulanmama stratejileriyle çalıştığı görülmektedir.³⁶³

3.4. Kürt İsyanlarına Yönelik Raporlar ve Çözüm Önerileri

İsmet Paşa, Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra Çankırı mebusu ve Maliye Vekili Abdülhalik (Renda)’yı isyan bölgesinde incelemeler yapmak ve hükümete tavsiyelerde bulunmak üzere görevlendirmiştir. Abdülhalik Renda bölgeye yaptığı inceleme gezisinden sonra 1 Eylül’de raporu İsmet Paşaya sunmuştur. Aynı tarihlerde Dâhiliye Vekili Cemil (Ubaydın) da bir rapor hazırlamıştır. Bu iki rapor 24 Eylül 1925’te Bakanlar kurulunca yürürlüğe konulacak Şark Islahat Planının temelini oluşturacaktır. Abdülhalik Renda’nın hazırladığı raporda temel işaret ettiği nokta ‘Kürtlerde milliyetçilik fikrinin gelişmekte’ olduğuna ve buna bağlı olarak gelecekte tamamen milli bir isyanın ortaya çıkma ihtimalinin güçlenmesine işaret etmiştir. Raporda önerilen çözüm yöntemi bölgenin Türkleştirilmesine yöneliktir.³⁶⁴

14 Eylül 1925 yılında TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Bey’in (Renda) Başbakan İsmet İnönü’ye sunduğu Doğu raporu, erken cumhuriyet döneminde Tek Parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önem arz etmektedir. Şeyh Sait isyanı sonrası, Abdülhalik Bey’in bölgeye inceleme yapmak üzere geldiği sırada Doğu Raporu’nu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çalışma, doğu bölgesinde vuku bulan isyanların sebepleri ve yapılması gerekenler

³⁶¹ age. s.151

³⁶² Age. s.139

³⁶³ B. Ünlü, age. s.169

³⁶⁴ Mustafa Şener, *Burjuva Uygarlığının Peşinde, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasi Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd. age. s.304

hakkında uzun bir rapor niteliğindedir. Doğu Anadolu'nun yeniden dizayn edilebilmesi için devlet politikasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği raporda belirtilmiştir. Abdülhalik Bey'i Doğu Raporunda öne çıkan meselelerden biri de *'aşarın kaldırılması ağa ve bey köylerinde henüz hayırlı tesirler gösterememiştir; aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları kırılmamıştır'* tespiti yapıp bu raporda belirtilen hususlardan biri olan aşiret reislerin gücü ve bu gücün devlet otoritesi tarafından kırılmamış olduğunun belirtilmesi önem arz etmektedir.³⁶⁵ Bu raporda dikkat çeken konulardan biri de nüfus sayımının yapılması gerektiğinin belirtilmiş olmasıdır. Bunun sonucunda mevcut nüfusun niteliği hakkında sağlıklı veriler elde edilebilecekti. Bu doğrultuda nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı TBMM'nin çıkarmış olduğu 893 numaralı kanun ile 28 Ekim 1927'de yapılmıştır. Nüfus sayımını 1926 yılında kurulmuş olan İstatistik Umum Müdürlüğü yürütmüştür. Bu nüfus sayımında vatandaşlara ilk defa 'ana diliniz nedir'³⁶⁶ sorusunun sorulmuş olması Doğu Anadolu'daki nüfusun niteliğinin tespit edilmek istenmiş olmasındandır.

1934 yılından çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu'ndan sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik bir dizi raporların hazırlandığı görülmektedir. Bu raporlar içerisinde İsmet İnönü'nün 1935 yılında yaptığı Şark seyahat raporu dikkat çekicidir. Umumi Müfettiş raporları ve Genel Kurmay Başkanının Dersim ile ilgili önerilerini okuyan Başbakan İnönü 1935 yılı aylarında Karadeniz ve Doğu illerini kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Dersim bölgesinde ilerleyen dönemde çıkacak isyan öncesinde buradaki hareketlilik yöneticiler tarafından bilinmekteydi. İsmet İnönü, Dersim sorunlarını kendisi yerinde incelemek istemişti. İsmet İnönü, Doğu gezisinden sonra bir rapor hazırlayarak 21 Ağustos 1935'te Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştur. 1935 yılında hazırlanan bu raporda illerin tek tek değerlendirilmesi yapıp ve alınması gereken önlemler sıralanmıştır.³⁶⁷ İsmet İnönü'nün hazırladığı Doğu raporu sonraki yıllarda hazırlanan raporlara öncülük etmesi bakımından önem taşımaktadır. İsmet İnönü'nün hazırlamış olduğu Doğu raporu ilk olarak gazeteci yazar Saygı Öztürk tarafından kitaplaştırılmıştır. Rapor kapsamlı bir şekilde İnönü'nün gezdiği yerleri ve karşılaştığı durumları içermektedir. Raporun ilk kısmında Fransa ile Türkiye arasındaki

³⁶⁵ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Seta Raporu, Ankara, 2011, s. 66-68 Aktaran: Ahmet İlyas, "Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar", *International Journal of Social Science* Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2496> Number: 28 , p. 329-348, Autumn II 2014, s.332

³⁶⁶ Umumi Nüfus Tahriri, (28 Teşrinievvel 1927) Fasikül III, Ankara, 1929, s.31-32

³⁶⁷ U. Mumcu, *age.s.73*

sınır çatışmalarından dolayı Fransızların aşiretleri Türkiye'nin üzerine salabileceğinden bahsetmiştir.³⁶⁸

İnönü 'idari meseleler' başlığı altında Doğu ve Güneydoğu'da Umumi müfettişlik kurulmasını önerir. '*Dersim vilayetinin yeniden askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması gerektiğini savunur.*' İnönü iskân ve kolonicilikten bahsedip, '*Van, Muş ve Erzincan ovaları Kürt yayılmasına açıktır, Van ve Erzincan'da acele olarak Muş ovasında tedricen birde Elazığ ovasında kuvvetli Türk vücuda getirmek zorundayız.*' İnönü, muhtelif ovalarda kendiliğinden gelip yerleşen Kürtlere dokunulmayacağını söyler ve yalnız '*Erzincan ovası için Dersim ıslahından sonra karar vereceğiz*' demiştir. İnönü aynı zamanda '*Şarkta iskân kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Bu yüzden Karadeniz'den getirdiğimiz ilk göçmenleri memnun etmek zorundayız*' şeklinde ifade etmiştir.³⁶⁹ Genel olarak, İsmet İnönü devletin Doğu bölgesinde istikrarlı bir politika izlemediğinden bahsedip kendisinden önceki raporları eleştirmiştir. Raporun sonuç bölümünde, sıhhi, mülki, ve asayişin eğitim konusundaki sıkıntıların giderilmesi ile önemli sonuçlar verebileceğinden bahsetmiştir. İsmet İnönü, aşiret reislerinin, devlet ile halk arasındaki iletişimsizlik ve devletin halka inememesine binaen ortaya çıkan boşluğu doldurduğuna dikkat çekmiştir. Devletin bu sorunun giderilmesine yönelik ise tam otoriter olup ağırlığını hissettirmesini istemektedir. İsmet İnönü'nün Kürt raporu, İnönü tarafından Umumi Müfettişliğe atanmış olan Abidin Özmen'in ileride hazırlayacağı Doğu raporu açısından önemlidir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesine yönelik raporlar cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiştir.

3.5. Şark Islahat Planı

Şeyh Sait isyanının ardından Kürt isyanlarına ilişkin çözüm arayışları hızla devam etmiştir. Ali Fethi Okyar 2 Mart 1925 tarihinde doğu illerinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Hıyanet-i Vataniye kanununa ilave edilen ek bir madde ile '*dini mukaddesatı siyasi amaçlara esas ve alet etmek maksadıyla cemiyet kuranlar*' vatan hainliği kapsamına alınıp ve bunlara yönelik hüküm getirmiştir.³⁷⁰

Şark Islahat Planı da Kürt isyanları ile ilgili çözüm önerilerinden biri olarak görülmüştür. 1925 yılından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik pek çok

³⁶⁸ Saygı Öztürk, *İsmet Paşanın Kürt Raporu*, İstanbul, 2008, s.26. Aktaran: A. İlyas, *age*, s. 339.

³⁶⁹ Mehmet Bayrak, *Kürdoloji belgeleri*, -2, 2004, s.412. Aktaran: H. Aygün, *age*, s.89-90

³⁷⁰ Yalçın Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası*, İstanbul, 2010, s.100

rapor hazırlanmış olup ve sonuçta bu raporlar ortak bir rapor haline dönüştürülüp Şark Islahat Planı hazırlanmıştır.³⁷¹ Türkiye Cumhuriyetinin Kürt politikasının temellerini belirleyen en önemli hukuk ürünlerinden biri olan Şark Islahat Planı Kürt hareketliliğini önleme ve Türkleştirmeyi programlamak amacıyla 24 Eylül 1925 yılında hazırlanmıştır. Bu doğrultuda 8 Eylül 1925'te 2536 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Şark Islahat Kurulu isimli bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyetin 15 gün içinde rapor hazırlaması gerekip heyetin içinde, İçişleri Bakanı Cemil (Uybadin), Adalet Bakanı Mahmut Esat (Boz- kurt), Çankırı Milletvekili ve sonra Meclis Başkanı olan Mustafa Abdülhalik (Renda) ve Genelkurmay İkinci Başkam Kâzım (Orbay) görevlendirilmiştir. Bu kişiler ve Fevzi Çakmak Paşa kurulun kurulmasından önce, doğuda sorunun çözümü için incelemeler yapıp tespit ve önerilerini topladıkları dosyalar hazırlamışlardır. Bunlardan, Türkçü olan Abdülhalik Renda; *'Türk'ün en kötüsü bile en iyi Kürt'ten iyidir'* sözünü söyleyip özetle raporunda fikirlerini şöyle ifade etmiştir: *'Fırat'ın doğusundaki Kürt nüfusu 1 milyon 400 bin civarındadır. Bölgede 4'te 3 oranında çoğunluğa sahip olan Kürtler dillerini hâkim kılmışlardır. Türkçe öğrenmeye gerek duymadan işlerini görebilmektedirler. Hatta Türk erkeklerinin yüzde 80'ini de Kürtçe öğrenmeye mecbur etmişlerdir. Bölgede Kürt nüfusu büyük bir hızla artmakta ve intikam fikirleri gelişmektedir.'*³⁷² Şark Islahat Kurulu üyeleri tarafından bu ve buna benzer dosyalar hazırlanmış ve sonunda ortak rapor hazırlanarak Başbakanlığa sunulmuştur. Şark Islahat Planında devletin Kürt politikası 27 maddede belirlenip toplanmıştır. Bu planın esasları, ülkede Genel Müfettişliklerin kurulması, sürekli sıkıyönetim uygulanması, Kürtçülüğün elebaşı ailelerin batıya göç ettirilmesi, Kürt kadınlarına ve kızlarına süratle Türkçe öğretilmesi gibi Türkleştirme tedbirlerini öngören 27 maddeden oluşmaktaydı. Doğu illerinde yürürlüğe girecek olan bu askeri uygulama bu program sonlanıncaya kadar devam edecekti. Bu uygulamanın ikinci maddesi ile *'Türkiye 5 Genel Müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Beşinci Genel Müfettişlik bölgesi şu illerden oluşmaktadır: Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Ela-ziz, Dersim (Tunceli), Malatya, Ergani. Bayezit vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları programın uygulanmasına kadar geçici olarak beşinci Müfettişlik emrinde bulunacaktır. Genel Müfettiş, Islahat Programının kesintisiz uygulanmasına memur olup, emrinde her Bakanlıktan bir müfettiş ile bir askerî danışman ve ayrıca uzman heyetler bulunacaktır. Bölgedeki seyyar jandarma alayları*

³⁷¹ A. Yıldız, age.s.241

³⁷² Y. Toker, age. s.160-163

da onun emrinde olacaktır. Sıkıyönetim bölgesinin askeri amiri 7. Kolordu Komutanı olup, sıkıyönetim başkam sıfatıyla Genel Müfettişe bağlı olacaktır.³⁷³Görüldüğü

³⁷³ Bkz. Yalçın Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası*, İstanbul, 2010, s.164-165, Ahmet Özer, *Beş Büyük Kavşakta Kürtler ve Türkler*, İstanbul, 2009, s.298-301

1-'Doğu illerinde (Kürdistan) yürürlüğe konulan askeri idare, aşağıdaki programın uygulanması son buluncaya kadar devam edecektir.3- Olağan mahkemelerde ve sıkıyönetim mahkemelerinde asker ve sivil yerli hâkim (yani Kürt hakim) bulunmayacaktır.4- İsyandan sonra İstiklal Mahkemelerinde cezalandırılmayanlar da cezalandırılacaktır.5- Van şehri ile Midyat arasındaki hattın batısında Ermeniler'den kalan araziye Türk göçmenler yerleştirilecektir. Bunun için sıkıyönetim bölgesindeki illerde bulunan Ermeni malları satılmayacak ve hatta Kürtler'e kiraya bile verilmeyecektir. Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek Türkler öncelikle Elazığ-Ergani-Diyarbakır, Elazığ-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl dağının doğu ve güneyi ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakır-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecektir. Bunlardan başka Rize, Trabzon illeri ile Erzurum ilinin kuzeydoğu kazalarında yoğunlaşan halktan (Yani Laz ve Gürcüler) isteyenler, Hıms Çayı ile Murat Vadisine ve Van Gölünün kuzeyine yerleştirileceklerdir. Kürtler yerleştikleri Ermeni topraklarından çıkarılacak, eski yerlerine gönderilecek veya Batı'da iskân edileceklerdir. Ermeni topraklarına yerleştirilecek Türklerin, Kürtlerin saldırılarından korunması için özel önlemler alınacaktır. 1926 yılında bölgeye 50 bin kişinin iskân edilmesi öngörülmüş ve bunun için 7 milyon TL ödenek ayrılmıştır. Bölgeyi Türkleştirme amacıyla 10 yıl içinde Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan'dan en az 500 bin kişinin getirilmesi planlanmıştır. 6-Bölgedeki arazi yazımı Maliye Bakanlığı tarafından acele yapılacaktır. 7- İç İşleri Bakanlığı 5. Müfettişlik bölgesinde acele nüfus tespiti yapacaktır. 8- İsyanı iştirak eden halka (Kürtler) isyan dolayısıyla yapılan masrafların yüklenmesi için Maliye Bakanlığı kanun tasarısı hazırlayacaktır. 9- Kürt isyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları, yandaşları ve aşiret reislerinden Hükümetin Şark'ta kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da Hükümetin göstereceği yerlere gönderileceklerdir. İsyan sırasında Hükümete yardım edenlerle Hükümetle birlikte doğrudan isyan aleyhinde hareket edenler yerlerinde kalacaklardır. 10- Şarka "mefkureli ve muktedit" Türk görevliler gönderilecek, bunlar % 75 zamlı maaş alacak, ikinci derecedeki memurluklara bile Kürt memur atanmayacaktır. 11- Hakkari, Van gibi sınır boylarında askeri güç arttırılacaktır.12- Silahlar toplanacak, evlerinde ve üstlerinde silah bulunduranlar Divan-ı Harbi Örfilere sevk edileceklerdir. 13- Aslen Türk olup, Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hınımansur, Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanarak cezalandırılacaklardır.14- Aslen Türk olan ve Kürtlüğe eğilimli olanların bulundukları yerlerde ve Siirt, Mardin, Savur gibi halkın Arapça konuştuğu bölgelerde Türk Ocakları, yatılı bölge okulları ve bilhassa kız okulları açılarak çocukların eğitime özendirilmeleri sağlanacak, bu konuda özellikle Dersim'e öncelik verilecektir. 15- Dersim'lilerden göç etmek isteyenler Sivas'ın batısındaki alanlara kaydırılacaklardır. 16- Fırat'ın batısındaki bölgelerde dağınık biçimde yerleşmiş olan Kürtlerin, Kürtçe konuşmaları mutlaka yasaklanacak ve kız okullarına

gibibeliren isyan hareketleri ile birlikte bu bölgeye yönelik özel uygulamalar getirilmiştir. Şark Islahat Planının 5. maddesinde '*Van şehri ile Midyat arasındaki hattın batısında Ermenilerden kalan araziye Türk göçmenler yerleştirilecektir. Bunun için sıkıyönetim bölgesindeki illerde bulunan Ermeni malları satılmayacak ve hatta Kürtler'e kiraya bile verilmeyecektir. Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek Türkler öncelikle Elazığ-Ergani-Diyarbakır, Elazığ-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl dağının doğu ve güneyi ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakır-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecektir. Bunlardan başka Rize, Trabzon illeri ile Erzurum ilinin kuzeydoğu kazalarında yoğunlaşan halktan (Yani Laz ve Gürcüler) isteyenler, Hıms Çayı ile Murat Vadisine ve Van Gölünün kuzeyine yerleştirileceklerdir. Kürtler yerleştikleri Ermeni topraklarından çıkarılacak, eski yerlerine gönderilecek veya Batı'da iskân edileceklerdir. Ermeni topraklarına yerleştirilecek Türklerin, Kürtlerin saldırılarından korunması için özel önlemler alınacaktır. 1926 yılında bölgeye 50 bin kişinin iskân edilmesi öngörülmüş ve bunun için 7 milyon TL ödenek ayrılmıştır. Bölgeyi Türkleştirme amacıyla 10 yıl içinde Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan'dan en az 500 bin kişinin getirilmesi planlanmıştır.*'³⁷⁴Bu maddeden de anlaşıldığıbuKürtlerin yoğunlukta yaşadığıyerlerle ilgili sıkı önlemler alınarak Türk kültürüne mensup nüfusun buralarda yerleştirilmesi ile yeknesak bir nüfusun oluşturulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda CHP'nin 1927 tarihli parti programında ulus inşası ve ulus içerisinde Türk kültürüne vurgu yapılmıştır. Madde 5. '*Vatandaşlar arasında en kuvvetli rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak*

öncelik verilerek kadınların Türkçe öğrenmeleri sağlanacaktır. 17- Hükümet binaları ve Jandarma karakolları ile sınır karakolları hızla yapılacaktır. 18- Umumi Müfettişlikler bölgedeki yolları süratle yaptıracaktır. 19- Şark demiryolunun Erzincan'a, Sivas-Elazığ-Diyarbakır, Elazığ-Çapakçur-Muş ve Van Gölü'ne mümkün olduğu kadar kısa zamanda varması sağlanacaktır. ' 20- Karakollar savunmaya elverişli yerlerde yapılacak ve telefon ve telsizle donatılacaktır. 21- Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve güvenlik açısından hudut komiserleri, yeterli güvenlik gücü kullanımı için Genel Müfettişten gerekli direktifleri isteyeceklerdir. 22- Kaçakçılığın önlenmesi için sınır bölgelerine zırhlı araç verilecektir. 23- Şehir, kasaba ve nahiyelerde güvenlik görevleri polise bırakılacaktır. 24- Yabancı kişilerin hükümetin izni olmaksızın bölgeye girmesine izin verilmeyecektir. 25- Nüfus yazımı yapılan bölgelerde en kısa zamanda Askerlik Şubeleri kurulacak ve asker alımı yapılacaktır. Bunlar (Kürt gençleri) bir süre için "silahsız hizmetlerde" bulundurulacaktır.26- Resmi işlemlerde halkla doğrudan temas kurulmasına özen gösterilecek, aracı kişilere asla izin verilmeyecektir.27- Müfettişlik bölgesindeki il taksimatı bu planın kabulüne kadar ertelenecektir. '

³⁷⁴ A. Özer, age. s.299

*Türk dilini ve kültürünü bihakkın yaymak ve inkişaf ettirmeyi esas kabul eder.*³⁷⁵ Parti programında da dil birliğe vurgu yapıp ortak bir kültür oluşturmada dilin önemine değinilmiştir. Bu doğrultuda Kürtlerin yaşadığı yerlere yönelik 1925-1930 yılları arasında içişleri bakanlığı müfettişleri tarafından 10 kadar dâhili rapor hazırlanmıştır. Bu raporlar görülmektedir ki Türkiye'yi Fırat'ın Kuzeyi ve Doğusu olarak iki bölgeye ayırmaktadır. Bu raporlarda Kürt nüfusunun korunması gerektiği ifade edilen Fırat'ın Kuzey'i ve çoğunlukla da Kürt olarak bilinen ikinci bölgenin nüfusunun ise başka yerlere sevk edilme zorunluluğu ve Türk kültürüne mensup nüfusun bölgeye yerleştirilmesi pratiğe geçmekteydi. Bu uygulama ile Kürtlerin daha rahat denetim altına alınması hedeflenmekteydi.³⁷⁶ Doğu bölgesinde Kurtuluş Savaşı boyunca ciddi bir ayaklanmanın olmadığı görülmektedir. Ermenilerin bu bölgede devlet kurma fikirlerine karşı Türkler ve Kürtler ortak düşmana karşı birlikte hareket edip savaşmışlardır. Kurtuluş Savaşı esnasında özne konumunda olan din unsuru toplumsal birlikteliği, bağlaşmayı sağlamaktaydı. Kürtlerin üzerinde Halifelik kurumunun kurtarılması sloganı büyük etki yaratmıştı. Atatürk milliyetçiliğinin ideolojisi, tasavvur ettiği ulus devleti inşa ederken diğer milliyetçi ideolojiler gibi bu yeni toplumsal kütlenin; hem sınıfsal açıdan hem de etnisite açısından ayrılmaz bir bütün oluşturup yekpare (homojen) olmasını hedeflemekteydi.³⁷⁷ Bu doğrultuda, bu uygulamalarla hedeflenen amaca bakıldığında Şark Islahat Planı, yükselen Kürt hareketliliğine karşı siyaset ve askeri yöntemler aracılığı ile türdeş bir toplum oluşturma amacına yönelik olduğu görülmektedir. Türk kimliği potasında kaynaştırılmanın sağlamak istenmesi ile birlikte sorun çıkaran ve ayaklanan kesimlerin bastırılmasına yönelik tedbir alınıp Türklük bilinci aşıl原因arak bölge nizama kavuşturulmak istenmektedir. Şark Islahat Planı, Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerle ilgili olarak bu tarihten sonraki düzenlemelere yönelik yol gösterici olduğu söylenebilir. Sonraki yıllarda da Kürt hareketliliği karşısında benzer yöntemlerin uygulandığı görülmektedir.

3.6. 885 Sayılı İskân Kânunu

1926 tarihinde yayımlanmış olan İskân muhtırası bu dönemde hem iç iskâna yönelik hem de göçlerle gelenlerin yerleşimini düzenlemek amacıyla çıkarılmış ilk ciddi çalışmadır. İskân kanunu dışarıdan göçmen olarak kabul edileceklerde aranan şartları

³⁷⁵ İsmail Beşikçi, *CHP Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, s.81

³⁷⁶ H. Aygün, *age.s.96*

³⁷⁷ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, s.193

düzenleyen 2. Maddesindeki '*Türk harsına dahil olmayanlar ...Anarşistler, Casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler.*' İfadesi ile göçmen olarak kabul edileceklerde aranan temel özelliğin 'Türk harsı (kültür)' olduğu belirlenmiştir. Bu kanun göçmen kabul politikasına yönelik belirlediği esaslar çerçevesinde temel hukuki düzenleme olarak 1934 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.³⁷⁸ Bu anlayış doğrultusunda Türk harsına dâhil olmakla Müslümanlık anlaşılmakta olup Müslümanlık, Türk kabul edilmenin en önemli unsurudur. Bu doğrultuda Türk Yunan mübadelesi de aynı anlayışın bir sonucu olup karşılıklı gerçekleşen göç hareketi din temeline dayandırılmıştı. Örneğin Orta Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan Hristiyan Karamanlılar mübadele kapsamında değerlendirilerek Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Fakat benzer şekilde Romanya'dan yaşayan, Türkçe konuşan ama Hristiyan olan Gagavuzların Türkiye'ye gelmelerine izin verilmemiştir. Buna rağmen yine de Türkiye'ye kabul edilmek için Müslümanlık da her zaman yeterli olmuyordu. Örneğin, Ankara hükümeti, Çameli Arnavutlarını Müslüman olmalarına rağmen mübadele kapsamına alınmasına imtina edip rahatsızlık duymuştur. Buna gerekçe olarak Balkanlarda Türk kültürünün pek nüfuz edemediği bir bölgede yaşıyor olmaları nedeni ile Arnavut milliyetçiliğinin kuvvetli olması idi. Bundan ötürü oradan gelecek nüfus kitlesinin Türk kültürüne asimile olmaları kolay olmayacak düşüncesi hâkimdi.³⁷⁹ Aynı zamanda 1 Ağustos 1926 tarihli iskân muhtırasına göre; memleket dâhilinde seyyar aşiretler ile bütün göçebelerin sıhhi durum nedeni ile nakilleri gereken köylüler ve ulaşım araçlarından dağlık ve ormanlık yerlerinden dolayı yararlanmayanların daha uygun yerleşim yerlerine iskânı yapılmıştır. Bununla birlikte evleri çok dağılmış halde olan bazı köylerin uygun merkezler etrafında kümelenmesi, hudutlardan; casusluklarından şüphe edilen kimselerin uzaklaştırılması gibi uygulama ve çalışmalar bu kanunun içeriğinde yer almaktadır. Bu kanuna göre Türk uyruğu olan Çingeneler uygun yerlerde iskân edilirken yabancı uyruğunda bulunan Çingeneler sınır dışına çıkarılmıştır.³⁸⁰ Bu dönemde dışarıdan gelen nüfus kitlesini yerleştirmek kadar iç iskân da önemli bir faaliyet olarak dikkat çekmekteydi. Bu doğrultuda yukarıda belirtildiği gibi 1926 tarihinde 885 sayılı iskân kanunu çıkarılmıştır. Devletin muhacir iskânında izleyeceği yol ve siyaset çok sarih ve kapsamlı bir şekilde bu kanunda ifade edilmiştir.

³⁷⁸ Canan Emek İnan, *Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme*, s.16

³⁷⁹ Soner Çağaptay, *Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir*, 2009, s.136-139, Aktaran: Mustafa Şener, *Burjuva Uygarlığının Peşinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılgan, vd. age. s.298

³⁸⁰ F. Babuş, age. s.133

Dışarıdan gelen nüfusun çoğunlukla kabullerinde ortaya çıkacak olan olumsuzluklar bunlarla ilgili özel bir kanun hazırlama ihtiyacını doğurmuştur. Hükümet hem nüfusa gereksinim duymasından dolayı hem de gelecek nüfusun üretici duruma gelmesine yönelik çeşitli hükümler koyarak mecburi göç ve iltica edenleri kabul etmiştir. Bu doğrultuda hem göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi hem de dağınık yerlerde yerleşen ve geçimlerini sağlayamayan halkın iskânına yönelik çalışmalar yapılmıştır.³⁸¹

885 sayılı kanunun 3. maddesinde yer alan ifadeler yapılması gereken işleri açıklamıştır. Bu maddeye göre; göçebeliğin bertaraf edilmesi, geçim ve iyi yaşam koşulları gerekçesiyle bazı köy ve evleri başka yerlere taşımak dağınık olan köyleri toplamak ve casusluk şüphesi taşıyanları ülkenin iç kısmına taşımak gereksinimi doğmuştur. Sonrasında nüfus yoğunluğu çok olan yerlerden nüfus yoğunluğu daha az olan yerlere geçmek isteyenler de bu iskân dâhilinde kabul edilmiştir.³⁸² Toplumsal bütünlüğün sağlanması ve milli birlik ekseninde nüfus biriminin oluşturulması için 1926 yılından sonra da çıkarılmış olan iskân kanunları doğrultusunda iskânlar yapılmış, hükümet ülke içerisindeki dağınıklıkların ve göçebelerin yanı sıra çeşitli isyan ve kaçakçılık ve eşkıyalık gibi faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda muhacir ve mültecinin tanımı yapıp bunların kabul şartları belirlenmiştir. *'Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan tek veya toplu gelmek isteyen Türk soyundan meskun veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskun kimseler, bu kanun hükümlerine göre Dahiliye vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir. Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret haliyle geçici olarak oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. Mülteciler, Türkiye'de yerleşmek isteyenler ve bunu yazı ile bulundukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur.*³⁸³ Şeklinde ifade edildikten sonra bu gruplar arasında hareketliliği ve kargaşayı bertaraf etmeye yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'ye gelemeyecekler arasında; anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler, Türk kültürüne bağlı olmayanlar şekline belirtilip Mülteciler arasında bu gibi kesimlerden olmayanlar Türkiye'ye yerleşmek isterlerse ve bunu bir yazı ile bulundukları hükümetin yetkilisine bildirirlerse muhacir işlemi görecekları

³⁸¹ İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s.79-80

³⁸² Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi'nin İskan Politikasında İç İskana Yönelik Çalışmalar (1923-1938)* Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, yıl: 7 Sayı: 14, Güz 2011, s.90

³⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara, 1934, s.142

belirtilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere ülke güvenliği ön plana alınmak istenmiştir. Yine bu kanun ile geniş bir miktarda ve anadilleri Türkçe olan ve Türk soyundan olan muhacirlerin, Türkiye'ye gelmeleri ve yerleşmeleri sağlanıyordu. Göç hareketleri Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan geniş ölçekli bir yapıda başlamıştır.³⁸⁴ Balkanlardan ve diğer yerlerden gelecek muhacirlerin zorluk çıkarılmadan kabul edilmesi hedeflendiği için bunlara vergi kolaylığı da sağlanmıştır. Örneğin 25 Ekim 1935 yılında kabul edilen 2837 sayılı kanun ile 21.06.1934 tarihinden önce muhacir ve mülteciler hiçbir harç ve vergiye tutulmaksızın bu kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içinde kanuni mevzuata göre nüfus kütüğüne kaydedileceklerdir. Yapılacak bu müracaatları ilgili memurlar bu müddet içinde sonuçlandırmaya mecburdurlar.³⁸⁵

Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünün göçebe olduğu 1927 nüfus sayımında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kırsal nüfus bütün ülke nüfusunun yaklaşık %80'ini oluşturup kırsal nüfusun yaklaşık yarısını da göçebeler oluşturmaktaydı. Göçebe nüfusun yaşam şekli milli bir devlet oluşumuna ve çağdaşlaşmaya uygun olmadığı için nüfusun bu kesiminin kontrol altına alınması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması için bazı tedbirler alınmıştır.³⁸⁶ Bu doğrultuda hükümet 885 sayılı kanunu çıkarıp göçebe yaşam biçimini bertaraf etmeye ve bu kesimleri yerleşik hayata dönüştürmeye çalışmıştır.

Türk, Kürt ve Arap olarak ülke içerisinde çeşitli aşiretler göçebe yaşam biçimine sahip olduklarından bunların gerçek sayıları tam olarak belirlenememekle birlikte dağıtım yapıları 90.899 nüfuslu 48 Kürt, 51.397 nüfuslu 44 Türk ve 25.760 nüfuslu 6 Arap aşireti olmak üzere toplamda 168.056 nüfuslu 98 aşiret belirlenmiştir. Ülke içerisinde bunların ivedilikle özellikle boş olan yerlerde iskân edilmeleri hem ülkenin hem de göçebe yaşayan nüfusun menfaatleri gereği olmakla birlikte bu dönemde hükümet daha çok on yıl içerisinde mübadil ve muhacir meselesi ile meşgul olduğu için bu çalışma için yeterli miktarda zaman ve bütçe ayıramamıştır. İskân olup yerleşik aşiret sayısı bu dönemde yalnız 5.544 nüfuslu 1.260 ailedir. Bu durum ise olgunun sadece %3'üne denk gelmektedir. Kürtleşmiş Türk aşireti olarak bilinen Halikanlı bu

³⁸⁴ H. Nuri, *İskân ve Muhaceret*, İstanbul, 1934, s.8 Aktaran: Muhammed Sarı, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi Tarih Peşinde, Yıl:2010, sayı:4 s.166

³⁸⁵ İskân Hakkındaki 2510 Sayılı Kanuna Ek Kanun T.C. Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1935, s.1

³⁸⁶ F. Babuş, *age.* s.132

aşiretler içerisinde yer alıp Beyazıt vilayetinden Trakya ve Aydın'a nakil edilerek oralarda dağıtılmak suretiyle iskânı gerçekleşmiştir. Bu aşiretlerin dışında 58 hanede 423 nüfuslu Bazıklı Kürt aşireti ile 38 hanede 189 nüfuslu Alametik Kürt aşiretlerinin yerleştirilmeleri yapılmıştır.³⁸⁷ İktisadi, sıhhi idari ya da siyasi nedenlerle bu gruplar içerisinde bir yerden başka bir yere 1.457 hanede 8.277 nüfus yer değiştirmiş ve 1.260 hanede 5.544 nüfus göçebelerden iskân edilmiştir.³⁸⁸ İskân çalışmalarının ne kadar yoğunluk kazandığı ve önemli bir mesele olduğunu cumhuriyetin ilk yıllarında muhacirlerin nüfus artışının %22,8'ini oluşturduğundan anlaşılabılır.³⁸⁹ 1.5 milyon kişi bu dönemde; mübadiller, harikzedeler, doğu ve batı vilayetlerinden gelen muhacirler ile Suriye ve Rusya ve mübadele dışı mültecilerin toplamı ile içeride bulunan diğer evsizlerin toplamını oluşturmaktadır.³⁹⁰ Cumhuriyet döneminde gerçekleşen iskânlar bu dönemde hükümetin yoğun çabalar sarf ettiği bir olgudur. Hem mübadiller, göçebeler, hem de batı'dan doğuya nakledilenlerin iskânı gibi geniş bir alanı kapsamaktadır.

Hükümetin bu dönemde iç iskânlar konusunda çok hassas bir tutum sergilediği görülmektedir. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanununda da göçebe yaşamın kaldırılmasına yönelik çabalar vardır. Nitekim bu doğrultuda Şükrü Kaya Anadolu'nun güney ve batı kesimleri ile doğu Anadolu'da da bir milyondan fazla göçerin bulunduğunu ve bunların yerleşik hayata geçirilip bunlara cumhuriyetin nimetlerini götürmeyi son derece önemseydiğini belirtmiştir.³⁹¹ Bu doğrultuda 2510 sayılı İskân kanununun 9. Maddesi, Türkiye uyuşunda bulunan yerleşik olmayan Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri dağınık bir şekilde Türk kültürüne mensup köylere dağıtıp yerleştirmeyi belirtmiştir. Hükümetin bunun yanında, sınır boylarından; casuslukları hissedilenlerin uzaklaştırılması ve ecnebi tebaası gezginci Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasına yetkili olduğu belirtilmiştir.³⁹²

³⁸⁷ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933, Aktaran M. Sarı, Atatürk Döneminin İskân Politikasında İç İskana Yönelik Çalışmalar, (1923-1938) s.91-92

³⁸⁸ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933, Aktaran M. Sarı, agm. s.92

³⁸⁹ Cevat Geray, 'Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi' Amme İdaresi Dergisi, cilt:3 sayı:4 Aralık 1970,s.18

³⁹⁰ Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayınevi, Ankara,2004,s.21 Aktaran: M. Sarı, agm. s.92

³⁹¹ 'Şükrü Kaya Bey'in Millet Meclisine Söylediği Mühim Nutuk', Hâkimiyet-i Milliyet Nu: 4632, 16 Haziran, 1934,s.2 Aktaran: M. Sarı, agm. s.94

³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt:XXIII, Ankara,1934,s.143

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hükümet Mübadiller, gezici Aşiretler, Çingeneler Yörükler gibi farklı kesimlerin iskânı ile uğraşmakla birlikte 1925 Şey Sait isyanından sonra daha çok Kürtlerin isyanı ile uğraşmıştır.³⁹³ Şeyh Sait isyanından sonra hükümet ivedilikle askeri tedbirler almaya başlamıştır. İsyanın bastırılmasına yönelik sadece askeri ve kanuni tedbirler alınmakla birlikte bu bölgede yönetimin yeniden dizayn edilmesine de girişilmiştir. Osmanlı yönetiminde olduğu gibi tehlike arz edeceği düşünülen azınlıklara yapılabildiği gibi bölgenin kişi ve topluluklarından sorun çıkaracağı düşünülenler başka bölgelere nakledilip ve daha sonra Türk muhacirler bunlardan kalan yerlere yerleştirilmişlerdir.³⁹⁴

3.7. 1097 Sayılı Yerleştirme Kanunu

Bu kanun ile hedeflenen amaç, isyan çıkan bölgede karışıklıklara son verip devletin gücünü bölgede hâkim kılmak ve merkezi otoriteye rakip hareket edip alternatif oluşum gösteren aşiretlerin direncini kırmaktır. Bu amaç doğrultusunda yapılmak istenen işlere yasal dayanak oluşturmak amacıyla hazırlanan bu kanun tasarısı 17 Haziran 1927'de mecliste kabul edilmiş ve 4 Temmuz 1927 tarihinde 1097 sayılı ile *'Bazı Eşhasın Şark Mıntıkalarından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun'* adıyla çıkarılıp resmi gazetede yayınlanarak uygulamaya koyulmuştur.³⁹⁵ Bu kanunun eleştiri noktası 'plansız, programsız hatta objektif olmayan ve kısmen başarısız olduğunun ifade edilmesidir.'³⁹⁶ Bu kanun'un uygulamalarıyla ortaya çıkan nakil, iâşe ve yerleştirme işlemleri ile iskân örgütünün çalışma alanları genişlemiştir. Doğu'dan Batı'ya nakledilenlerin hepsi adi iskâna tabi tutulmuş olup sahip oldukları arazi ve araziye bağlı ev ve dükkândan başka bütün gayrimenkul değerleri iki yıl içerisinde elden çıkarmak zorundaydılar. Eğer bu süre içerisinde elden çıkarılamadığı takdirde hükümet tarafından artırma ile satışı yapılarak bedelleri kendilerine verilecektir. Bunların arazi ve araziye bağlı ev ve dükkân gibi yapıları hazineye geçecektir. Bu malların bedelleri her kazada kurulacak olan heyetler tarafından belirlenecektir. Çıkabilecek anlaşmazlıklarda asliye mahkemelerine itirazda bulunabileceklerdir.³⁹⁷ Sonraki süreçte Şeyh Sait isyanı döneminde ve sonrasında çıkan huzursuzluk ve kargaşa

³⁹³ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938)* agm. s.97

³⁹⁴ M. Tunçay, *age.* s.178

³⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima: IV, Cilt: XXXIII, s.153-154 (Ek3); Düstur: VIII, 3. Tertip, 1946, s. 847 – 848.

³⁹⁶ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Konya, 1998, Aktaran S. Gök, *age.* S.67

³⁹⁷ S. Gök, *age.* s.67-68

hasebiyle olaylarla ilgisi olmayan fakat güvenlik gerekçesiyle batı vilayetlerine sürgüne gönderilenlerin tekrar yaşadıkları yere dönmelerini sağlayacak bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu kanunu gerekçesine baktığımızda da batıya göç ettirilenler arasında Şeyh Sait isyanı ve isyandan sonra çıkan olaylarda herhangi bir müdahalesi olmamasına rağmen bölgede güvenliğin sağlanmasına yönelik kabul edilen önlemler çerçevesinde bazı aileler batıya sevk edilmişlerdir. Daha sonra alınan tedbirlerin etkili olmasıyla idari, siyasi ve sosyal açıdan eski yerlerine dönmelerinde bir sakınca görülmediğinden bu kanunun hazırlandığı belirtilmiştir.³⁹⁸ Batıya göç eden kişilerden gittikleri yerde herhangi bir olumsuzlukları görülmeyle tekrar eski yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Fakat eşkıyalık ve zorbalığa devam ederek her fırsat bulduklarında isyanı alışkanlık haline getiren, yaşadıkları yerin toplumsal düzenine zarar vererek halkın medeni bir yaşama kavuşmasına engel olan vatandaşların, Hükümetin medenileştirme ve ıslah politikasının gereği olarak sürgünlerin devamına karar verilmiştir.³⁹⁹

Şark Islahat Planı'nın hazırlanmasında sonra hükümet, bu kanunun işaret ettiği önlemlere dayanarak oluşturulacak kanun ve kararnameler çıkarmıştır. Meclis ve hükümet için Şark Islahat Planı Kürtçülükle mücadelede yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Sonrasında doğudan batıya nüfus nakilleri, doğu illerinde genel müfettişliklerin kurulması gibi önlemleri almak için gereksinim duyulan düzenlemelerin kanunlaştırılmasına girişilmiştir. Yerleştirme Kanunu olarak da bilinen bu kanun Şark Islahat Planında ifade edilen önlemlerin alınabilmesi için çıkarılmıştır.⁴⁰⁰ Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra hükümet bu kânunu çıkarmış ve bu kânun ile bağı olan kişilerin başka yerlere sevk edilmelerine karar verilmiştir. Bu dönemde ülke içerisinde çıkan isyanlar çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı coğrafyada olduğundan hükümet için tehlike arz edeceği düşünülmüş ve bu soruna ivedilikle çözüm amacıyla nüfusun yer değiştirilmesi planlanmıştır.⁴⁰¹ Şeyh Sait isyanına karışanlardan birinci dereceden kişiler İstiklal Mahkemelerde yargılanıp idam edilmişlerdir. İsyanı karıştırdığı düşünülen ikinci dereceden kişilere sürgün ve hapis cezası verilmiştir. Sürgün ve hapis cezasına çarptırılan kişilerin aileleri ve yakınlarının doğuda yaşadıkları yerlerden batı illerine göç

³⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, C:I, s.87

³⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, C, I, s.87

⁴⁰⁰ Y. Toker, *age.* s.167

⁴⁰¹ M. Sarı, *Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938)*, agm. s.98

ettirilmesinin şart olduğu düşünülmekteydi. İç İşleri Bakanlığının şark ıslahat planı gereğince yaptırdığı nüfus tespitlerinde, doğudan batıya 1400 kişinin ilk aşamada gönderilmesi istenmiştir. Bu 1400 kişinin batıya sevk edilmelerinin yasal alt yapısını 19 Haziran 1927 yılında çıkarılan bu kânun oluşturmuştur. Bu kanuna göre Madde 1: *‘İdari askeri ve toplumsal sebeplerle, doğu örfi idare bölgesiyle Beyazıt Vilayetinden (Doğubeyazıt) 1400’e kadar kişinin ve bu kişilerin aileleriyle birlikte 80 isyancı ailesinin ve söz konusu bölgedeki ağır ceza almış mahkûmların batı bölgelerine nakledilmeleri için hükümete yetki verilmiştir.’* Madde 2: *‘Doğu halkının Akdeniz, Ege, Marmara ve Trakya bölgelerine yerleştirileceği’* belirtilip Nakil işlemi 1927 yılı Ağustos sonuna kadar tamamlanacaktır. Nakledilen kişilerden tarım işleri bulunanların aileleri kasım ayı sonuna kadar yerlerinde kalabilirler’. Şeklinde belirtilmiştir. 15 maddeden oluşan bu kanunun diğer maddeleri, göç ettirilen yerlerde ikamet zorunluluğu, nakil, yerleştirme masraflarının hükümetçe karşılanacağı, göç ettirilen mahkûmların mahkûmiyet süreleri bitince bunların ne şekilde iskân edileceği, sevk edilenlerin doğudaki arazilerinin hazineye kalacağı vb. düzenlemeler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.⁴⁰² Yasanın 7. maddesi iskân edilenlerin geri dönmesi halinde Türk Ceza Kanununun 526. Maddesi uyarınca cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁴⁰³ İsmet İnönü ise yasa gerekçesinde cumhuriyet döneminde *‘hükümet içinde icrayı hüküm ve bu yüzden menfaat temin eden mütegalibe’* diye belirttiği bu kişileri yaşadıkları yerden alınıp batı illerine sürülmedikçe *‘aydınlanma ve ilerleme olmayacağını’* ifade etmiştir. 1927 tarihinde gerçekleşen sürgünden sonra daha büyük bir sürgün listesi hazırlanmaktaydı.⁴⁰⁴ İskân kanununun gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: *‘Türk bayrağına gönül bağlamamış iken yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye cumhuriyeti devletinde Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır.’*⁴⁰⁵ Bu doğrultuda yasa gereğince erken cumhuriyet döneminde ilk zorunlu göç uygulaması Kürtlerin yaşadığı bölgelere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda anlaşılmaktadır ki ‘Şark Islahat Planı’ özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ekseriyetle toplumsal yapıyı yeniden inşa etmeye yönelik bir

⁴⁰² M. Toker, age.168-170,

⁴⁰³ H. Aygün, age. s.97

⁴⁰⁴ U. Mumcu, age. s.53

⁴⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: III, Cilt:23, (İskan Kanunu Muvakkat Encümen Mazbatası) s.8

Türkleştirme programıdır. Sonrasındaki uygulamaların devamına bakıldığında Şark Islahat Planı'nın eksik kaldığı ya da başarısız olduğu düşünülen kısımları çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bölge ile ilgili Şark Islahat Planı sonraki uygulamaların hazırlığı niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bu kanunların uygulayıcıları Umumi Müfettişlikler sorumlu oldukları bölgelerde en yetkili idari amirdiler. Sadece Kürtlerin yaşadığı coğrafyada değil tüm ülke genelinde çıkarılan kanunların uygulamalarından sorumluydular. Bulundukları bölgelerde hem güvenliğin sağlanmasından hem de bölgede devlet otoritesinin kökleşmesine katkıda bulunuyorlardı. Cumhuriyet döneminde patlak veren Kürt isyanları ile birlikte Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı coğrafyaya yönelik bir dizi önlem alınmıştır bu kapsamda. Şeyh Sait İsyanı devam ederken Takrir-i sükûn ile birlikte İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması, Şark Islahat Planının hazırlanması ve 1927 yılında Umumi Müfettişlikler kurularak bölgede denetimin sıklaştırılması ve de zaman zaman çıkarılan çeşitli kanunlar ve göç uygulamaları ile nüfusun başka yere nakledilmesi gibi uygulamalar Kürt nüfusu hareketliliğini bastırıp devlet otoritesini sağlamlaştırmak millî bütünlüğün oluşturulmasına yönelik çalışmalardır.⁴⁰⁶

Hükümet yukarıda değinildiği gibi 1097 sayılı Kanununu 'Şark'tan Garp'a Nakledilecek kişiler hakkındaki ilk iş olarak çıkarmıştır. Bu kanunun amacına baktığımızda, cumhuriyet kanunlarını hükümetin istediği şekilde uygulayabilmesi ve Doğu Anadolu'da derinlemesine ıslahat çalışmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hükümet Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahata muhalefet eden ve buna engel olacağı düşünülen kesimlerin yaşadıkları yerden alınıp uzaklaştırmaya gereksinim duymuştur. Zararlı görülen önderlerin ve halkı kışkırtıp hükümete engel çıkaracağı düşünülen Şeyh Sait ile bunların kışkırtmaları etkisinde kalıp hareket eden kişiler hükümetçe zararlı görülüp uzaklaştırılmak istenmiştir. Bunun ile birlikte, Irak İran ve Suriye'ye firar ederek ülke aleyhine hareket eden kişilere mensup ailelerin ve doğu hapisanelerindeki idam ve ağır bir ceza ile mahkûm edilen mahkûmların ıslahat mıntıklarından uzaklaştırılmalarına gereksinim duyulduğu düşünülmektedir. Yenilik ve çağdaşlaşma doğrultusunda yapılacak girişimlerin belirtilen kişi ve zümrelerin ıslahat mıntıkasında bulundukça bir sonuç alınamayacağı düşünülmektedir.⁴⁰⁷ Bu amaç doğrultusunda kabul edilen bu kanuna göre batı illerine sevk edilen Şeyh Sait isyanı ile bir bağı olmayan ve

⁴⁰⁶ H. Aygün, *age.* s.97-98

⁴⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima; IV, Cilt: XXXIII, Ankara, s.153

devamında ortaya çıkan isyan olaylarına karışmayan ve sevk edildikleri yerde kötü davranışları görülmeyenler ile ilgili olarak bu kanun hükmünün kaldırılmasına icra vekilleri heyetine yetki verilmiştir.⁴⁰⁸ Sonrasında nakiller bu kanun ile birlikte yapılmıştır.

3.8.Umumi Müfettişlikler

Osmanlı yönetiminde Umumi Müfettişliklerin 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı idari yapısında faaliyet gösteren umumi müfettişliklerin Cumhuriyet döneminde de sürdürülüp devam etmiştir. Hükümet Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlerin yaşadığı bölgede potansiyel hareketliliğin farkında olup çıkması olası olan ayaklanmalara karşı önlem almaya başlamıştı. Bu amaç doğrultusunda 27 Haziran 1927’de Meclis 1164 sayılı ‘Umumi Müfettişlik Kanunu’nu’ çıkarmıştır. Sonrasında İçişleri Bakanlığı’nın hazırlayıp sunduğu umumi müfettişlik uygulaması ile ilgili Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyeti hükmünde Talimatname’yi Bakanlar Kurulu kabul etmiştir.⁴⁰⁹Devletin güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden isyanlara karşı hükümet, umumi müfettişlikleri bir önlem olarak görüp bu doğrultuda merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeye çalışmıştır. Anayasada yer almamasına rağmen 16 Temmuz 1927 yılında yürürlüğe giren ‘Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun’ ile Birinci Umumi Müfettişlik kurulmuştur.⁴¹⁰ Müfettişliklerin kendi mıntikaları içerisinde sahip oldukları yetkiler çerçevesinde hiçbir amire hesap verme zorunluluğu yoktu. Belli aralıklarla gönderilmesi gereken raporlar dışında müfettişlikleri merkeze bağlayan tek konu ekonomik olarak merkeze bağımlı olmalarıdır. Böylece müfettişlerin geniş yetkileri kendilerine sorgusuz itaat edilmesini sağlamıştır.

Şeyh Sait ayaklanması ve Doğu Anadolu’da vuku bulan diğer ayaklanmalar sırasında ilan edilen sıkıyönetimin sona erecek olmasıyla ortaya çıkacak boşluğun hükümet tarafında Umumi Müfettişlikler aracılığıyla doldurulmasına karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1164 sayılı ‘Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun’ Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Umumi Müfettişlerin yetkileri şöyle tanımlanmıştır: *‘Umumi Müfettişler Dahiliye Vekaletine merbut olup mıntikaları dâhilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamamı tatbik ve*

⁴⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima :I, cilt: I, Ankara, s.85

⁴⁰⁹ F. Babuş, *age.* 106

⁴¹⁰ Engin Çağdaş Bulut, *Devletin Taşradaki eli: Umumi Müfettişlikler*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, sayı:21, Bahar 2015, s.92

*icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve vekaletleri kanunen haiz oldukları salahiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler.*⁴¹¹ Umumi müfettişlikler Şark Islahat Planının önemli tedbirleri arasında olup 19 Haziran 1927 yılında *'Bazı Eşhasın Şark Mıntıklarından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun'* çıktıktan sonra 25 Haziran 1927'de umumi müfettişliklerin kurulmasına ait kanun mecliste kabul edildi. 1164 sayılı bu kanun beş maddeden oluşup bölgede devletin egemenliğinin güçlenmesi ve doğu illerindeki sorunların çözümü için çıkarılmıştır.⁴¹² Doğu illerindeki sorunları bir bütün olarak ele alacak bu müfettişlikler, illerin üstünde üstün bakış, sınır boylarında veya ona yakın yerlerde bulunan uzak illerimizde 'milli kültürü' yaymak ve yol şose gibi iktisadi gelişmeye ve vatan parçalarının birbirine yaklaşmasına hizmet eden önlemleri geliştirmek ve idarenin ve halkın karşılıklı sevgisine dayanan halkçılık prensibinin gereklerini gerçekleştirme amacındaydılar.⁴¹³ Umumi müfettişliklerin hazırlık aşaması ile birlikte kurulduğu tarihten çok daha gerilere dayanır. 1921 Anayasasının 22. ve 23. maddelerinde yer alan umumi müfettişliklerin Milli Savunma Vekâleti tarafından bir kanun taslağı olarak hazırlanması 5 Haziran 1923 tarihini bulmuştur. Bu tarihte kanun taslağı hazırlanmasına rağmen meclise gönderilmeyip bekletilmiştir. Umumi Müfettişlikler 1924 Anayasasında yer almamakla birlikte hükümetin gündemine alınması Şeyh Sait ayaklanmasında sonra olmuştur.⁴¹⁴ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalar yeni kulan milli devletin dikkatini bu bölgelere çevirmesine neden olmuştur. Hükümet burada var olan direnci kırmak, ekonomik açısından gelişimini sağlayıp bölgeyi yeni rejimin esasları doğrultusunda şekillendirmek amacı ile idari anlamda yeni arayışlara girmiştir.⁴¹⁵

TBMM'nde 25 Haziran 1927 yılında birinci Umumi Müfettişlik Kabulüne Dair Kanun kabul edilir. Sonrasında dört umumi müfettişlik daha kurulmuştur. 11 Kasım 1935 yılında TBMM'ne sunulan dördüncü umumi müfettişlik teşkilin dair kanun; Bingöl, Munzur (Dersim) ve Elaziz illerini kapsayan bir umum müfettişlik kurulması yasalaştırılır. Umumi Müfettişlik yasası birçok anlamda iskân yasalarının amaçlarını

⁴¹¹ Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun T.C. Resmi Gazete 116 Temmuz 1927, s.7 Aktaran: E. Ç. Bulut, s.98

⁴¹² Y. Toker, age.170-171

⁴¹³ Esat Tekeli, 'Genel Müfettişlik yetkileri' Ulus 13 Mart 1945

⁴¹⁴ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumi Müfettişliklerden Olağan Üstü Bölge Hal Valiliğine)*, Konya, 1998, s. 162. Aktaran S. Gök, age. s.156

⁴¹⁵ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İstanbul, 2003, s. 84. Aktaran: Aktaran: S. Gök, age. s.156-157

karşılacak niteliktedir. Umumi Müfettişlik yasasının 11. maddesinde Umumi Müfettişin yapacağı işler, *'Umumi Müfettişlik Mintikasında asayiş korumak, kanunları tatbik etmek, iktisadi, içtimai, harsi, medeni, ümrani ihtiyaç ve hususati süratle temin ve tatbik etmek halkın iskân ve terfihini (refahını) sağlamak'* şeklinde ifade edilmiştir. Umumi Müfettişin görevleri arasında halkı iskân etmek, ekonomik durumlarını iyileştirici tedbirler alıp köylüye ve çiftçiye toprak sağlamak şeklinde merkezi hükümetin birçok yetkisine de sahipti. Umumi Müfettişlik bölgesi savcılarının normal görevlerinden fazla yetkilere sahiptirler. Umumi Müfettiş bölge savcıları sanığın ifadesini aldıktan sonra isterlerse tutuklama kararı verebilirlerdi. Bu doğrultuda Umumi Müfettişin görev ve yetkilerinden anlaşılmaktadır ki iskân yetkisini elinde bulundurmakla birlikte iktisadi, sosyal ve kültürel önlemler olarak nüfusun 'Türk Kimliği' içinde homojenleşmesine ve Türk milli bilincin oluşmasına katkı sağlamaktadır.⁴¹⁶

1927 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasından sona 26 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ilan edilip Türkiye dört genel müfettişliğe ayrılmıştır. Beş maddeden oluşan kanunun 1. ve 3. maddelerinde genel müfettişliğin kuruluş nedeni açıklanmıştır. Bu doğrultuda temel amaç idare ve iş birliğini tesis etmek ve emniyet asayiş ile idare amirleri arasında çalışma birliğini sağlamaktır. Kürt sorunu *'Doğu vilayetlerinin temel bir sorunu olduğuna göre bu bölgelerdeki uygulamalar hakkında müşterek düşünce ve eylem birliği gerçekleştirmek hükümet için çok önemli bir yol olarak görülmektedir.'* Genel müfettişlikte uzun süre genel müfettişlik yapan Abidin Özmen bu durumu Açıkça ifade etmiştir. Bunun dışında CHP genel sekreteri ve içişleri bakanı Şükrü Kaya, Şeyh Sait isyanı nedeni ile Umumi Müfettişliklerin kurulduğunu CHP'nin 9 Mayıs 1935 tarihinde Ankara'da toplanan 4. Büyük kurultayında yaptığı konuşmada ifade etmiştir. Beşikçi, Genel Müfettişliklerin kurulmasının siyasi olduğunu belirtip Kürt ulusal varlığını Kürt kişiliğini yok etmek gerekçesi ile girilen ideolojik, politik, ve askeri eylemleri koordine etmek için oluşturulduğunu belirtmiştir. Bunun gerekçesini de şöyle açıklamıştır: Genel Müfettişliklerin kurulma ve kaldırma yetkisini hükümete verilmesi ile hükümet bu kanuna dayanarak istediği zaman ve istediği yerde genel müfettiş kurabilmekteydi (madde.1). Bunun yanında bakanların sahip olduğu yetkilerin gerekli olanları genel müfettişe (genel valiye) bu kanun gereğince

⁴¹⁶ H. Aygün, *age.s.*103-104

verilebilmekte idi (madde.3). Bu durumda Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kanunlar ile değil hükümet kararnameleri ile yönetildiği anlamına gelmekteydi. Hükümet bu bölgelere çok geniş yetkiler ile genel müfettiş (genel vali) tayin etmekte o da kendisine verilen sınırsız yetkilerle bölgeyi yönetmeye çalışmaktadır. 13 Mart 1913 tarihli '*İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkati*' yürürlükteydi. Daha sonra 18 Nisan 1929'da 1426 sayılı '*Vilayet İdaresi Kanunu*' çıkarılmıştır. Bu kanun 5442 sayılı il idaresi kanununun yürürlüğe girmesi ile kalkmıştır.⁴¹⁷ Umumi müfettişliklerin ilki; Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkari, Diyarbakir, Siirt, ve Mardin vilayetlerini içine almak üzere birinci umumi müfettişlik Diyarbakir merkezli olarak 1 Ocak 1928'de faaliyete geçirilmiştir. Bu müfettişliğe daha sonra Ağrı vilayeti de ilave edilmiş ve böylece umumi müfettişlik kapsamındaki vilayet sayısı 9'a yükseltilmiştir. 1929 yılında 1509 sayılı kanun ile Bitlis vilayeti bertaraf edilip yerine Muş vilayeti kurulmuştur. Bitlis de kaza halinde Muş'a bağlanmıştır. 20 Haziran 1927 tarihli 1167 sayılı kanun gereğince 19 Şubat 1934'te Trakya bölgesi ikinci genel müfettişlik olarak kurulmuştur. İkinci genel müfettişlik; Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, illerini içine almış olup merkez olarak Edirne belirlenmiştir. Aynı kanun gereğince 6 Eylül 1935'te Erzurum merkez olmak üzere üçüncü genel müfettişlik kurulmuştur. Üçüncü genel Müfettişlik Ağrı (birinci genel müfettişlikten alınarak), Erzurum, Erzincan, Kars, Rize, Trabzon, Gümüşhane illerini içine almıştır. 20 Haziran 1927 tarihli ve 1164 sayılı kanun gereğince birinci genel müfettişlik bölgesi içinde yer alan Tunceli, Bingöl, ve Elazığ vilayetleri dördüncü genel müfettişlik olarak teşkil edilmiştir. Müfettişlik uygulaması 1947 yılına kadar yürürlükte kalıp bu tarihten sonra kaldırılmıştır.⁴¹⁸ Görüleceği üzere birinci umumi müfettişlik mıntıkası Şeyh Sait isyanı esnasında yürürlüğe konan sıkıyönetim kanunu kapsamında yer alan vilayetlerdir. Bu durum hükümetin sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra ortaya çıkacak boşluğu umumi müfettişlik ile doldurmak istendiği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim müfettişliğin merkezi Diyarbakır'da yapılarak zihinlerde yer alan olası Kürtçülük endişesine karşı tetikte olmak amaçlanmıştır. Bu endişeyi İsmet İnönü de Kürt raporunun birçok yerinde dile getirip Kürtlerin yayılmasını engel olunması gereken bir tehlike olarak görmüştür. Örneğin; Van, Muş ve Erzurum ovaları boştu ve buralar Kürt yayılmasına açıktır. Bu

⁴¹⁷ İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Ankara, 1990,s.29

⁴¹⁸ *Age*, s.29-33

nedenle acele olarak bu bölgelerde bir Türk kitesinin mevcudiyeti meydana getirilmeli, Diyarbakır, Bitlis ve Erzurum gibi yerlerde de Türk nüfusu arttırılmalıydı.⁴¹⁹

Umumi Müfettişlerin faaliyetlerine genel anlamıyla bakıldığında bir eyalet yönetimi şeklinde hareket edilip sıkıdenetim kurallarının sonuna kadar uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte Umumi müfettişler bölgede devletin gücünü yansıtırılıp otoritesinin hissettirilmesinde ve yerel güçlerin varlığının bertaraf edilmesine yönelik önemli roller üstlenmişlerdir. Bölgedeki hareketlilik ve isyanların ortaya çıkmadan önce merkezin haberdar edilmesi yanında halkın devletle bütünleşmesi doğrultusunda birtakım sosyal- siyasal ve ekonomik alanlarda bölgenin kalkınabilmesi için öncü olmaları önem taşımaktadır. Doğu sorununun çözümüne yönelik özelde yerel beylerin gücünün kırılması doğrultusunda oluşturulmuş olan bu uygulanma problemin çözümüne katkı sağlamakla birlikte bürokrasi geleneği olmayan bu kişilerin başa geldikten sonra ılımlı çözümler yerine radikal kararlar vermesi sorunu daha da çıkmaza sürüklemiştir. Ayrıca Umumi müfettişlikler problemin kökenine inilmediğine binaen tam manada istenilir sonuç alınamamıştır.⁴²⁰

3.9. 2510 Sayılı İskân Kanunu ve Hazırlayan Nedenler

Yeni Türk Devletinin inşası sürecinde ve Cumhuriyetin ilanından önce nüfus politikasının gerekliliğini ve yeni bir nüfus politikasının benimsendiğini Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmalarından da anlayabiliyoruz. 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açış konuşmasında nüfus sorununa değinip bir ülke için önemine vurgu yapmıştır. *'Efendiler, Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesaili hayatiyesindedir. İdari, Askeri, mali ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktarı sahihini bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihşaiyat ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olmayacağı derkardır. Binaenaleyh yeniden tahriri nüfus icrasına pek acil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır.*⁴²¹Yine bu doğrultuda Türkiye dışında yaşayan Türk soyuna mensup kitlelerin Türkiye'ye getirilmesin gerekliliğine değinen Yaşar Nabi, bu konuda görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan

⁴¹⁹ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, 2011, s.58, Aktaran: E. Ç. Bulut, agm. s. 92-93

⁴²⁰ Ahmet İlyas, *Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar*, International Journal of Social Science Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2496> Number: 28 , p. 329-348, Autumn II 2014, s.339

⁴²¹ Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara, 1974, s. 42

Müslüman Türklerin getirilmesi ile (ki bu sayı 1.5 milyona yakın olabilmektedir) ve bu kitle hızla çoğalan bir ırka mensupsa nüfuslanmaya gereksinim duyan ülkemiz için büyük bir nimet olacağı, dışarıdan Türkiye'ye getirilecek nüfus kitlesine yönelik bu davanın milli müdafa davası olarak ele alınması gerektiğini ve bu amaç için yapılacak hiçbir masrafın fazla görülmeyeceği ve esirgenemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Nayır, bu dava uğruna ayrılacak masrafların ancak karlı bir işe yatırılmış sermaye olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴²²

1 Mart 1924 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM ikinci dönem birinci toplanma yılının açılışında Mustafa Kemal Atatürk yaptığı konuşmada nüfusa duyulan gereksinimin, nüfus artırılması savının devlet politikası olarak aleni bir şekilde benimsendiği ve gereksinim duyulan şartlar sağlandığında Türk vatanının süratle nüfus yönünden zenginleşeceği düşüncesinin tekrar ifade edildiği yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. *‘Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate vaz ederim. Sıhhati umumiye için esaslı olarak derpiş edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsî olunmalıdır. Feyyaz ve velût olan Türk milleti mütemadi ve fenni takayyüdatı sıhhiyey mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur’*⁴²³ Şeklinde belirtmiştir.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkenin iç ve dış politikasına yönelik birçok konuda gerekli çalışmalar yapılmıştır. Rejim kendini tahkim ettikten sonra sıra, milli dokuyu homojenleştirip bünyeyi geliştirmeye yönelik nüfus politikasına gelmekteydi. Batı medeniyetine daha kolay bir şekilde uyum sağlanabilmesi ve milli kültürün inşa edilmesi, nüfusun benzeştirilmesi hedefiyle gerçekleşecekti. Bu hedefin gerçekleştirilmesi doğrultusunda, ülkedeki vatandaşların hem nicelik hem de nitelik açısından gelişiminin sağlanmasına yönelik devletin kitleler üzerinde uygulayacağı bir nüfus politikası gerekliydi.⁴²⁴ Cumhuriyetin kurulması ile birlikte resmi anlamda uluslaşma süreci de başlamıştır. Atılan bu temel ile birlikte homojen bir topluma duyulan gereksinim Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devlet yöneticilerinin ifadelerinde sıklıkla yerini bulmuştur. Başbakan İsmet İnönü, 5 Mayıs 1925'te yaptığı konuşmada, *‘yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşayacağız. İşte milli*

⁴²² Yaşar Nabi, Ülkü, Eylül 1939, s:14, s.79

⁴²³ A. Güriz, age. s.43

⁴²⁴ TMMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, Ek, s.2

*terbiye dediğimiz sistemin umumi hedefi budur*⁴²⁵ şeklinde fikirlerini ifade ederek homojen bir toplumun ulus devlet için önemini vurgulamıştır. Uluslaşma, devam eden bir süreci kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uluslaşma doğrultusunda hızlı ve köklü atılımlar gerçekleştirilmiştir. Milli sınırların dışında kalmış soydaşlar getirilerek bu geniş topraklar üzerinde onlara yurt edindirmek gerekiyordu. Bu doğrultuda ülke içerisine, Türk kültürüne bağlı göçmen getirip Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşmasına gereksinim duyulmuştur. Bu amaç ile birlikte 1934 yılında çıkarılan bu Kanun doğrultusunda Türk kültürüne bağlı olmayan nüfus yığınlarını bir yerden alıp başka bir yere nakledip dağınık bir şekilde yerleştirmek ve bunları Türk kültürüne bağlayarak Türk kültürünü kuvvetlendirmek gerekiyordu.⁴²⁶ Bu kanun'un diğer bir amacı da siyasi ve askeri bakımdan ülke içerisinde demografik dağılışı şeklini değiştirmektir. Bu dönemde ülke içerisinde nüfus ortalaması kilometre kareye 18 kişiydi. Mevcut nüfusun hem dışarıdan gelecek göçmenler ile hem de ülke içerisinde doğumla çoğaltılması neticesinde üretim arttırılıp işlenmeyen toprakların tarıma kazandırılması hedeflenmekteydi. Vatandaşları iktisadi ve sağlık açısından uygun olmayan yerlerden kurtarıp arazisi geniş olan yerlere nakletmek ve bunlar arasında ölüm oranını azaltarak, topraksız halkın toprak sahibi yapılması ve durumlarının düzeltilmesine gereksinim vardı. Yörüklerin ve aşiretlerin seyyar halden yerleşik hale getirilerek; kültürel, siyasi ve askeri açılardan bazı yerlerin boşaltılması gerekmekteydi.⁴²⁷ Yunanistan ile yapılan mübadele cumhuriyet döneminin iskân politikasının ilk basamağını oluşturup ani ve ivedilikle gerçekleştiğinden düzenli bir iskân politikası hazırlanamamıştı. 1930 yılından sonra düzenli iskân politikası izlenmeye başlanması muhacirlerin iskânı ve ülke içerisinde çeşitli unsurların yaşadıkları yerlerden başka yere nakilleri şeklinde ortaya çıkmıştır.

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanunu, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde egemen olan aşiret yapısının tamamen çökertecek ve yeniden oluşumuna imkân vermeyecek saikiyle hazırlanmış olup⁴²⁸ toplumun feodal güç odaklarının denetiminden kurtarılması için bu kanuni düzenlemelere gereksinim duyulmuştur. Bu soruna çözüm olarak; ağa, şeyh, bey gibi feodal tanımlamaların etkisini kırmak için bu kesimlerin mallarına el konulmak suretiyle etkisiz hale getirilmişler; yaşadıkları

⁴²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima II, Cilt 8/1, s.910

⁴²⁶ TMMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, EK, s.6

⁴²⁷ Celal Nuri, *İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız*, Ulus, 1 Ağustos 1935, akt. S. Gök, *age.s.* 71

⁴²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, S.68

coğrafyadan çıkartılıp batı illerine sevk edilmişlerdir. Bu kapsamda bölgeye yönelik özel idareler kurularak ve alınan sert idari tedbirlerle uluslaşmaya ivme kazandırılmaya çalışılmıştır.⁴²⁹

İskân çalışmaları kapsamında dışarıdan göçlerin teşvik edilmesi Cumhuriyet dönemiyle milli devlet olma ve Türk kültüründen olan vatandaşları yurt içinde toplama amacını taşımaktaydı. Bu durum İngiliz raporunda '*Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır*' şeklinde ifade edilmiştir.⁴³⁰ Bu doğrultuda 2510 sayılı iskân kanunu önemli bir basamak olmuştur. Cumhuriyet Hükümetinin iskân kanunundaki amacı '*gerek yurt dışından gelen dağınık Türkleri toplayarak göçebe yaşamına son vermek ve gerekse yurt içindeki Türk kültürüne yabancı kalmış olanları Türk büyük benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı*'⁴³¹ oluşturmak şeklinde belirtilmiştir.

İskân kanunu ile ulaşılmak istenen hedefi Kütahya mebusu Naşit Hakkı ise şöyle ifade etmiştir: '*Türk toplumsal varlığı, esasen kendisine yakıştırmamış olduğu bir tezat manzarasından kurtulacak, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine kaynaşmış olan milyonların arasında velev ki pek azlıkta olsa bu gayri tabilik tarihe intikal edecekti.*'⁴³² Burada varılmak istenen amaç, dağınık Türklerin toplanıp göçebe yaşantıya son vermek ve kültür birliği oluşturarak milli bir kimlik etrafında tüm yurttaşların bütünleştirilmesini sağlamaktır.

Cumhuriyet yönetimi Türkiye'ye Müslüman olmaları koşulu ile göçmenleri kabul etmiştir. Mübadele kanunu ile gelenlerin yanı sıra başka ülke toprakları içinde kalmış olan, Osmanlı imparatorluğu unsurları Türkiye'ye akın etmeye başlamıştı. Gelenlerin çoğunluğunu Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlar oluşturmaktaydı. İran, Irak Sovyetler Birliğinden gelenler ve Türkiye'ye katılmamış olan İskenderun sancağından gelenler de bu göç hareketini takip etmekteydi. Gelecek olanların kabul

⁴²⁹ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, I-II (1920-1927)*, İzmir, 1998, s. 475'den akt. S. Gök, *age.s.* 315

⁴³⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi, Göç*, Kum saat yayını, İstanbul, 2001, s.275 Aktaran: Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İskan Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi*, Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi, Tarihin Peşinde, yıl: 2010, sayı: 4, s.180

⁴³¹ Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Ankara, 2005, s.60

⁴³² Ayın Tarihi, Temmuz 1934, Nu: 7 s.71, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III Cilt: XXIII, s.68

görmeleri için Müslüman olmalarının yanında aynı zamanda Türk kültürüne bağlı olmaları istenmekteydi.⁴³³

Türkiye'ye 1923 ile 1938 yılları arasında göçmen ve mübadil olarak gelenler ile sığınanlar aşağıda verilmiştir.⁴³⁴

1923-----1938

Yıllar	Aile Sayısı	Nüfus
1923	50.259	196.420
1924	52.221	208.886
1925	9.815	39.634
1926	8.201	32.852
1927	6.805	27.172
1928	10.143	40.570
1929	4.785	19.133
1930	3.490	13.694
1931	2.945	11.648
1932	2.90	11.603
1933	6.167	25.656
1934	9.282	34.057
1935	13.002	34.057
1936	8.518	33.074
1937	7.008	26.752
1938	8.734	29.678

Türk devrimi bir ulusçuluk ideolojisi olarak incelenebilmektedir. Bu dönemin paradigmasında çağdaş olabilmenin koşulu ulus olabilmekten geçmekteydi. 1920'lerin Türk toplumu henüz ulus değildi. Ulusçuluk ideolojisine uygun çabalar sonucu ulus

⁴³³ Soner Çağaptay, "Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir," İstanbul, 2009, s.131-133'den akt. Mustafa Şener, *Burjuva Uygarlığının Peşinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılkan, İstanbul, 2015, s. 297

⁴³⁴ C. Geray, agm. D.İ.E Turizm İstatistikleri İstatistik Yıllıkları 11, 12, 17, 18, 19, 21, sayılı ciltleri Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü İstatistik Servisindeki Bilgiler, s.11

olunacaktı. Toplumlar ya geçirdikleri yapısal işlevsel değişimler sonucu uluslaşırlar ya da ulusçuluk ideolojisine uygun değişimler içinde uluslaşmasını gerçekleştirirler. Sosyal değişimlerin yarattığı ulus ya da uluslaşma ideolojisiyle çabalarının yol açtığı yapısal değişimler yaşanan kimlik bunalımı ve kimlik arayışı arasındaki ilişkiler birbiriyle bağlantılıdır. Tablodan da görüleceği gibi Cumhuriyetin ilk yılları boyunca ve sonraki dönemlerde de Türk kültürüne mensup nüfus Türkiye'ye göç etmiştir. Bu göçlerin teşviki ile gelen nüfus kitleleri ile Türk kültürüne mensup toplumsal doku sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yeni bir toplum inşa etme düşüncesi Cumhuriyetin kuruluşuna damga vurmuştur. Ulus devlet yapılanması şeklinde ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti bu doğrultuda kurumsallaşmaya başlamıştır. Bir önceki bölümde de değinildiği gibi Kurtuluş Savaşı süresince tek vücut olan bütün unsurların temel gayesi Müslüman topraklarının yabancı işgalinden kurtarılması olmuştur. Bağımsızlığın uluslar arası alanda tanınırlığın kanıtı olan Lozan görüşmeleri esnasında Türk delegasyonu Başkanı İsmet İnönü, Kürtlerle ilgili fikirlerini '*Kürtler Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı biz Türkler ve Kürtler diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik*' şeklinde ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in konuşmalarında ve yazılarında da Misak-ı Milli Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanı olarak belirtilmiştir.⁴³⁵ Ayrıca 'Misak-ı Milli'yi' İsmet İnönü de Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanı olarak tanımlamıştır.⁴³⁶ Kurtuluş savaşı boyunca Müslümanlık ve kültür temelinde vatan savunması yapıp ülke düşman işgalinden kurtarılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra ulusal devlet ile birlikte bir ulus inşa etme isteği bu yeni toplumun da türdeş olmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda hem sınıfsal hem de etnik açıdan 'bölünmez' bir blok oluşturmak istenmiştir.⁴³⁷ Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan isyanlar ile birlikte milli mücadele yıllarındaki birliktelik, bütünlük kırılmaya uğramış ve Cumhuriyet kurulduktan sonra uluslaşma ile birlikte merkezileşmeye ağırlık verilmesi Kürt isyanlarını oluşturmaya başlamıştır.

⁴³⁵ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 202'den akt. İsmail Beşikçi, 'Resmi Tarih: Kürt Sorununda Temel Sorular' Ed. İsmail Beşikçi, *Resmi Tarih Tartışmaları 6*, İstanbul, 2009, s.413

⁴³⁶ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, İstanbul, 2008, s.13

⁴³⁷ Baskın Oran, *age*.s.190-193

3.9.1. 2510 Sayılı Kanunu ve Ulusal Kimlik İnşasında Rolü

Kolektif kimlik ve siyasi uyum oluşturma yollarından biri de iskân uygulamalarıdır. Karmaşık toplumsal yapıya sahip olan ülkelerde daha yoğun bir şekilde hissedilen ve bilinçli olarak tercih edilen bir kimlik politikası izlenip kimlik oluşturma sürecinde nüfusun mevcut ihtiyaçlara hizmet edecek bir biçimde şekillendirildiği açıktır.⁴³⁸

Ulus inşasında sadakat ve bağlılık sorunları görünüp ulus inşası siyasi gelişmenin kültürel yanını vurgulamaktadır. Nüfusun sadakat ve bağlılığını kabile ve köy gibi küçük birimlerden daha büyük merkezileşmiş bir siyasal sisteme aktardığı bir sürece gereksinim duyar. Bu nedenle ulus inşası devlet inşasıyla yakından bağlantılıdır fakat ondan ayrıdır.⁴³⁹ Asimilasyon ve modernleşme ile ulus inşası ve devlet arasındaki ilişki karmaşık bir görüntü oluşturabilmektedir. Egemen olan etnik grup yeni kurulan bir devlette modernleşmeyi yeni devletin ideolojisinin kritik ilkesi haline getirip diğer etnik gruptan nüfusun desteğini de kazanabilir. Türkiye örneğinde, Arnavutlar, Boşnaklar, Çerkezler ve bazı Kürtler de dâhil olmak üzere diğer grupların hızla asimile edildikleri görülmektedir. Diğer Kürt gruplar ise devletin modernleşmesinden etkilenmeden kaldılar ya da bilinçli olarak asimile olmaya direndiler.⁴⁴⁰

Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanıp 40 maddeden meydana gelen 2510 sayılı İskân Kanunu tasarısı 27 Nisan 1932 tarihinde hükümet tarafından kabul edilerek Meclise sunulmuştur.⁴⁴¹ Kanun Muvakkat Encümeninde (Geçici Komisyon) de değişikliğe uğrayıp 1934 yılına kadar bekletilmiştir. Bu kanun tasarısı 27 Mayıs 1934 yılında Meclise tekrar sunulmuştur. Kanun tasarısı üzerinde dil ve anlatım yönünden Muvakkat Encümeninde değişikliğe gidilmiştir. Ülkede hâkim olan anlayışın da etkisiyle yeni terim ve kelimeler dile kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ülke içerisinde Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve dil davası çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁴² Zorunlu göç olarak da ifade edilebilen 2510 sayılı İskân kanununa ilişkin tasarı iki yıla dayanan çalışmalar sonucu 14 Haziran 1934 yılında kabul

⁴³⁸ T. H. Eriksen, *age*.

151

⁴³⁹ Kemal Kirişçi, Gareth M. Minrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1997, s.11

⁴⁴⁰ Age, s.13

⁴⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, Ek, s.1-4

⁴⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, Ek, s.71

edilmiştir. Maddeleri yeni kurulmuş olan ulus devletin siyasi, askeri ve iktisadi sorunlarına çözüm bulmaya binaen hazırlanıp uygulamaya koyulmuştur. Maddeleri kısmen iptal edilip değişikliğe uğramış olan bu kanun 2006 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. İskân kanunun sunuluş gerekçesinde Yavuz Sultan Selim döneminde Hilafetin Osmanlı imparatorluğuna geçmesi ile birlikte fetih yolu ile ele geçirilen ülkelerde Türklüğün temsiline engel olduğu belirtilerek Tanzimat döneminde yaratılan yapay Osmanlıcılığın ‘Milli Temsil Siyasetini’ engellediği vurgulanmıştır.⁴⁴³

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk soyundan olan nüfusun göç siyaseti ile Türkiye sınırlarına teşvikli özellikle istenilir bir durumdu. Türkiye için büyük ehemmiyet arz eden bu kitle ile öncelikle Türkiye toprakları nüfuslanacak ve uluslaşmanın temellerinden biri olan nüfus ihtiyacı temin edilmekle birlikte Türk kimliğinin inşa sürecinde önemli roller üstlenecekti. Bununla birlikte bu dönemde Türk soyuna mensup kitlelerin göç yolu ile Türkiye’ye teşviki milli bir mesele olarak görülmekteydi. Cumhuriyet yönetiminin 14 Haziran 1934 tarihinde 2510 Sayılı İskân kanunu ile nüfus miktarının arttırılmasının benimsendiği ve yeknesak bir toplum inşa edilmek istendiğini kanıtlayan temel belgelerden biri olduğu söylenebilir. Bu kanunun getirdiği hükümler ile Cumhuriyet kurulduktan sonra nüfusun arttırılması amacıyla Türk soyundan olanların yurt dışından Türkiye’ye göç etmeleri hem teşvik edilmekte hem de bu kitlelerin göç etmesini kolaylaştırıcı hükümler içermektedir. Türkiye’ye gelen ailelere geçerli tarım ekonomisinin gerektirdiği şekilde toprak dağıtılırken nüfusun niceliği göz önünde tutulmuştur. Bu kanun ile hem nüfusun arttırılması hem de homojen bir toplum ve kültür oluşturma amacı taşıdığı kanun maddelerinden anlaşıldığı gibi⁴⁴⁴ bu tarihe kadar çıkarılan iskân kanunlarının devletin iskân yasasından; nüfus, güvenlik, topraksızlık sorunların çözümü ve aşiret hayatının tasfiyesi gibi beklentileri konusunda yetersiz kaldığı ulus inşası ve milli bütünlük konusunda çalışmaların hedeflenen sonuçlara ulaşmadığı düşünülmekteydi. Türkiye’de 1934 yılına kadar iskân ile ilgili olarak 43 yasal düzenleme yapılmış olup bunlar içerisinde 2510 sayılı kanunu en önemlilerinden olduğu söylenebilir. 1927 nüfus sayımı takip edilecek politika için önemli sayısal sonuçlar vermiştir. Yekvücut bir milli bünyenin oluşması için ülkenin neresinde ne tür bir nüfusa gereksinim olduğu belirlenmiştir. Hazırlık çalışmaları sürdürülen iskân yasasının; güvenlik, aşiret yapısının bertaraf edilmesi, topraksızlık gibi

⁴⁴³ Uğur Mumcu, age. s.54-55

⁴⁴⁴ Adnan Güriz, *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara, 1974, s.162-165

sorunlara bir çözüm olacağı düşünülmekteydi. Ayrıca bu kanun ile yukarıda da belirtildiği gibi Türk milli kültürün özüm senmesi, korunması milli birlik oluşturulması hedeflenmekteydi. Bu kanun ile birlikte bir iç sorun olarak ifade edilen anadili Türkçe olmayan nüfus yığılmasının önlenmesi ve mevcutların dağıtılarak kültürel birliğin korunması için gerekli önlemlerin alınması ve uygulanması için de hükümete yetki verilmiştir.⁴⁴⁵

İskân kanunu tasarısında yörükler ve aşiretlerden yurttaşlara verilecek topraklardan bahsedilmekteydi. Yasanın tek amacı Kürt ırkı ile ilgili geniş kapsamlı bir eritme planı uygulamaya koymak değildi. Amaçlardan biri yurt dışından gelen göçmenlerin Türkiye'nin neresine yerleştirileceği, diğer mevzu ise çingene yörük ve aşiretlerin yerleştirilmesi ile ilgiliydi. Aşiretlere hükmi şahsiyet tanınmayacağı yasada belirtilip o zamana kadar verilmiş bütün ayrıcalıkların bertaraf edilmesi amaçlanıyordu. Dersim bölgesindeki kargaşadan sorumlu tutulan Alevi- Kürt aşiretleri ile ilgili yasanın amacı da devletin aşiret ayrıcalıklarına karşı aldığı tavır ile 'ana dili Türkçe olmayan nüfus birikimlerinin meni ve mevcutlarının dağıtılması ve bu suretle milli birliğin korunması' olarak açıklanıyordu. Uğur Mumcu bu yasa ile ilgili olarak, bu yasa hiç kuşkusuz anti-demokratiktir, fakat topraksız köylüler üzerindeki ağa bey baskısını kaldırmayı amaçladığı için devrimci izler taşımaktadır şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde 1930'lu yıllardan beri topraksız köylülere toprak dağıtma konusu güncelliğini korumaktadır. Bu konu gündemde olup sürekli ağaların direnci ile karşılaşmıştır. Bundan dolayı topraksız köylülere toprak dağıtacak geniş kapsamlı bir yasa çıkarılamamıştır.⁴⁴⁶ Kânuna ilişkin olarak Osmanlı devletinin Kürt aşiretleri için izlediği özel siyasete ilişkin olarak şunlar ifade edilmiştir: *'Aşiretleri kendi hallerine bırakmak hatta reisler ve ağaların aşiret üzerindeki nüfuzlarını arttırmak ve onları ağalar ve beyler aracılığıyla hükümete bağlamak, gerek birbirleri ile gerek yerleşen halk ile aralarındaki uyumsuzluk ve çelişkileri belirlemek mutlak yönetimin başlıca siyasetiydi. Eski ve yeni Osmanlı yönetiminin bütün yasaları fermanları ve fetvaları, aşiret ağalığı beyliği tıpkı aramızda bir komün idaresi özekliği ve belediye başkanlığı şeklinde görmüş ve tanımıştır. Meşrutiyetin ilanından ve Balkan*

⁴⁴⁵ H. Aygün, *age.* s. 98-99

⁴⁴⁶ U. Mumcu, *.age.*s. 56-58

*savaşından sonra içişleri bakanlığına bağlı göçmenlerin faaliyetleri artmıştır. 1914 yılında aşiret yönetimi de göçmenlerin yönetimi kapsamı içine alındı.*⁴⁴⁷

Lozan antlaşması ile başlayan mübadele ve sonrasında bu nüfus kitlesinin yerleştirilmesi, uluslaşmasını yeni başlatan Türkiye Cumhuriyeti devleti için son derece önemli bir adımdı. Cumhuriyet hükümetinin gereksinim duyduğu nüfus kitlesi ile içeride homojen bir toplum oluşturulacak ve vuku bulan ayaklanmaları önleyip kültürel, sosyal ve ekonomik alanda birlik oluşturup bir kimlik etrafında toplumun inşa edilmesi hedeflenmiştir. 1934 yılında çıkarılan iskân kanununun gerekçelerinden biri de 1933 yılından itibaren başlayan dış göçlerin etkisinin büyük olması ve Türk nüfusuna gereksinim duyulması ile birlikte özellikle bu göçler devlet tarafından desteklenmekteydi. Lozan Antlaşmasını takip eden süreçte ülke içerisinde felaketzede, harikzede ve şark mültecileri ile ülke dışından gelen muhacir, mübadil ve mültecilerin iskânı zorunluluğu karşısında bir mübadele, imar ve iskân vekâleti kurulmuştur. Bu vekâlet doğrultusunda kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Mübadelenin bitiminden sonra yeni bir göç dalgasının meydana gelmesi ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde çıkan ayaklanmalar hükümetin daha geniş kapsamlı bir iskân politikası izlemesini gerekliliği doğunca bu doğrultuda 1934 yılında 2510 sayılı iskân kanunu kabul edilmiştir.⁴⁴⁸ Bu yasanın yalnızca yurt dışından göçmen getirmek için çıkarılmadığı belirtilip gerekçesinde Türkiye’de öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleştirilip bunlara Türk kültürünü benimsetmenin devletin görevi olduğu belirtilerek şu cümlelere yer verilmiştir: *‘Türk bayrağına gönül bağlamışken, Türk yurttaşlığını yasanın onlara verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibilerin Türk kültürüne erişmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını da yasa göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için açık olmalıdır.’* Encümene göre yasanın amacı gerek yurt dışından gelen dağınık Türkleri gerek yurt içindeki Türk kültürüne yabancı kalmış olanları *‘Türk büyük benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmaktır.’*⁴⁴⁹ Bu iskân kanunu ile süregelen aşiret yapısı bertaraf edilmek istenmesi, Anadolu’daki nüfus sorunun çözülmesi ve devletin merkezinde olan Türkleştirme politikasının uygulamaya

⁴⁴⁷ U. Mumcu, age.s.56

⁴⁴⁸ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İskân Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi*, agm. s.164-165

⁴⁴⁹ U. Mumcu, age.s.60

geçirilmesi hedeflenmekteydi. Toker; ‘ Ne Mutlu Türkü Diyene’ şiarını hâkim kılmak için Türk milliyetçiliğini anayasasına yerleştirmiş bir ülke için aşiret ve ağalık düzeninin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Bu düzenin önüne geçmek için aşiret düzeninin bertaraf edilip doğudaki Kürtleri batı illerine Balkanlardan gelen muhacirler ise doğuya yerleştirilmek suretiyle Türküm diyen herkesi Türk kimliği içinde eriterek yurttaşlar arasında kardeşliğin inşa edilebilmesi için bu kanun çıkarılmıştır.⁴⁵⁰ 2510 sayılı iskân kanunu ile hükümet iskân işlerini yenileyip baştan düzenlemiştir. Bu doğrultuda iskân sistemi kurulmuştur. Hükümetin muhacirleri davet etmesi ile iskân işlerini hem daha kuvvetli hem de sistematik olarak yürütmek için iskân işlerini nüfus umum müdürlüğünden alarak 2848 numaralı iskân işlerinin sıhhat ve içtimai muavenet vekilliğine devrine ve ayrı bütçe ile idare olunmasına dair kanunla bütçesi müstakil (İskân Umum Müdürlüğü) teşki ve teşkilatını tevsi ve esasen bu işler özellikle sosyal yardım şeklinde olduğundan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine bağlanmıştır. Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında iskânın en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu dönemde yaklaşık beş yüz bin mübadil iskân edilip yerleştirilmiştir. Bununla birlikte Bulgaristan’dan, Romanya’dan ve diğer yerlerden gelip ve getirilmiş olan üç yüz bini aşkın muhacir de iskân ettirilip üretici duruma getirilmiştir.⁴⁵¹ Yeni iskân kanununa göre iskân mntıkalarını belirleyebilmek için iskân kanunu genel müdürü Ali Galip Bey doğu illerine gidip incelemeler yapmıştır. Doğu Anadolu’nun incelemeler için seçilmiş olması, yeknesak bir toplumun oluşturulması için bu bölgedeki aşiret yapısının değiştirilmek istenmesi amacını taşımaktadır. Geniş kapsamlı olan bu iskân kanunu böylesi dar bir çerçevede almak olası değildir. Kanunun kapsadığı alan sadece Doğu Anadolu’da yaşayan Kürt halkını değil daha geniş bir alanı kapsayıp sorunlara çözüm olacağı düşünülmüştür. Şükrü Kaya 1934 tarihli 2510 sayılı iskân kanunu için 4 ana derde çare bulmak amacı taşıdığını ifade etmiştir. Bunlar; Nüfus, muhaceret, göçebelik ve toprak meselesidir. Nüfusun nicelik olarak arttırılması ve ondan yararlanmayı istemek yanında milli bünyenin güçlendirilmesi istenmektedir. Bu tarihe kadar plansız ve düzensiz yapılmış olan iskân işleri bu kanun ile birlikte ekonomik, sosyal ve ulusal hedefler gözetilerek bilinçli bir siyaset çerçevesi çizilmiştir. Bu doğrultuda iç ve dış birçok sorundan sonra planlı bir sistem altında milli bünyeyi koruyarak nüfusu nitelik

⁴⁵⁰ Y. Toker, *age.s.*195-196

⁴⁵¹ Galip Pekel, *Muhaceret ve İskân*, Siyasi ilimler Mecmuası, Ocak 1934, Sayı:84 s. 34-35

olarak daha iyi duruma getirmek istenmiştir. Bunun için ise iyi yapılmak istenen daha homojen bir toplumsal yapının oluşturulmasıdır.⁴⁵²

27.04.1934 tarihli iskân kanunu muvakkat encümeni mazbatasında ‘bu kanun niçin yapıldı?’ sorusunun cevabı şu şekilde ifade edilmiştir:

.... ‘Yalnız getirerek yerleştirmek düşüncesi bu kanunda yer tutmuş değildir. Burada en canlı ve köklü düşünce yapılacak iş yerleştirmenin bilgi yolunda yapılmış olması ile beraber binlerce yıldan beri dönüp dolaşan dağınık Türkleri toparlayarak artık bu göçebe yaşayışına son vermek ve kültür işini kökünden kesmek için buraya açık ve kestirme kurallar konmuştur. Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için devletin yapacağı işler bu konuda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamışken, Türk yurttaşlığını kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk Kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye cumhuriyeti devletinde Türküm diyen her kesim bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet hiçbir Türkün Türklüğünden hiçbir soluk işkillenmek istemez. Yalnız devletin kanunlarından her türlü koruyuculuğu ve yararlılığı görerek, her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini kazançlarını verimlerini bol bol almakla beraber Türkiye duygusunu taşıma gibi durmak işini bu kanun kökünden kesip atmıştır. Türkiye cumhuriyeti bütün bunların nereden geldiğini araştırarak bu kanunla uygunsuzlukların hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunları Türk büyük benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş yurttaş varlığı yaratmak istemiştir. Bunun içinde kanunun temeli ne gelişigüzel ne de bana göreler üzerine kuruluş değildir. Burada en sarsılmaz temel kökünü yaşamak bilgisinden alarak kurulmuş olan yurt bilgisidir. Ve kanun bunun üzerine kurulmak istenmiştir. Bunun içindir ki devletin düşüncesi yalnız muhacir getirip yerleştirmek olmadığını başlangıçta anlatmıştır.’⁴⁵³ Yasanın TBMM’de gerçekleşen görüşmelerinde içişleri bakanı Şükrü Kaya, yasanın göçebelerin iskânını da kapsayacağını belirterek şu hususlara değinmiştir: ‘Kendilerine (göçmenlere) cumhuriyet nimetleri henüz yetiştirilmemişti. Aralarında ne yargıç vardır ne hekim ne öğretmen. Bunların böyle rüzgâra kapılmış yapraklar gibi oradan oraya sürüklendiğini görmek çok acıdır. Ben bir bakan bir milletvekili olarak bunları görmekten çok üzülüyorum. Sizin de üzüntülerinizi dile getiriyorum. Bu yurttaşları da uygar ve iktisadi bir halde oturtmak için bu yasa içinde maddeler vardır.’ Görülmektedir ki yasa sadece iskân konusu ihtiva etmemektedir aynı zamanda uygarlaşmayı da öngörmektedir. Şükrü Kaya konuşmasını asıl amacın ne olduğu şöyle ifade etmiştir: ‘Bazı yerlerde niçin temiz Türkçe konuşuluyor bu yasa tek dille konuşan, bir düşünen aynı duyguyu taşıyan bir

⁴⁵² Muhammed Sarı, Atatürk Dönemi İskân Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi, agm. s.165

⁴⁵³ İsmail Beşikçi, Kürtlerin Mecburi İskânı, İstanbul, 1977, s.161-162

*memleket yapacaktır.*⁴⁵⁴İçişleri bakanıŞükrü Kaya tarafından İskâna tabi olanların Türkleştirilmesine yönelik olarak 11 Ocak 1930 yılında valilere gayet ‘mahrem kişiye özel’ kaydıyla bir gizli genelge gönderilmiştir. İçişleri bakanı Şükrü Kaya genelgede Türklerin Kürtleştirilmesinin artış gösterdiğini Kürtçülük hareketlerinin yaygınlaştığına dikkat çekip Türkçenin ve Türklüğün benimsetilmesi için önlemler alınmasını istemiştir. Bu doğrultuda; Laz, Gürcü, Çerkez, Kürt, Abaza, Boşnak, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak gibi lakapların kullanılıp konuşulması da yasaklanıyordu. Herkesin Türküm demeye Türkçe konuşmaya özendirilmesi için çaba gösterilmesini öneriyordu.⁴⁵⁵

1934 yılında çıkarılan bu kanun yukarıda da belirtildiği gibi hem dışarıdan gelen muhacirlerin iskânına hem de ülke içerisinde gerçekleştirilecek iç iskâna yönelik hükümler getirmiştir. 1925 Şeyh Sait isyanı, 1930 Ağrı İsyanı ve 1937 Dersimdeki ayaklanmaların etkisi iç iskâna yönelik getirilen hükümlerin arkasındaki nedendir.⁴⁵⁶ Özellikle Tunceli’de meydana gelen isyan ve hareketlilik sonucunda buradan bir kısım halk göç ettirilirken yeni bir düzenlemeye gidilip 1935 Aralık ayında ve burada bir Kolordu Komutanı ve Vali yönetiminde bir idare kurulmuştur.⁴⁵⁷2510 sayılı iskân kanununa göre; Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Elazığ, Erzurum, Malatya, Kars, Mardin, Çoruh ilderinden 5074 hanende 25831 nüfus kitlesi Batıya sevk edilmiştir.⁴⁵⁸Umumi Müfettişlikler bu kanunun uygulanması safhasında büyük rol oynamıştır. Bu bölgedeki devlet otoritesini 1927 yılında kurulan müfettişlikler temsil etmiştir.⁴⁵⁹

3.9.2. 2510 Sayılı İskân Kânununun Getirdiği Düzenlemeler

52 maddeden oluşan İskân Kanunu’nun yukarıda da belirtildiği gibi kabul tarihi 14 Haziran 1934, Resmi Gazete ile neşir ve ilanı 21 Haziran 1934 olup Resmi Gazete numarası 2733’tür.⁴⁶⁰ İskân Kanunu’nun tamamı 52 maddeden oluşup ve bu maddeler

⁴⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, İçtima 3, Cilt:23, yıl 1934, s.141

⁴⁵⁵ M. Toker, s.177

⁴⁵⁶ İlhan Tekeli, ‘Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu’ Toplum ve Bilim, sayı: 50, Yaz 1990, s.63

⁴⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima :I, cilt:VII, Ankara, 1935,s.175

⁴⁵⁸ İ. Tekeli, ‘Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu’ agm. s.64

⁴⁵⁹ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, 2003,s.53, Aktaran Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskana Yönelik Çalışmalar (1923-1938)*, agm. s.102

⁴⁶⁰ Düstur, 3. Tertip Cilt:15 Teşrisani 1933 Teşrinevvel 1934, Başkent Matbaası, Ankara,1934, s.1156--1175

10 ayrı bölümde işlenmiştir. 1 ve 2 numaralı maddeler giriş bölümünü oluşturup ‘iskân mıntıkalarını’ belirtmektedir. 3-7 arasındaki maddeler birinci bölümde muhacir ve mültecilerin kabulü ile ilgili maddelerdir. 8-11 arası maddeler ikinci bölümü oluşturup ‘nakiller, kültür ve idare tedbirleri’ ile ilgilidir. Üçüncü bölümde 12-25 arasındaki maddelerde ‘iskân uygulaması’ detaylandırılmıştır. ‘Mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları’ dördüncü bölümde açıklanmıştır. Beşinci Bölümde ‘muafiyetlerden’ altıncı bölümde ‘mali hükümler’den yedinci bölümde ‘iskân komisyonu’ndan sekizinci bölümde ‘icrai hükümler’den ve son bölümde ise ‘mütefferik hükümler’den bahsedilmiştir.⁴⁶¹

Madde 1. Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısı ile nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerine yapılacak bir programa göre düzeltilmesi dâhiliye vekilliğine verilmiştir.

Madde 2. Dâhiliye vekilliğince yapılıp icra vekilleri heyetine tasdik olunacak haritaya göre Türkiye iskân mıntıkları bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:

1 numaralı mıntika: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntika: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntika: Yer, sıhhat, iktisadi, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntıklarının tasdikli haritasında zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması dâhiliye vekilliğinin teklifi üzerine icra vekilleri heyeti kararına bağlıdır.⁴⁶² Bu kanun ile Türkiye yerleşim açısından üç bölgeye ayrılmıştır. Amaç Türk kültürlü olmayan nüfusun Türk kültürlü nüfus içerisine serpiştirilip bu bölgelerin Türk nüfusu ile yeniden iskân edilmek istenmesidir. Bir numaralı mıntıkaya baktığımızda uzun yıllardan beri Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerdir. 2510 sayılı kanunun bu maddesi ile hükümet Türk kültürlü nüfusu bu yerlere yerleştirerek Türk kültürüne bağlı Türkçe konuşan nüfusun mıntika içerisinde yoğunluk kazanmasını istemektedir. İki numaralı mıntıkaya baktığımızda ise Ege,

⁴⁶¹ Yasanın Tam Metni İçin bkz. Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 1156-1171, Ek 9. 239, T.C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, No: 2733,

⁴⁶² Düstur, 3. Tertip, Cilt.15 Teşrinisani 1933- Teşrinisani evvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara,1934,s. 1156

Akdeniz, Marmara ve Trakya bölgeleri bu mıntıkanın içerisinde. Türkiye'nin batı bölgeleridir. Bu mıntıkalara Kürtlerin iskân edilip Türk kültürünün içerisine serpiştirilmek kaynaştırılmak istenmektedir. Üç numaralı mıntikalar ise Tunceli, Sason, Zeylan (Van) Kars'ın Güneyi, Diyarbakir'in bazı kesimleri, Bitlis, Bingöl ve Muş'un bazı kesimlerini kapsayan bu bölgeler boşaltılıp iskân ve ikamenin yasak edildiği yerlerdir.⁴⁶³ Muhacirler, göçebeler ve nakledilmek istenenlerin ulaşmak istenen hedefe göre iskân edilmeleri temel alınmaktadır. Bir numaralı mıntıkaya soyca Türk olmayanların iskân edilmemesi yeknesak bir toplum inşa edilmek istenmesi hasebiyle olduğu açıktır. Buradan da anlaşılacağı üzere soy ve kültür iskân edileceklerde aranan temel özelliktir. Türk soyundan olmayanların bu mıntıkada müstakil küme oluşturmalarına izin verilmemesine ek olarak aynı soya mensup kişilerin de aynı köy ve mahallelere iskân edilmelerine izin verilmemektedir. Türk soyundan olan köylere %10'dan fazla farklı bir nüfusun yerleştirilmesine de müsaade edilmemektedir.⁴⁶⁴

Bu dönemin konjonktürüne baktığımızda Taner Timur şöyle değerlendirmiştir: Türkçü tezleri besleyip tekrar gündeme gelmesi, Avrupa'da kurulan ırkçı rejimlerin(Almanya'da Nazizim, Fransa'da Faşizm'in etkili olması...) 1930'ların milliyetçiliğinde etkili olabileceği gibi egemen sınıflar karşısında bürokratik kadronun (Bu dönemde yönetici elit kadronun ortağı olarak ideolojik eksenini belirleme gücü ve avantajına sahip, devletin yürütme görevini icra eden bürokratik kadrolar daha özerk hale geliyorlar. Çünkü iç ve dış yönetimin kendine göre usul ve metotları oluşuyor. İdari yönetimde bilimsel disiplinler gelişiyor. Bu disiplin ve konseptlere hâkim bürokratik kadroların kendi özerkliklerini ortaya koymaya, inisiyatif geliştirmeye ve rahat hareket etmeye başlaması.) bağımsızlığının artması da rol oynamış olabilir. Bununla birlikte Doğu bölgesinde asayişin sağlanamamış olması ve isyanların patlaması Meclisten birtakım ırkçı kanunların geçmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda iskân kanunu bunun tipik örneğidir. Tespit edilen bölgelere göre iskân kanunu, ırk temeline dayanan bir yerleşme politikası öngörmektedir. Kanun metninde sık sık 'ırk' ve 'Türk kültürüne bağlılık' sözleri geçmektedir. Bir milletvekili Meclisteki görüşmeler esnasında kanunu şöyle savunmuştur:

⁴⁶³ İ.Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, age. 132-133

⁴⁶⁴ Galip Pekel, *Muhaceret ve İskân*, agm. s.36

“Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan yerleştirme kanunu, inkılabın ana kanunlarından bir belli başlısı olmak Mümtazlığındadır.”⁴⁶⁵

Bir numaralı iskân mıntıkası: Birinci umumi müfettişlik mıntıkasındaki vilayetlerle, Erzincan, Malatya, Gaziantep vilayetleri, Kars vilayetinin Iğdır, Tuzluca, Kağızman, Sarıkamış kazalarını, Erzurum vilayetinin, Hınıs, Pasinler, Çat, Tercan, kazalarını, Sivas vilayetinin, Zara, Hafik, Kangal, Gürün, Divriği kazalarını, Maraş vilayetinin Elbistan, Göksun kazalarını, Kayseri vilayetinin Pınarbaşı kazasını ihtiva etmektedir. Diğer vilayet ve kazalar da iki numaralı mıntıkayı teşkil etmektedir. İki numaralı mıntıkada en ziyade faaliyet gösterilmesi icap eden saha Trakya umumi müfettişliği sahası yani Tekirdağ Çanakkale, Edirne ve Kırklareli vilayetleri olup bu dört vilayette tatbik olunacak beş senelik planların esası belirtilmiştir. 1934 tarihinden bugüne kadar Trakya’ya gelen göçmen sayısı 5.298 evde 19.544 kişidir.⁴⁶⁶

Bu kanunda muhacir ve mültecilerle ilgili hususlara da değinilmiştir. Kanunun 3. Maddesine göre, Türkiye’de yerleşmek maksadı ile dışarıdan gelen münferiden ve müctemian gelmek isteyen Türk soyundan meskân veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler iş bu kanun hükümlerine göre dâhiliye vekilliğinin emri ile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin veya hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı icra vekilleri heyeti kararı ile tespit olunur. Türkiye’de yerleşmek maksadı ile olmayıp bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. Maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazılı ile bulundukları yerin Hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kânunu hükümleri tatbik olunur. Dâhiliye vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.⁴⁶⁷ Bu madde ile hükümet genel olarak Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gibi ülkelerden gelen göçmenleri Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı yerlere iskân etmeyi planlayıp bu göçmenlerin Türkiye’ye gelmesini teşvik etmektedir.⁴⁶⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi ülkelerden gelen göçmenler daha çok Batı Anadolu bölgesi, Trakya ve Marmara çevresine yerleştirilmişlerdir. Devletin tüm teşviklerine rağmen kültür ve coğrafi koşullar nedeni ile bu bölgeler pek tercih

⁴⁶⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 2013, s.169

⁴⁶⁶ T.C. Dâhiliye Vekilliği İçişleri Hizmetine Mahsustur, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1935, s.19-20

⁴⁶⁷ Düstur, Üçüncü tertip, Cit:15 Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, Ankara, 1934, s.1156-1157

⁴⁶⁸ İ. Beşikçi, *Kürtlerin Mecbur İskânı*, age. s.134

edilmemiş daha az miktarda göçmen Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesine yerleştirilebilmiştir. Yasa kapsamında 247.295 göçmen ve mülteci Türkiye'ye gelmiştir. 1923-1934 yılları arasında 380.243 mübadil, 247.295 göçmen ve mülteci, 1934-1937 yılları arasında göçmen ve mülteci 144.073 kişi olmak üzere toplam 771.611 kişi Türkiye'ye yerleştirilmiştir.⁴⁶⁹

Madde 4. A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar

B: Anarşistler

C: Casuslar

Ç: Göçebe Çingeneler

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye kabul edilemezler.⁴⁷⁰ Bu doğrultuda homojen toplumsal dokuya aykırı olabilecek grupların ülke içerisine gelmeleri engellenmiştir. Hem içerideki nüfusun hem de dışarıdan gelenlerin iskânı ile elde edilen deneyimlerden sonra bu kanun ile zararlı etkilerinden imtina edilen kişiler belirlenmiş ve bu kişi ve toplulukların Türkiye'de iskân edilmeyecekleri yönünde bu karar alınmıştır.

Madde 7. A: Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler.

C. Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ U. Mumcu, *age*. s.73

⁴⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, İçtima III, Cilt: XXIII, S.142, Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt.15 Teşrinisani 1933- Teşrinisani evvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara,1934,s. 1157

⁴⁷¹ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, Teşrinisani 1933- Teşrinievvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, s.1157-1158

2510 iskân kanunun Türk kimliğinin etnik olarak tanımlandığı dönemin konjonktürüne uygun bir yapı arz ettiği söylenebilir. Türk kimliğine yapılan göndermeler, cumhuriyetin kurulduğu topraklar içerisinde yaşayan ve çoğunluğu temsil eden ulus söyleminin nüvesini oluşturmaktadır.⁴⁷² Kanunun göçmenlere yapılacak yardımları düzenleyen bu maddeye baktığımızda 'Türk ırkından olup hükümetten iskân yardımı istemeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler' Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşme konusunda serbest bırakılmış, hükümetten iskân yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecbur tutulmuştur. 'Türk ırkından olmayanlar' ise hükümetten yardım istemeseler bile, 'hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya ve hükümetin izni olmadan buralarda kalmaya mecbur' edilmişlerdir. Görülmektedir ki bu düzenlemeyle göçmen kabul politikalarında bir kez daha Türk kimliği belirleyici olmaktadır.⁴⁷³

Bu madde doğrultusunda da *'bir tek dil konuşan, aynı düşünen ve hisseden bir millet'* inşa etmek amaçlanmaktaydı. Bu bakımdan Türk ırkından olan göçmenlere iskâna kapalı alanlar dışında istedikleri yere yerleşme hakkı tanınırken diğer göçmenleri iskânı hükümetin düzenlemesine bırakılmıştır. Uygulama aşamasına gelindiğinde ise bazı Kürtler Türkiye'nin Batı'sına bazı Türkler de geleneksel olarak Kürtlerin Doğuda yaşadığı yerlere yerleştirilmiştir.⁴⁷⁴ Devletin buradaki hedeflediği amaca baktığımızda da homojen bir nüfus oluşturmak için bir toplumsal kaynaştırma gayesi ile hareket ettiği görülüp oluşturduğu nüfus mntıkaları ile de içteki olası bir başkaldırının önüne geçilmek istenmiştir.

Madde 9. Ekte de belirtildiği gibi ".....gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe;.....ve ecnebi tebaası gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir."⁴⁷⁵

Bu madde ile de hem toplumsal dokudaki farklılıkların dağıtılıp kaynaştırılması hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik olarak demografik yapıda değişiklik yapmak amaçlanmıştır. Buradan 2 numaralı bölgelere; yani batıdaki bölgelere Türk

⁴⁷² C. E. İnan, *Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme*, agm. s.17

⁴⁷³ agm. s.18

⁴⁷⁴ K. Kirişçi, G. M. Minrow, age. s.104

⁴⁷⁵ T.c. Resmi Gazete, 7 Teşrinievvel 1336, sayı:2733, s.4004. Düstur, Üçüncü tertip, Cilt:15 Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.1158

olmayan unsurlar gönderileceklerdir. Bu bölgelerde dağınık bir şekilde Türk kültürünün hâkim olduğu yerleşim birimlerine yerleştirileceklerdir. Böylece bu nüfus kitlelerinin Türk kültürü içerisinde erimeleri sağlanmış olacaktır.⁴⁷⁶

Madde 10. A: Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.

B: Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa, ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicilinde aidiyet bulunmuyor ise aidiyet o yerin idare heyeti kararı ile belirlenmekteydi.

C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dâhiliye Vekilli salahiyyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olupta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntikalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dâhiliye Vekili salahiyyetlidir.⁴⁷⁷

Timur, bu madde ile ilgili feodal şeyhlik ve ağalık kurumları yok edilmek istenmekle birlikte ülkede bir toprak reformu yapıldığına dair dayanak oluşturmuş olduğunu belirtmiştir. Batı illerine sürülüp toprakları ellerinden alınan kesimler yüzyıllardır bu toprakları sömüren ve feodal yapıyı oluşturan kesimler olmanın yanında halkın bu durumdan etkilenmediği ileri sürülmektedir. Bu madde ile etkilenen kesim yalnız feodal kesim olmayıp az miktarda toprağı olan halk kesimleri de bu durumdan

⁴⁷⁶ S. Gök, *age.* s.76

⁴⁷⁷ Bkz. Düstur, Üçüncü tertip, Cilt:15 Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934.

etkilenmiştir. Bölgesel bazda daha çok güvenlik endişesi ile yapılmış olan ve süreç içerisinde uygulamaları pek etkili olmayan bu düzenlemeyi bazı araştırmacılar toprak reformu olarak nitelemektedir.⁴⁷⁸ Ayrıca bu kanun ile merkezi otoritenin dışında alternatif bir başka güç kabul edilmediği kesin bir şekilde ifade edilmekle birlikte var olan güç odaklarının bertaraf edilmesi için yapılan çalışmaların daha kararlı bir şekilde devam ettirileceği belirtilmiştir. Toplumsal dokuda önder konumunda olan bu kişiler yaşadıkları yerden alınıp batıya göç ettirilmişlerdir. Devletçe bu kişilerin topraklarına el konularak kamu malı sayılmış, boşalan yerlerin göç ettirilecek göçmenlere ve buradaki topraksız halka dağıtılması amaçlanmıştır. Görüleceği gibi bütün bu maddeler bir toprak reformu çerçevesi içinde değerlendirilebilir. Fakat Burada dikkat edilecek nokta Doğu Anadolu'daki ağa ve şeyhler hariç, kânunun büyük toprak sahiplerinin hakkını saklı tutmuş olmasıdır. Kanunun bu yönü temel eleştirilerden biri olup sağlıklı bir topraklandırma uygulamasına geçilememiştir. Bu doğrultuda aynı yıllarda kabul edilen diğer bazı kanunlar da iskân kanununu tamamlamaktadır. Bu kanunlar 1933 yılında kabul edilen Gayrimenkule Tecavüzün Define dair kanun ile 1934'te kabul edilen Tapu Kanunudur. Bunlardan birincisi, toprağın zilyeti durumunda bulunanların haklarını mülki amirler vasıtasıyla garanti altına alırken, Tapu Kanunu sahipsiz toprakların iskân hadleri içinde işgalini adeta teşvik etmektedir. Bu gibi topraklar işgal edenlere parasız verilecek ve tapu siciline kayıt edilecektir. Hatta işgal edilen topraklar 'taşlık ve pırnalık (çalılık) olup da imar için masraf ve emek sarf ederek meydana getirilmiş' ise, 'miktarı ne olursa olsun imar edene parasız terk olunarak namlarına tescil' olunacaktır. Yine tapu kanununa göre, 'Devletin hususi mülkiyetinde olup da ammenin hizmetine tahsis kılınmamış araziye kütük veya ağaç dikerek bağ ve bahçe yapan kimseye o yerin verilmesinde mahzur olmadığı mahalli idare heyetince tasdik kılındığı takdirde o bağ ve bahçenin vergi kıymetinin yüzde sekizi alınmak suretiyle namına tescil olunur.'

İlk dönemlerde toprak reformu ile ilgili düşünceler feodal yapıyı oluşturan kesimlerin desteğini kaybetmemek için bilinçli bir politikanın gereği olarak gündeme gelmemiştir. Bu doğrultuda Kemalist rejime yöneltilen eleştiri; toprak ağalarını uzaklaştırmak korkusuyla köylülüğü seferber etmekten çekindikleridir. Toprak taleplerini gündeme getirememeleri, tarım kesiminin bilinçten ve örgütlü bir yapılanmadan mahrum olmaları nedeniyledir. Toprağın büyük bir kısmını elinde tutanların örgütlü ve planlı karşı koymaları hükümetin toprak reformuyla ilgili radikal

⁴⁷⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Taner Timur, *Türk Devrim ve Sonrası*, 2013, Ankara. Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, 2005, Ankara.

çözüm getirecek bir politika geliştirmesine imkân vermemiştir. Hükümet kısa bir süre için gereksinim duyulan devrimi sanki gerçekleştirecekmiş izlenimi vermiş; fakat sonunda toprak ağalarıyla siyasi bir uzlaşya varan siyaseti benimseyip var olan durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁹ Toprak reformu ile ilgili bir diğer açıklama da Mazhar Müfit Bey'in aktardığına göre; Mustafa Kemal Milli Mücadele'den hemen sonra bu yöndeki arzu ve isteklerini uygulamaya geçirmek istemektedir. Ama Cumhuriyetin bu erken yıllarında ve yolun başında olan rejimin toplumun dinamiklerini elinde tutan kesimlerin desteğine olan gereksinimi buna imkan vermediği şu cümlelerle açıklanabilir: ....

“Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Bey’ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkânsız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık...”⁴⁸⁰

Cumhuriyet yöneticilerinin büyük bir kısmı için Türkiye’de büyük çapta topraksız ve az topraklı köylü kitlesi mevcut olup bu gerçek önemli bir problem oluşturmaktaydı. Şükrü Kaya 1934 yılında durumu şöyle izah etmiştir:

“Bugün memleketin beş milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar ancak kara ekmek yiyebilecek haldedir. Türk köylüsü Türk’ün efendisidir demek adeta süsten ibaret kalıyor. Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır. Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak Türk’ün ve toprağın efendisi yapmak bizim en birinci borcumuzdur.”⁴⁸¹

Toprak reformuyla hedeflenen bir diğer önemli amaç ise kitlelerin daha fazla rejime kazanılmasıydı. Hiçbir inkılap kitleleri kendine kazanmadan ayakta kalamazdı ve Türkiye’de kitleler demek köylüler demektir. Bir toprak reformu ile köylülere toprak vermek yoksul ve orta köylülüğün kaderini Kemalist rejimin kitle desteğine ihtiyacı vardı. Köycülük ideolojisinin 1930’lar ortalarından itibaren gelişmesi ile toprak reformu düşüncesinin yaygınlaşması kuşkusuz rejime atılımlarının çeşitli yönlerinden birisiydi.⁴⁸²

Türkiye ziraat ekonomisi bakımından önemli potansiyele sahip olan bir coğrafyaya hâkimdir. Türkiye cumhuriyetinin iktisadi temeli toprağa bağlı olduğundan toprak meselesi büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda toprak meselesi, ziraat reformunu amaçlama ve hukuki düzenlemelerin önemi kendiliğinden anlaşılmaktadır. Görülmektedir ki bir memleketin hayatında toprak meselesi ekili ve dikili yerlerin

⁴⁷⁹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm’e*, s.83, Aktaran: S. Gök, *age* s.344

⁴⁸⁰ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, 1969, s.76. Aktaran: S. Gök, *age* s.344

⁴⁸¹ Hakimiyeti Milliye, 15 Haziran 1934, Akt. M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden İnme Reform Denemesi: Çiftçiye Topraklandırma Kanununun Hikâyesi”, *Birikim Dergisi*, sayı:107, Mart 1998, www.Birikimdergisi.gov.com.

⁴⁸² Hakimiyeti Milliye, 15 Haziran 1934, Akt. M. A. Karaömerlioğlu, *agm*.

büyüklik miktarı, verim kabiliyeti, bunlar üzerinde çalışanların durumu ve çalışma şekilleri gerek toprağın statüsü ve hukuki kaideler, gerek devletin bu noktada takip edeceği zirai, iktisadi ve hukuki yollar ve siyaset önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye için bu konular üzerinde tartışma kabul edilemez önemdedir.⁴⁸³ Toprak reformu Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yöneticilerin gündemindeki yerini korumuştur. 1923 tarihinde toprak reformu ve bunu sağlayacak mevzuatın hazırlanması sürecinde oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Henüz geniş çaplı bir toprak reformu yürürlüğe girmemiş ise de farklı tarihlerde onaylanan kanunlarda ve bu hususlarla ilgili hükümlere rastlanmaktadır. Nihayet 11. 06. 1945 tarihinde kabul olunan ‘Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’ 15. 06. 1945 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Toprak reformu yukarıda da belirtildiği gibi Cumhuriyet tarihi boyunca önemini korumuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren cumhuriyet yöneticileri, toprak meselesi konusunda bütün zorunlulukların farkında olmakla birlikte Türkiye’de bu alanda geniş çaplı hükümleri kapsayan bir toprak ve ziraat reformunu sağlayacak kanun yürürlüğe girememiştir. Farklı mevzuatlarda yer alan hükümlerin verdiği yetki ile Cumhuriyet hükümetleri yurt dışından Türkiye’ye göç eden göçmenlerle ülke içerisinde güvenlik ve siyasi nedenlerle yer değiştirme ve iskân durumunda muhtaç durumda olanlara toprak dağıtmıştır. Toprak reformu ve çiftçiyi toprak sahibi kılmak konusunda yukarıda da belirtildiği gibi 11. 06. 1945 tarihli ve 4753 sayılı sözü geçen çiftçiyi topraklandırma kanunu Büyük Millet Meclisinde uzun ve hararetli müzakerelerden sonra kabul edilerek 15. 06. 1945 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.⁴⁸⁴

Genel anlamıyla toprak reformu, tarım arazilerini bu arazileri işleyenlere mal etmek, toprakta mülkiyet dağılışını adil bir hale getirmek, tarımsal arazi mülklerinin parçalanmasını önlemek ve işçilerin durumlarını iyileştirmek ve sosyal güvenlik haklarını sağlamak prensiplerinden yola çıkmaktadır. Tarım üretiminde çalışan topraksız veya az topraklı kişilere devlet arazilerinin veya büyük özel mülklerin dağıtılması; bu kimselerin aile işletmeleri kurmaları için sermaye ve teçhizatla donatılması, kiracılık, ortakçılık şartlarının düzeltilmesi ve ıslahı ufalanmış arazi mülklerinin toplulaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yılları süresince tarım topraklarının çok büyük bir bölümü üzerinde özel kişilere mülkiyet hakkını tanınmamışken TMK’nın 1926 yılında yürürlüğe girmesi ile ‘toprakların özel

⁴⁸³ Bülent Köprülü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun İhtiva Ettiği Hükümler ve Bunların Memleketin Toprak ve Ziraat Reformunun Tahakkukunda Oynadığı Roller, 19/1-2 Dergipark, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1953, s.783

⁴⁸⁴ B. Köprülü, agm. s. 785-787

mülkiyet konusu olabileceği' kabul edilmiştir.⁴⁸⁵ Geniş anlamda bir toprak reformunun yürürlüğe girmesine mecliste karşı çıkan bazı milletvekilleri arasında Adnan Menderes, Celal Bayar, Celal Ramazanoğlu, Emin Sazak, Cavit Oral gibi isimler yer almaktaydı. Bu vekiller aynı zamanda toprak ağası konumundaydılar. Toprak reformuna karşı olanların sundukları görüşlere baktığımızda, toprak reformunun; mülkiyet haklarına bir tecavüz demek olduğu, toprak reformu amacıyla kamulaştırmanın toplumda güvenlik hissini inciteceğini, madem ki toprak dağıtılıyor o halde birçok apartmanı olanların da apartmanları dağıtılmalıdır gibi nedenler ileri sürülmüştür. Şimdiye kadar Toprak Reformu Kanununun ele alınmamış olması Türkiye'de büyük toprak sahiplerinin kuvvetli ve etkili bir baskı grubu oldukları içindir.⁴⁸⁶

Toprak reformu düşünce ve pratiği Türkiye'de tepeden ve devlet eli ile gündeme geldiği için kanunun köylülere sağlayabileceği küçük olanaklardan bile yeterince faydalanılamadığı görülmektedir. Çünkü ülkemizde köylülerin aktif olarak katıldığı örgütlü bir kitle hareketi olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'nın çeşitli yerlerinde özellikle Bulgaristan, Romanya, Polonya gibi ülkelerde toprak reformu örgütlü köylü partileri, daha da önemlisi köylü kitlelerinin siyasal hareketlilikleri sayesinde gündeme gelmiştir. Durum böyle olunca buralarda reform hareketleri kitleleri siyasal ve toplumsal yaşamın içine çekmesi zorunlu olarak toprak ağalarıyla mücadeleye girişilmesi bağlamında bu ülkelerin tarihinde radikal ve demokratik dönüm noktalarını teşkil ettiler. Görülmektedir ki ülkemizde ise siyasi kaygılarla önemlice bir miktar devlet toprağının dağıtılmasına rağmen Türkiye tarımındaki gerici üretim ilişkilerinin özüne dokunabilen gelir dağılımını düzelterek toplumsal barışı getirebilecek bir etki sağlanamamıştır.⁴⁸⁷ Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki Türkiye'de toprak reformu meselesi muhtelif kanunlarla karşımıza çıkmaktadır. 1935 yılından itibaren toprak reformu ve iskân işlerine ait büyük çapta kanun projeleri açıldıysa da aradan 10 yıl gibi bir müddet geçtiği halde 'çiftçiyi topraklandırma kanunu' çıktıktan sonra bile uygulamaya girebilmiş değildir. Bu doğrultuda yapılan toprak dağıtımlarının muhtelif kanun maddeleri veya iskân kanununa dayanılarak yapılmıştır.⁴⁸⁸

Madde 11. A: Anadili Türkçe olmayanlardan Toplu olmak üzere yeniden Köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

⁴⁸⁵ Mehmet Pamak, Türkiye'de Toprak Reformu, dergipark.gv.tr./download/ article-file/101187, s.133

⁴⁸⁶ M. Pamak, agm.

⁴⁸⁷ M. Asım Karaömerlioğlu, agm.

⁴⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserleri 1, İstanbul, 1980, s.454

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzıbatı sebeplerle İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının %10'unu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar.⁴⁸⁹

Türk kültürüne ait olmama ve Türkçe konuşmama' ifadeleri çoğunlukla Kürtleri ve Arapları belirtmek için kullanılıyordu.⁴⁹⁰ Bu madde ile ana dili Türkçe olmayanların yeniden köy, mahalle, işçi veya sanatçı kümesi kurması engellenmekle birlikte zorunlu göçe tabi tutularak, bu insanlar yaşadıkları yerden alınıp sürgüne tabi tutulmuşlardır. Sürgüne gittikleri yerlerde de toplu olarak bir arada yaşamaları ve birlikte iş kurmaları engellenmiştir. Ancak bu şekilde bu nüfus kitlesinin dil ve kültürde kaynaştırılıp asimile edilmeleri sağlanabilecekti. Bu dönemde hükümete çok geniş yetkilerin verilmesi ülkenin her yerindedil, kültürve kan birliğinin sağlanmasına çalışılması homojen bir toplum üzerine yükselecek Türk kimliğinin inşasına yönelik uygulamalardır. Bu amaç doğrultusunda atılan adımlar toplumu istenilir şekle getirmede araç olarak kullanılmıştır. Encümende yapılan görüşmelerde bu alanda daha geniş kapsamlı hükümler konulmak istenmiştir. Örnek olarak; *'Herhangi başka bir dil konuşanlar veya başka ekine bağlı bulunanların yaşadığı kazalarda büyük ve küçük kaza memurlarının ve o kaza vilayeti amirlerinin bu dil konuşan veya başka ekine bağlı bulunanlardan olmasını; çarşı ve pazarlarda, meydanlarda, bütün umumi yerlerde Türkçe'den başka bir dil konuşulmasını; beş yıl, on yıl gibi atamaklı muayyen müddetlerde önce umumi yerlerde sonra, çatı altında müşterek yerlerde, daha sonra evlerde ve en sonra her yerde Türkçe'den başka dil söylenmesini yasak etmek ve başka kıyafet taşınmasını, başka adetleri, başka oyunları, başka türkü ve şarkıları velhasıl başkalığı delalet eden her şeyi kaldırmak'* şeklinde radikal tedbirler düşünülmüşse de bu durum ülkede yaşayan vatandaşların devletten uzaklaşmasına yol açacağına hatta vatandaşları kaybettirebileceği korkusu buna mani olmuştur. Bu çalışma, zamana koşullara ve

⁴⁸⁹ Düstur, Üçüncü tertip, Cilt: 15, Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, s.1158-1159

⁴⁹⁰ K. Kirişçi, G. M. Minrow, *age.* s. 103

gereksinime göre hükümet tarafından yerine getirilmesinin kanuni bir zorunluluk olduğu belirtilip bırakılmıştır.⁴⁹¹

Madde 13. 3. Türk ırkından olmıyanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere farklı kültürlerin tekrar birleşerek toplumsal kaynaşmayı önleyici grup oluşturmaları önlenmek istenmektedir.

Madde 17. Yurtlandırma kapsamında kanun, İskân edilecek bir aileye, nüfus ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kafi toprakla çift hayvanı, alat ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır. Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir.⁴⁹² Bu madde ile nüfusun biran önce üretici duruma getirilmesi planlanmaktadır. Bir aileye; sosyal mevkine, yurtluk için nüfusuna, gereksinimine göre, tüccar ve sanâtkar ise bir ev veya yeri ve bir mağaza veya dükkân yeri ve kasaba ve köylerde yarım toprak verilmektedir. Çiftçi ise ve veya yeri ahır ve samanlık veya yeri ve nüfus mıntıkalarına göre toprak tevzi cetveli dâhilinde toprak verilir. Toprak İstihkakı: 1 Ziraat topraklarından

A: İki nüfuslu bir aileye	
En Çok Dekar	En Az Dekar
45	30 İyi topraklardan
60	45 Orta topraklardan
90	60 Aşağı topraklardan

B: İkidenden fazla nüfus için aşağıdaki miktarlarda ilave olunur:	
En Çok Dekar	En Az Dekar
15	10 İyi topraklardan
20	15 Orta topraklardan
30	20 Aşağı topraklardan

⁴⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C:XXIII, Ek, s.11-12

⁴⁹² Düstur, üçüncü Tertip, Cilt:15 Teşrinisani 1933-teşrinievvel 1934, Başvekkâlet Matbaası, Ankara, 1934, s.1163

2: İki nüfuslu bir aileye; kasaba ve şehir etrafında sulu bostan ve yerleri ile bağ verimli narenciye bahçesi, meyvelik, dutluk, zeytinlik, fidanlık ve her türlü meyve bahçelerinden;

En Çok Dekar	En Az Dekar
15	6

İkiden fazla nüfus için ikişer dekar arttırılabilir.

4. Muhacir ve mültecilerden yüksek mektep mezunları ile Türkiye'ye veya Türk milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci firkalardaki mıntıkalar bir misil ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlası ile verilir.

5. 1: numaralı mıntıkaya iskân edilen müteakitlerin ve 2 ve 3 numaralı mıntikalardan 1 numaralı mıntıkaya nakil olunan Türk ırkı ve kültürüne mensup yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri 3. fıkradaki fazlaları ile verilir. İskân edilenlere bu topraklardan 1 ve 2 numaralı bentteki topraklardan birisi verildikten maada bağ bahçe ve zeytinlik dutluk ve emsali meyvalık yapmak üzere meccanen (2-5) dekar yer verilir. İki yıl zarfında bu topraklarda bağ veya meyvalık yetiştirmiş olanlara bu yerler meccanen temlik ve tapuya raptedilmekle beraber isterlerse ayrıca daha onar dekar toprak verilir. Bunları da üç yıl içinde imar ederlerse meccanen temlik olunup tapuya bağlanır. Üç yıl içinde imar edemeyenlerden imar edilemeyen kısmı istirdat (geri alım) olunur. Bu toprakların da tevziinde 3. Fıkra hükmü tatbik olunur. Yerlilere de aynı surette meccanen toprak verilir.⁴⁹³

1934 yılından sonrasında Türkiye'ye dışarıdan gelen göçmenler de bu kanun kapsamında iskâna tabi tutulmuşlardır. Türk soyundan ve Türk kültürüne sahip olan bu göçmenlerden iskân yardımı isteyenler devletin gösterdiği yerlere yerleştirilmiştir. Türkiye'ye dışarıdan gelen ve iskâna tabi tutulan kişilerden çoğunluğu iskân yardımından yararlanmayı istememiştir. 1923-1933 yılları arasında 157.736 aileye aile başına ortalama 39.6. dekar olmak üzere toplam 6.258.928 dekar toprak dağıtılmıştır.⁴⁹⁴ İskân politikası doğrultusunda Diyarbakır'da yeni kurulan 17 köye 8 bin Balkan

⁴⁹³ G. Pekel, *Muhaceret ve İskân*, agm. s.39-40

⁴⁹⁴ M. Ç. Okutan, age.s.63

göçmeni yerleştirilmiştir. Ancak 1943 yılına gelindiğinde bunlardan sadece 3560 kişi yerleştirildikleri bölgede kalmıştır.⁴⁹⁵ İskân kanunu uygulaması kapsamında Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzincan, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5074 hanede 25.831 nüfus Batı Anadolu'ya sevk edilmiştir. 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı yasa ile zorunlu iskâna tabi kişilerin nakledildikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmış, 4.128 hanede 22.518 kişi Doğu Anadolu'daki eski yerlerine dönmüşlerdir. 1948 yılında çıkarılan 5227 sayılı yasa ile muhtaç durumda olanlara eski yerlerine dönmeleri halinde Batı'da verilen iskân hakları tanınınca 917 hanede 4607 nüfus Doğu Anadolu'ya dönmüştür. 5826 sayılı yasa ile de Tunceli, Van, Siirt, Ağrı ve Kars'ta yasak bölge ilan edilen yerler yerleşime açılmış ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazlar eski sahiplerine geri verilmiştir.⁴⁹⁶

Madde 27: “.....hükümetçe naklettirilenler veya istekleri ile göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeye mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler 26'ncı maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatasını alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer.”

Bu madde ile yerleştirme işlemlerinin zamana yayılarak yapılmak istenmediğini ve iskân işlemlerinin ivedilikle gerçekleştirilmek istendiğinin göstergesidir.

Madde 29: A. Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve bir numaralı mntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmaya mecburdurlar. Bunlar dâhiliye vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

B: 1 ve 3 numaralı mntıklardan 2 numaralı mntıkaya naklolan ve 2 numaralı mntıkada 9, 10 ve 11'inci maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler 10 yıl sonra dahi İcra vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ A. Yıldız, *age.* s. 147

⁴⁹⁶ M. Ç. Okutan, *age.* s.64

⁴⁹⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15 Teşrinisani 1933- Teşrinisani evvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara,1934,s. 1164-1166

Bu madde ile yeknesak bir nüfus yapısına kavuşmak için iskân görenlerin yerleştiği yerde 10 yıl oturmaya mecbur olmaları ve kalıcı bir şekilde yerleşip üretici duruma gelmeleri hedeflenmiştir. Bu maddenin B bendindeki düzenleme ile de Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinden, ülkenin başka yerlerine sürgüne gönderilen aileler aradan 10 yıl geçmesine rağmen başka yerlere yerleşmelerine izi verilmemiştir. Bu doğrultuda getirilen hüküm, hükümetin kararı olmadıkça kendi iradeleri ile hiçbir yerde yurt tutamayacak olmalarıdır. Eğer yeknesak bir toplum inşa noktasında özdeşleştirme ve ıslah sürecinin yetersiz olması durumunda, uygulamanın aralıksız devam etmesini sağlamak için bir tedbir olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁸ Bu maddenin A fıkrasında iskâna tabi tutulan muhacirlerin 1 numaralı bölgelere hükümetçe yerleştirilen kimselerin yerleştirildikleri yerlerde en az 10 yıl oturmak zorunda oldukları belirtilip dâhiliye vekilinin izni olmadıkça başka bir yere gidemeyecekleri ifade edilmiştir. İsmail Beşikçi bu durumu; asimilasyon süresinin on yıl olarak belirlenmiş olduğu şeklinde ifade etmiştir. Kürtler; Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve SSCB'den gelecek göçmenler ve de Anadolu'daki Türkler arasında eriyip kaynaşacaklar. Bu maddenin B fıkrasına göre ise de Batı'ya nakledilen Kürtler on yıl sonra bile icra vekilleri kararı olmadıkça başka bir yere gidemeyeceklerdi.⁴⁹⁹

İskân Kanununun bundan sonraki maddeleri teknik düzeyde olup 31. maddeden 36.maddeye kadar olan kısım gümrük muafiyetlerinden, 36-38 arası vergi ve resim muafiyetlerinden, 38. madde askerlik muafiyetinden bahsetmektedir. 39. ve 41. maddeler arasındaki bölüm mali hükümlerle, 42. madde iskân komisyonuyla ilgilidir. 43. maddeden 48 maddeye kadar olan maddeler icrai hükümlerle ilgilidir. 48. maddeden sonraki kısım ise müteferrik hükümlerdir.⁵⁰⁰ 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı iskân kanunu görülmektedir ki; dönemin konjonktürü de göz önüne alınarak değerlendirdiğimizde nüfusun homojenleşmesi doğrultusunda radikal kararlar getiren bir yerleştirme kanunudur. Yerleşim bölgesi olarak Türkiye'nin üç mntıkaya ayrılmış olması bunun göstergesidir. Bu kanun; hem yerleştirme iskân işleri, hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik hareketliliğin kırılması, hem de feodal yapıların bertaraf edilmesi, toprak dağıtımı gibi birçok fonksiyonu bünyesine barındırmıştır. Bu kapsamda, 2510 sayılı İskân Kanunu; Cumhuriyet rejiminin hedeflediği toplumsal yapının inşasında bir araç olarak rol oynadığı için önemli bir kanun metnidir.

⁴⁹⁸ S. Gök, *age.* s.79

⁴⁹⁹ İ. Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, *age.*s.152-153.

⁵⁰⁰ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, s.1166-1175

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı koşullar çerçevesinde güç kaybetmeye başlaması ile birlikte dağılma süreci ivme kazanmıştır. Dağılma süreci imparatorluk bünyesindeki farklı milletler arasında milliyetçilik akımının yayılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı bünyesinde yaşayan gayrimüslimler ve Müslüman unsurlar bağımsızlık talep ederek kendi ulus devletlerini inşa etmek istemişlerdir. Osmanlının dağılmasından sonra elde kalan Anadolu toprakları için bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Son savunma kalesi olan Anadolu'nun elde tutulması için ihtirasla mücadele edilmiştir. Bu coğrafya elde kalan son vatan toprağı olarak belirlenip burada Türk unsuruna dayalı bir ulus devlet inşası için girişimlere başlanmıştır. Bugünkü Misak-ı Milli sınırları içerisinde bir ulus devlet projesi hayata geçirilmiştir. Türk kimliği etrafında bir ulus devlet inşası fikri Balkan Savaşlarının kayıplarından sonra belirmiştir. Bu inşa projesinin ilk tohumları İttihat ve Terakki'nin politikalarında görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin birçok uygulamasına bakıldığında eğilimin Türk kimliği etrafında bütünleşme olduğu anlaşılmaktadır. Fakat o dönemin koşulları gereği bunun açık bir şekilde ifade edilmesi henüz mümkün görünmemekteydi.

Balkan Savaşları sonrasında ve akabinde patlak veren I. Dünya Savaşı ile nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bu hareketlilik sonucunda Müslüman nüfusun bir kısmı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Türkiye coğrafyasında daha homojen bir nüfus kitlesi birikmeye başlamıştır. Bu durumda ulus devletin gereksinim duyacağı nüfus kitlesi bu topraklarda belirmeye başlamıştır. Yeni kurulacak ulus devletin bu nüfus kitlesi ile Türk kimliğinin türdeşleşip berkitilmesi ve nüfusun arttırılması için yaşanan toprak kayıpları ile Balkanlarda kalan Osmanlı Müslüman Türkleri Anadolu'ya getirilip iskân edilmiştir. Bunun sonucunda Türk kültürüne bağlı nüfusun artışı sağlanıp boş olan Anadolu coğrafyası nüfuslandırılmıştır.

Yeni kurulan ulus devletin temel öğelerinden din, ulus inşasında göz önünde bulundurulmuş ölçüt olmuştur. Türdeş bir topluma duyulan gereksinim doğrultusunda din unsurunun baz alınması Türk Yunan Mübadelesinde karşımıza çıkmıştır. Yeni kurulan devletin nüfus kitlesinin büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluşması ve Kurtuluş savaşı boyunca Müslümanlığın göz önünde bulundurulması yeni kurulan devletin ilk yıllarında Müslümanlığın ulusun bütünleyici parçası olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda mübadele kapsamında Yunanistan'dan gelen 300 bin ile 600 bin arasında

değişen rakamlarla ifade edilen Müslüman nüfus Türkiye'ye gelmiştir. Aynı şekilde yaklaşık sayıları 1 milyon ile 1,5 milyon arasında değişen Anadolu Rum'u Yunanistan'a göç ettirilmiştir.

Kaynaştırma ve arındırma politikası ulus devletlerin yeknesak bir toplum inşa etmek için uyguladığı metotlardandır. Görülmektedir ki ulus devletin gereksinim duyduğu homojen toplum sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından benimsenmemektedir. Yunanistan da bu anlayış doğrultusunda hareket edip bu amacı gerçekleştirme peşindedir. 1934 yılında Türkiye'ye ne kadar muhacirin geldiği hakkında verilen soru önergesinde dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da göçlerin yaygın ve geniş çapta olduğunu vurgulamıştır. Türk Yunan Mübadelesi başarıya ulaşmış mıdır sorusunun cevabı her iki devlet için de farklılık gösterebilir. Türkiye açısından zanaat sahibi Anadolu Rumlarının gitmesiyle yeni kurulan Türk ulus devletinin iktisadi yapısını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen nüfusun iskânında ekonomik yetersizliklerden dolayı birçok sorun yaşanmıştır. Bu durum yeni kurulan devletin bütçesine ağır bir yük getirmiştir. Fakat Yunanistan'dan gelen Müslümanlar ulus devletin gereksinim duyduğu toplumsal homojenleşmeye katkı sağlamış ve ulus devlet ideolojisi doğrultusunda Türkiye'nin siyasal anlamda kazançlı olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın omurgasını oluşturan Türkiye Cumhuriyeti'nin 2510 sayılı iskân politikasının iki temele dayandığı görülmüştür. Birincisi; ulus devletin gereksinim duyduğu homojen nüfus kitlesinin oluşumunu sağlamak ki bu doğrultuda Türk kültürüne mensup nüfus kitleleri dış göçlerle Türkiye'ye getirilmiştir. İskân Kanununun ikinci temel amacı ise; iç iskâna yöneliktir. İç iskâna yönelik uygulamalar ise hem göçebe olan kesimleri yerleştirip üretici haline getirmek hem de cumhuriyet dönemi boyunca yaşanan Kürt ayaklanmalarının önünün kesilmesine yardımcı olmaktır. Böylece ulus devletin ihtiyaç duyduğu nüfus kitlesi nicelik olarak artabilecek ve nitelik açısından istenilir düzeye gelebilecekti. Misak-ı Milli sınırları içerisinde modern ulus devletin meşruiyet kaynağını oluşturacak kültürel birliğin gerçekleştirilmesine yönelik çabalar gösterilmiştir. Bu doğrultuda dış göçler ile bu kanun kapsamında Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya gibi Balkan ülkelerinden Müslüman nüfusun Türkiye'ye gelmesi yönünde teşvikler yapılmıştır. Bu dönemde gelen muhacirler iskân edildikleri yerlerde Anadolu'nun Müslüman nüfusunu oransal olarak arttırmış ve bu durum milli devlet inşasını kolaylaştırmıştır. Cumhuriyet döneminde iskân çalışmaları bu doğrultuda

muhaçirlerin Türk kùltürüne yakınlık ve yatkınlıkları göz önüne alınıp Türk kùltürlü muhaçirler, millet oluşumunda ve Türkleştirme projesinde araç olarak kullanılmışlardır. İskân çalışmaları kapsamında dışarıdan göçlerin teşvik edilmesi, Cumhuriyet dönemiyle başlayan milli devlet olma ve Türk kùltüründen olan nüfusu yurt içinde toplama amacını taşımaktaydı. Muhaçirlerin iskân edilme ihtiyacı ve bunların Türk kùltürüne sahip olmaları hükümet tarafından istenilmekteydi. Hükümetin öncelikli amacı; ana dili Türkçe olmayan nüfusun dağıtılması ve bu sayede homojen bir toplum oluşturulup kùltür birliğinin sağlanmasıydı. Bu doğrultuda 2510 sayılı iskân kanununun belirlediğı 1 numaralı mıntıkalara yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin yerleşmesine Türk kùltürüne mensup olmayan hiçbir ferdin tekrar yerleşmesine ve mıntıkanın eski yaşayanlarından olsa bile Türk kùltürüne bağı olmayan hiç kimsenin göç etmesine müsaade edilmeyecekti.

Kaynaşmanın sağlanmasına yönelik iç iskânlar daha çok Kürt nüfusunun yaşadığı bölgeye yönelik uygulamalardır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Kürt nüfusun yoğunlukta yaşadığı bölgede çıkan Şeyh Sait isyanı ve sonrasında devam eden ayaklanmaların iskân politikalarını yönlendirmede etkisi büyük olmuştur. Cumhuriyet rejiminin bu nazik koşullarda kökleşmesi için güvenlik ve tehdit algılarının da etkisiyle iskân politikaları önleyici bir araç olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda rejimin tehlikeye gireceğı endişe sert refleksler gösterilmesine yol açmıştır. Bu saikle Doğı ve Güney doğı Anadolu bölgelerine yönelik Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak bir dizi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanunu ile hem Türklük bilinci oluşturulup homojen bir toplum inşa etmek için özellikle Balkanlardan Türk kùltürüne mensup nüfus kitlesi Türkiye'ye teşvik edilip iskân edilmiş hem de devlet için güvenlik tehdidi oluşturan ayaklanmaların önüne geçmek için Kürt nüfusun Türk yoğunluklu bölgelere sevk edilerek Türk kùltürlü nüfus içerisinde kaynaştırılıp kùltürel birliğin oluşturulması hedeflenmiştir.

Bu yer değıştirme hareketlerinin hukuki dayanağı olarak İskân Kanunu yürürlüğe girmiştir. İsyanlardan sonra Doğı ve Güneydoğı Anadolu'ya yönelik özel düzenlemeler getirilmiştir. İsyana karışanlar Türk kùltürlü nüfusun içerisine serpiştirme yöntemiyle dağıtılmıştır. 1938 yılına kadar isyanların sürmesi bu bölgede şiddete dayalı karşı koyma uygulamaları kısa vadeli bastırma sağlayıp sorunun kaynağına yönelik kalıcı politikalar üretilememiştir. Bu bölgede iskân politikalarının istenilir düzeyde

başarı gösterememesinin nedenleri arasında devam eden isyanlar ile birlikte otoriter yöntemlerin, güvenlik gerekçesinin ve de asayişin ön plana alınıp iktisadi ve sosyal hizmetlerin çözüm yolu olarak değerlendirilememesidir. Baskın Oran; Doğuya fabrika götürmeden okul götürmenin bir de bu okullarda bükülgen olmayan bir uygulama yapmanın ideolojinin istendiği sonuca varmasının zorluğundan bahsetmiştir. Bu zorluk ile birlikte süregelen çalkantılar ulusal birliğin ordu yoluyla sağlanması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu durumda etnik bütünlüğün, dayanışmanın sağlanması sorunu, homojen toplum oluşması bakımından birincil sorun olup ideolojik araçlarla çözülebilir olmaktan çıkıp orduya bırakılmıştır. Bu durum ideolojinin yetersiz/çaresiz kaldığının da göstergesidir. Gönüllülük ölçütünün bir temele dayanması gerekliliği ile birlikte ters yönde bir etki oluşturmaması için bu temelin belirli bir bükülgenliğe ve rasyonel bir öze sahip olması gerekmektedir. Bu doğrultuda ve anlam çerçevesinde etnik türdeşlikten amacın soydaşlık olmadığı dayanışma olduğu görülecektir. Çünkü herkesi Türk yapmak zaten olanaksızdır.⁵⁰¹

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu ve diğer uygulamalar ile Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde hâkim olan sosyal ve siyasal yapılanma diğer bir değişle feodal yapılanma bertaraf edilmek istenmiştir. Çağdaş bir ulus devlet ile tezat bir görünüm arz eden bu yapılanmanın tasfiyesi için çabalar gösterilmiştir. Fakat görülmektedir ki ne iskân uygulamaları ne de bölgeye yönelik sıkıyönetim politikaları bu yapılanmayı tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Bunun nedeni bu bölgeye modernleşme ile birlikte hizmet politikalarının girmemiş olduğu mu yoksa modernleşmeye karşı bir direnç mi gösterildiği sorusu başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğuya Anadolu'ya yönelik özel idari yapılanmanın kurulması, umumi müfettişlikler, Şark Islahat Planı Türkçenin dışında dillerin konuşulmasının yasaklanması gibi uygulamalar homojen Türk unsuruna dayalı kimlik inşası doğrultusunda atılan adımlardır. Bu bölgelerde hareketlilik artıkça önlemlerin Türk kimliği vurgusu sert tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Ulus devlet yapısıyla uyuşmayan nüfus yapısının değiştirilmesi için dış göçlerle Türk kültürlü nüfus teşvik edilmiş ve ülke içerisinde de istenilen nüfus yapısının oluşturulmasına yönelik çaba gösterilmiştir.

---

⁵⁰¹ B. Oran, *age*, s.204-205

Bu Kanun ile yerlerinden sürgün edilenler ile birlikte toplumsal kaynaşmanın sağlanacağı köklü değişiklikler yapılamamıştır. Çünkü bu kânun ile belirli bir süre sonra sürgün edilenler yerlerine geri dönmüş ve iktisadi güçlerini kırarak köklü atılımlar gerçekleştirilememiştir. Bu durum feodal yapıyı ortadan kaldırmadığı gibi toprak reformu da gerçekleştirilememiştir. Bu koşullarda bölgede merkezi otoriteyi hâkim kılmaya yönelik tedbirler arttırılmıştır. Buradaki hareketlilik bastırılıp rejimin kökleşmesi için bu düzenleme ve önlemlerin uzun süreli olmasa da kendi dönemi içerisinde rejim için risk oluşturan ayaklanmaların önüne geçilip bu direncin Cumhuriyet dönemi için kırıldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda rejimin kendini tahkim etmesi sağlanmıştır.

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı Kanunu, dönemin sosyo politik koşulları ve dünya siyasetinde konjonktürel olarak uluslaşmanın yükselişe geçtiği bir zaman diliminde, milli bütünlük oluşturmak amacıyla çıkarılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında ulus devletlerde otoriter ve totaliter eğilimlerin ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu geç dönemde Osmanlı bakiyesi üzerinde yükselen ulus devletinin oluşumu, Batı Avrupa'daki gibi kendi iç dinamikleri neticesinde gerçekleşmemiştir. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sona ulusal kimliğin yerleşmesi için çok çabalar sarf edilmiş ve sürecin sancılı geçtiği görülmüştür. 20. yüzyıl gibi geç dönemde uluslaşmaya başlayan genç Türkiye Cumhuriyetinde toplumu kontrol altında tutma yoğun ideolojik yönlendirmeye ulusal Türk kimliğinin yerleşip kökleşmesi yolunda kanallar açılmıştır. Bu kanallar; eğitim, tarih, vatandaşlık, iskân uygulamaları, yurt kitaplarının üstlendiği misyon, edebiyat, din, halk evleri, basın vb. devletin ideolojik araçları vasıtası ile toplum şekillendirilmiştir.

1930'lu yıllar Türk kimliğinin tarihsel köklerine dayandırıldığı etnik dayanaklarının güçlü olduğu dönemdir. Türklük bilinci, Türk milleti vurgularının yoğun tonda ifade edildiği zaman dilimidir. Türk Tarih Tezi ve Güneş dil teorisi bu vurguları güçlendirmiştir. Kürt isyanları neticesinde daha da berkitilen Türklük vurgusu uygulamalara da yansıyor zaman zaman ırk şekline bürümüştür. Bunun yansıması olarak 2510 sayılı İskân Kanununda ırk vurgusunun yapılması bunun göstergesidir. Kurtuluş Savaşı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke içerisinde Türkiye coğrafyasında yaşayan bütün kesimlere yönelik bakış açısı önceleri toprağa bağlı vatandaşlık anlayışı hâkim iken sonraki yıllarda tek dil, tek kültür ve soya dayalı bir vatandaşlık düşüncesine yönelik eğilim güçlenmiştir. Bu dönüşümün nedenlerinden biri

iktidarın tedricen artarak karşı karşıya kaldığı isyanlar ve muhalefet karşısında tutunum ideolojisi olarak daha milliyetçi politikalar sergilemesidir. Türk devriminin yöneldiği amaç yeni bir toplum ve devlet projesiydi. Bu amaç doğrultusunda kullanılan araçların otoriterliği söz konusu olmakla birlikte ana amaç çağdaşlaşma doğrultusunda; uluslaşma, devleti ve toplumu dinsel ideoloji ve kurallar baskısından kurtarma ve millet egemenliği rejimini kurmaktır. Ülke içerisinde var olan birçok etnik topluluğun çoğunluğu oluşturan Türk ulusu içerisinde ‘özdeşleştirilerek’ bir ulus inşa edilmesi amacı doğrultusunda hareket edilip bu kanunun homojen bir toplum projesinin parçası olduğu açıktır.

Toprak reformu uluslaşmanın temel öğelerinden biri ve iskân politikaları ile yakından ilişkili olduğu için Şeyh Sait isyanı ve sonrasında feodal rejime son vermek için ilk iş olarak düşünülmüştür. Feodal yapıyı oluşturan yerel güçler ve devlet bölgede ekilebilen toprakların mülkiyetinin geneline sahipti. Devlet, Doğudan Batıya sevk edilen yerel güçlerin etkinliğinin ortadan kalkacağını düşünmekteydi. Bu doğrultuda mevcut kanunların ve çıkacak toprak kanununun hükümleri doğrultusunda bu kişilerin toprağı, topraksız halka verileceği ileri sürülmüştür.⁵⁰² Çoğunluğu ağa, bey, şeyh gibi feodal yapıyı temsil eden ileri gelenler, alınan önlemler sonucunda bölgeden batı illerine nakledilip ellerinde bulunan topraklara el konulmuştur. Fakat toprakların hazineye devrinde başarı sağlanamamıştır. Kanuni düzenlemelerle belirli bir süre sonra da bu kişilerin eski yerlerine geri dönmelerine izin verilmiştir. İskân alanında yapılan düzenlemeler ve 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanunu ile dışarıdan getirilen göçmenlerin yerleştirilip, üretici durumuna getirilmesi noktasında ve nüfusun homojenleşmesi doğrultusunda başarı sağlanmaya çalışıldıysa da bu kanunu ile çözülmesi hedeflenen topraksızlık sorunu çözülememiştir.

Bu kanun ile ilgili eleştiri noktalarından biri de sert hükümlerin anayasa ile vatandaşlara tanınmış olan tabii hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmasıdır. Devlet yetkililerine dünyanın hiçbir yerinde hürriyetlerin sınırlandırılmasına yönelik bu kadar sınırsız yetki verilmediği, bu durumun zorla ayrılıklar ortaya çıkardığı ve birçok masum insanın mağdur edilmesine yol açtığı ileri sürülmüştür. Kiriş’in bu konudaki değerlendirmesi ise Türk milliyetçiliği başlangıçta vatandaşlığa dayalı Fransız modeline

⁵⁰² Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939, s.205. Aktaran: Salhaddi Gök, *Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskan Politikaları (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, s.336

yakın iken zamanla değişikliğe uğrayarak ırk ve kültüre dayalı bir seyir takip ettiği yönündedir.⁵⁰³

2510 sayılı iskân kanununun İç iskâna yönelik yapılan uygulamaları hakkında tek parti iktidarının son dönemlerine kadar eleştirel bir yaklaşım aleni bir şekilde görülmesi de çok partili hayata geçtikten sonra bu kanun insan hak ve hürriyetleri açısından incelenip eleştirilmeye ve iktidarın icraatları sorgulanmaya başlanmıştır. Erken cumhuriyet döneminde nüfus politikaları ve iskân uygulamaları ulus inşası sürecinde olan Türkiye cumhuriyeti devletinin uluslaşmasının ayaklarından birini oluşturmuştur. Araştırma sorularımızı oluşturan iskân uygulamalarının ulusal kimliğin inşasındaki rolü, mübadele kapsamında ve daha sonraki yıllarda Balkanlardan gelen Müslümanların Türk ulusal kimliğinin inşasına katkı sağladığı görülmektedir. 2510 sayılı iskân kânununun dış göçlerle Türkiye'ye gelen Müslümanları teşvik edici yanlarının bulunması Türk kültürüne sahip nüfus kitlesini artırmıştır. Bu kanunun diğer bir amacı olan iç iskân uygulamalarının ise kendi dönemi içinde değerlendirdiğimizde ülke içerisindeki Kürt hareketliliğine karşı bir önleyici unsur olmakla birlikte nüfusun kaynaşması ve homojenleşmesi doğrultusunda ulus devletin gereği olan dil ve kültür birliğini istenildiği gibi sağlayamamıştır. Bununla birlikte tek parti dönemi boyunca inkılapların gerçekleştirilebilmesi için tehlike arz eden isyanlar bastırılmış ve ulus devletin kökleşmesi için gereksinim duyulan toplumsal koşulların oluşturulmasında önemli roller üstlenmiştir. Bu doğrultuda Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerine yönelik hedeflenen amaçlar tam anlamıyla sonuç vermediği görülmekle birlikte devlet otoritesinin bölgede güçlendirilmesi ulus devlet sürecine olumlu yönde etki yapıp inkılapların başarıya ulaşması noktasında yardımcı olduğu görülmüştür. Bu kanun uluslaşmasını kökleştirmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti devletinin gereksinim duyduğu nüfus kitlesinin Türkiye'ye göç edip iskân edilmesi ve bu doğrultuda Türk kültürüne sahip nüfus kitlesini arttırıp Türk kimliğinin güçlendirilmesi noktasında önemli bir kanun metnidir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir politika olarak takip edilen iskân uygulamaları, erken cumhuriyet dönemi için son derece önem arz etmiştir. Bu coğrafyada homojen nüfus kitlesinin oluşturulmasına yönelik çabalar, çok geniş bir alanı kapsamıştır. Mübadele kapsamında Yunanistan ile yapılan nüfus değişimi, göçebe olan kesimlerin yerleşik hayata bağlanması, sonrasında içteki Kürt hareketliliğine

⁵⁰³ Kemal Kirişçi – Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, 1997, s.109

yönelik alınan önlemler, kaynaşmış tek vücut bir nüfus kitlesi oluşturmaya yönelik çabalar olduğu, diğer bir deyişle ulus devletin gereksinim duyduğu homojen bir toplumsal yapının inşa edilmesine yönelik uygulamalardır. Bu iskân politikaları aracılığıyla Türk ulusal kimliği güçlendirilip kökleştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Arı, K. (1995). *Büyük mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Arı, K. (1992). "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar," *Atatürk Araştırma Dergisi*, 7/23, Mart.
- Ahmed, F. (1995). *İttihad ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınevi, İstanbul.
- Aktoprak, E. (2010). *Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Ankara.
- Akçura, Y. (2015). *Üç Tarz -ı Siyaset*, Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülüğün Tarihi, Türklük Fikri, Türklük Cereyanı, Türk Ocakları*, Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçam, T. (1997). "Hızla Türkleşiyoruz," Yayına Hazırlayan, Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akçam, T. (2002). "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler," Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt: IV, İstanbul.
- Akçam, T. (1997). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği," Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2006, Mart). "Talat Paşa ve İttihat Terakki," *Teori Dergisi*, Yayına Hazırlayan: <http://genclikcephesi.blogspot.com>.
- Anderson, B. (2004). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Alkan, M. Ö. (2009). "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt: I İstanbul.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Aygün, H. (2011). *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Aybars, E. (1997). "Osmanlıdan Cumhuriyete Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batının Etkisi," Bigin, N. (Yay. Haz.) (1997). "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik" *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Atay, F. R. (2012). *Batış Yılları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Aktar, A. (2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Ataberk, A. (1947). *Demokrasi Devrinde İskân Kanunu ve Haksızlıklar*, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Der. Nimet Arsan, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara.
- Aytekin, A. E. (2015). “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında,” (Yay. Haz.) Atılğan, G. vd. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Aydın, E. (2015). *Demokrasinin Dayanılmaz Ağırlığı*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus Devlet Ya Da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserleri 1, Gözlem Matbaacılık, İstanbul
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Der. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.
- Belge, M. (2004, 9 Mart).“Cemaat ve Toplum,” Radikal.
- Beşikçi, İ. (1977). *Bilim Yöntemi Türkiye'deki uygulama:1 Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul.
- Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, Ankara.
- Beşikçi, İ. (1991). *CHP Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Beşikçi, İ. (2009). *Resmi Tarih Tartışmaları 6 Resmi Tarihte Kürtler*, Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul.
- Kemaloğlu, M. (Ed.) (2007). *Nuri Bilgin, Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (1997). “Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Milli Kimlik,” Haz. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayınları, İstanbul*.
- Bora, T. Gültekingil, M. (ed.), (2007).*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.III Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulut. Ç. E. (2015, Bahar).*Devletin Taşradaki eli: Umumi Müfettişlikler*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, Sayı:21
- Chatterje, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, (çev: Sami Oğuz), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Copeaux, E. (2002). “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt:VI. Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet, 16 Temmuz 1930.
- Çaylak, A. vd. (Ed.) (2010). *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politikada*, Savaş Yayınevi, İstanbul.
- Çağaptay, S. (2002). “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* Cilt: IV. Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Develioğlu, F. (2001).*Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset* (1923-1946), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. (2006). ‘Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği’,*Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 9/38 Milliyetçilik:1
- Dündar, F. (2002).*İttihat ve terakkinin Müslümanları İskân Politikası* (1913-1918) İstanbul.
- Eriksen, T. H. (2004).*Etnisiteve Milliyetçilik, Antropolojik Bir Bakış*, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. M.- Kaya, A. (Der), (2015).*Türkiye’nin Göç Tarihi, 14. Yüzyılsan 21. Yüzyıla*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ergil, D. (1995). *Bir Düz Bir Ters*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Eyüpoğlu, E. (1998) “*Dar Zamanlar Cumhuriyetinde Ölmeye Yatmak*” Editör: 75. *Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ersanlı, B. (2002). “*Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi*” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt: IV. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, Profil Kitap, İstanbul.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gökalep, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Göktaş, H. (1991). *Kürtler İsyan-Tenkil*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Gök, S. (2005). *Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskân Politikaları*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Güriz, A. (1974). *Türkiye 'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma vakfı Yayınları, Ankara.
- Güvenç, G. (1995). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gündüz, M. (2008, Temmuz). *Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yı:11, Sayı:45, Ankara.
- Geray, C. (1970, Aralık). 'Türkiye'de Göçmen hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi' *Amme İdaresi Dergisi*, ¾
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, (çev: AyşeÖzdemir), İletişim Yayınları, İstanbul
- Hanioğlu, Ş.(1986). 'Osmanlıcılık' *Tanzimattan Cumhuriyete Doğru Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt V, İletişim Yayınları
- Habermas, J.(2002).*Öteki olmak Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İlknur Aka) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (2008). *Devlet ve Kürtler*, Doğan Egmont Yayınları, İstanbul.
- Hilav, S.(1989) "Düşünce Tarihi (1908-1980)" Yay. Yön. Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye Tarihi* 4, Cem Yayınevi, Ankara.
- İskân Tarihçesi. (1932). Hamit Matbaası, İstanbul
- İlyas, A. (2014). Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar, *International Journal of Social Science* Doinumber:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2496> Number: 28 , p. 329-348, Autumn II
- İnan, E. C. (2016, Ocak- Haziran). Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme, *Göç Araştırmaları Dergisi*,2/3
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998, Mart). 'Bir Tepeden İnme Reform Denemesi: Çiftçi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi' *Birikim Dergisi*, sayı:107, www.Birikimdergisi.gov.com
- Kirişçi, K. Minrow, M. G. (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve gelişimi*,(Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2006).*Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir)İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Karpat, K.(2009).*Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*,(yayına hazırlayan ve çeviren: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kazan, G. (1970). *MilliTürk Devletinin Kuruluşu ve Göçler*, İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30/1-4
- Keyder, Ç. (2013). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Keyman, F. (2010). “Türkiye Siyasi Tarihi ve Modernleşme,” *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politikada*, Ed. Çaylak, A. vd. Savaş Yayınevi, İstanbul.
- Kili, S. Gözübüyük, Ş.(2000). *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifak’tan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, (çev. Şevket Serdar Türet, Rekim Ertem, Fahri Erdem), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2009) , “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet,” (der.). Bora, T. Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve Milliyetçilik*, (çev. Siren İdeman), Metis Yayınları İstanbul.
- Levis. B. (1996). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*(çev. Metin Kıratlı) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mardin, Ş. (2009). “Yeni Osmanlı Düşüncesi,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1997). *Makaleler 1 Türkiye’de toplum ve Siyaset*,(der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1994). *Toplu Eserleri 1 Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895- 1908* İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1996). *Toplu Eserleri 5, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*,(çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mumcu, U. (2005). *Kürt Dosyası*, Umay Yayınları, Ankara.
- Nişancı, Ş. (2010) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e önemli Siyasal Akımlar Ya Da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü,” Ed. Adem Çaylak vd. Savaş Yayınevi, İstanbul.
- Nabi, Y. (Eylül 1939). Ülkü.
- Okutan, M. Ç. (2009). *Tek Parti dönemi Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir inceleme*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Oran, B. (2004). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan İç Mevzuat, İçtihat Uygulama* Tesev Yayınları, İstanbul.
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları*, Eleştirel Bakış, Doğu Batı Yayınları Ankara.

- Özer, A. (2009). *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürler ve Türkler*, Hemen Kitap Yayınları, İstanbul.
- Öğün, S. S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Öztan, G. G. (2007). “Şiddetin Modern Meşrutiyet Zemini: Ulusal İntikam” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:10, Sayı:43
- Özbudun, E. (1998). “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu,” Ed. Artun Ünsal, 75. *Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Parlak, İ. (ed), (2015). *Ötekinin Var Olma Sancısı, Türk Politik Kültüründe Şeytanlaştırma Eğilimleri*, Dora Yayın, Bursa.
- Pamak, M. ‘Türkiye’de Toprak Reformu,’ [dergipark.gov.tr/download/ articlefile/101187](http://dergipark.gov.tr/download/articlefile/101187),
- Pekel, G. (1934, Ocak). *Muhaceret ve İskân*, Siyasi ilimler Mecmuası, Sayı: 84.
- Safa, P. (1988). *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sarı, M. (2005). *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İskân Faaliyetleri 1923-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Sarı, M. (Güz, 2011). ‘Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar’ (1923-1938), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/14
- Sarı, M. (2010). ‘Atatürk Dönemi İskân Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi’, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* Tarihın Peşinde, Sayı:4.
- Sepetçioğlu, T. E. (Ocak 2014). “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mücadele Nedir, Mubadiller Kimlerdir?” TSA Yıl:18 dergipark.gov.tr/doi-load/article-file/200499
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (çev. Sonay Bayramoğlu- Hülya Kendir) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Smith, D. A. (2014). *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)* Cilt:1 Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Somel, S. A. (1997). “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Kimliği,” Der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Şener M. (2015). “Burjuva Uygarlığının Peşinde” *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasi Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd. Yordam Kitap, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt:3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Umumi Nüfus Tahriri, (1929). 28 Teşrinievvel 1927, Fasikül III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara.

- Uslu, A. Aytekin, A. E. (2015). 1908-1923, “Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd. Yordam Kitap, İstanbul.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Ünsal, A. (1998). (Ed.). 75. *Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ünüvar, K. (2009) . “İttihatçılıktan Kemalizm’e İhya’dan İnşa’ya,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt: I İstanbul.
- Taşkın, T. (2008, Temmuz). 2. Meşrutiyet Sunuş yazısından, *Doğu Batı Düşünce dergisi*, 11/45 Ankara.
- Tekeli, T. (1990). “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu.” *Toplum ve Bilim*, sayı: 50.
- Tekeli, E. Esat. (1945, 13 Mart). ”Genel Müfettişlik yetkileri” *Ulus*
- Tanör, B. (1997). *Kuruluş (Türkiye 1920 sonraları)* Yenigün Haber Ajansı (cumhuriyet gazetesinin okurlara armağanıdır)
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Timur, T. (1998). “Türkiye’ye Kimlik Politikası ve Gerçeklik Tarihi Bir Panorama,” Ed. Artun Ünsal, 75. *Yılda Tebaadan Yurttaş’a Doğru*, İstanbul.
- Toprak, Z.(1995). *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950 Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toker, Y. (2010). *Atatürk’ün Kürt Politikası*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Toker, N. Tekin, S. (2007). “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri, Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt: III. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul.
- Tuncay, M. (1989). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin kurulması*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, A. (2010). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Yıldırım, E. (Mart 2015). “Modernitenin Eleştirisi ve ‘Milliyetçi Söylem’ Bağlamında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak,” *Amme İdare Dergisi*, 48/1
- Yıldırım, E. (Eylül 2014). “Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6

Yörük, Z. (2002). “Politik psişe olarak Türk Kimliği,” Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekin, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, İstanbul, Cilt: IV, İstanbul.

Zürcher, E. J. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul

RESMÎ KAYNAKLAR

TBMM Zabıt Ceridesi, (01.12.1928). Dönem 3, Toplantı 2, C:VI, S.2.

Düster,3. Tertip, C: X, 1934, s. 184

TBMM Zabıt Ceridesi, (12 Kasım 1934), Dönem 4, Toplantı 4, C. XXV, s.15.

TMMM Zabıt Ceridesi, (7 Haziran 1934) Dönem 4, İçtima 3, Cilt: XXIII, EK, s.6

TBMM Zabıt Ceridesi, (20 Nisan 1340) Dönem 2, İçtima 2, Cilt 8/1 s.910

TBMM Zabıt Ceridesi, (02 Haziran 1934) , Dönem 4, Toplantı 3, Cilt: XXIII, s. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi,(27 Kasım 1340), Dönem 2, Toplantı 2, C.IX, s.60

TBMM Zabıt Ceridesi,(11 Haziran 1934) Dönem 4, Toplantı 3, C:XXIII, 1934, Ek Sıra No: 189, s.2

TBMM Zabıt Ceridesi, (4 Mart 1924), Dönem2, Toplantı 2, Cilt:15, s.134

TBMM Zabıt Ceridesi, (02 Haziran 1934), Dönem 4, Toplantı 3, C: XXIII, s.1-4

İskân Hakkındaki 2510 Sayılı Kanuna Ek Kanun T.C. Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1935

TBMM Zabıt Ceridesi, (18 Haziran 1927), Dönem 2, Toplantı 4, Cilt:XXXIII, s.153-154 (Ek3)

Düster, 3. Tertip, C: VIII, 1946

TBMM Zabıt Ceridesi, (31 Mart 1928), Dönem 3, Toplantı 1, C:1 s.85

TBMM Zabıt Ceridesi, (7 Haziran 1934), 4. Dönem, Toplantı 3, Cilt:23, (İskân Kanunu Muvakkat Encümeni) s. 8

TBMM Zabıt Ceridesi, (18 Haziran 1927) Dönem 2, Toplantı 4, Cilt: XXXIII, s.153-154

TBMM Zabıt Ceridesi,(5 Aralık 1927), Dönem 3, Toplantı 1, Cilt: 1, s.87

TMMM Zabıt Ceridesi, (14 Haziran 1934), Dönem 4, Toplantı 3, Cilt: XXIII, Ek, s.142

TBMM Zabıt Ceridesi, (7 Haziran 1934) Dönem 4, Toplantı 3, Cilt: XXIII, s.68

TBMM Zabıt Ceridesi, (14 Haziran 1934), Dönem 4, Toplantı 3, Cilt: XXIII, s.142

TBMM Zabıt Ceridesi,(14 Haziran 1934) Dönem 4, Toplantı 3, Cilt: XXIII, s.143

TBMM Zabıt Ceridesi, (25 Aralık 1935) Dönem 5, Toplantı 1, Cilt:VII, s.175

TBMM Zabıt Ceridesi, (7 Haziran 1934), Dönem 4, Toplantı 3, C:XXIII, Ek, s.11 -12

Düstur, 3. Tertip Cilt:15 Teşrisani 1933 Teşrinevvel 1934, Başkent Matbaası, Ankara,1934, s. 1156-117

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 1156-1171, Ek 9. 239, T.C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, No: 2733,

TBMM Zabıt Ceridesi, (14 Haziran 1934), Dönem 4, Toplanma 3, Cilt: XXIII, s.141

T.C. Resmi Gazete, 7 Teşrinievvel 1336, sayı:2733, s.4004

Ayın Tarihi, Temmuz 1934, Nu: 7

Ek: 1. 2510 Sayılı İskân Kanunu⁵⁰⁴

Kabul tarihi: 14 Haziran 1934

Resmi Gazete ile neşir ve ilanı: 21 Haziran 1934 – Numara: 2733

Madde 1 – Türkiye’de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfuz oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 – Dâhiliye Vekilliğince yapılıp, İcra Vekilleri heyetince tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskân mıntıkaları bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır. 1 – Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir. 2 – Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. 3 – Numaralı Mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerlerdir. Yukarıda yazılan iskân mıntıkalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri heyeti kararına bağlıdır.

fasıl: I Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü

Madde 3 – Türkiye’de yerleş 420 Türkiye’de yerleşmek maksadı ile olmayıp, bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. madde’de yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur. Dâhiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 – A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar.

B: Anarşistler.

C: Casuslar.

Ç: Göçebe Çingeneler.

⁵⁰⁴ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, Teşrinisani 1993-Teşrinievvel 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, s.1156-1175

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar. Bulaşıcı hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastahanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5 – Hususî bir ahit dolayısıyla Türkiye'ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve hükümetçe verilen kararlara göre alınırlar.

Madde 6 – A : Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir “muhacir kağıdı” almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kağıdı muvakkat doğum kağıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B : Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın vatandaşlığa geçirilirler.

Madde 7 – A : Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler, Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecburdurlar.

B : Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü (tekrarı) halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler. C : Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

fasıl : II İçerde Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri

Madde 8 – Türkiye içinde toprağı dar veya azmazlık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn, gerekse göçebe bulunsun 3 numaralı mıntıkalar halkını yasayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye, evleri dağınık, köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya, hoşları, obaları ve komları, köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye Dâhiliye Vekili selâhiyetlidir. (Hoğ: Orman kenarında

genellikle çalılardan yapılan evlere denir. Kom: Genellikle Doğu'da üstü toprakla örtülü evlere denir. Her iki kelimedede yerel manada kullanılmıştır.

Madde 9 – Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk Kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmek suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri Milli sınırlar dışına çıkarmaya Dâhiliye Vekili selâhiyetlidir.

Madde 10 – A : Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilâma müstenit de olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.

B : Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı - kayıtsız bütün gayrı menkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrı menkuller muhacirlere, 422 mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrı menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicilinde aidiyete dair bir kayıt yoksa, yahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da, halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve Aşiret fertleri de bu gayrı menkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararı ile hallolunur. İdare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı, katidir.

C : Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, İcra Vekilleri heyeti kararı ile Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Ç : Türk tebaasından olup ta, Türk Kültürüne bağlı bulunmayan Aşiretler fertlerinin dağılık olarak 2 numaralı mıntikalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dahiliye Vekili selâhiyetlidir.

Madde 11 – A : Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B : Türk Kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk Kültürüne bağlı olup ta Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında, harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri heyeti kararı ile, Dahiliye Vekili, lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile, başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C : Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının % 10'unu geçemez. Ve ayrı mahalle kuramazlar.

Fasıl : III İskân

Madde 12 – 1 numaralı mıntıkalara:

A : Yeniden hiçbir Aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleştirilmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B : Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarında yerleştirilir.

C : Bu mıntıklarda 1914'den önce yerleşip anadili Türkçe olan ve umumi veya milli savaşta mıntıka dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç : Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak bu mıntıklara alınıp yerleştirilirler.

D : 3 numaralı mıntıklar halkından veya 1 numaralı mıntıklar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntıklara iskân edilirler.

E : 1 numaralı mıntıklar haricindeki Vilayetler ahalisinden bu mıntıklara, aileleri ile birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaifleri, yine

bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mıntikalarda askerlik etmiş olup, terhislerinde ailelerini getirerek ve bekar olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre iskân edilirler.

Madde 13 – 2 numaralı mıntıkada: 1 – Aşağıda yazılanlar Dâhiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler.

A : Dışarıdan gelen teşkilatlar ve mülteciler,

B : Bu mıntikalardaki aşiretler,

C : 1 ve 3 numaralı mıntikalardan naklolunanlar.

Ç : 1 ve 3 numaralı mıntikalar halkından olup, bu mıntikalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler.

D : 1 numaralı mıntikalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2 – Aşağıda yazılanlar İcra Vekilleri Heyeti kararı ile nakil ve iskân edilirler.

A : Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B : Heyelan ve seylap gibi afete uğrayan kimseler,

C : Verimsiz veya azmazlık veya bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak mıntikalardaki insanlar,

C : Harsi, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler,

3 – Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14 – Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 numaralı mıntikalar halkı, iklimi, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mıntikalara nakil ve iskân edilirler. 3 numaralı mıntikalara İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilmez.

Madde 15 – 1 – Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, hükümetçe naklolunanları eşya ve

hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse, en yakın istasyon veya limana kadar parasız nakledeleler. İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini tatbika mecburdurlar. 2 – 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. maddelerde yazılı dahilde bir yerden diğere yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen teşkilat veya mültecilerden ihtiyaçları olanlar:

A : İskâna tâbi tutulurlar,

B : Kendilerinin zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilir.

C: Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren 1 yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri hükümetçe meccanen temin olunur.

Ç : Bunlardan çok fakir olanlarına bir defalık, giyecek de hükümetçe verilebilir.

3 – Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân isteyen bütün muhacir ve mültecilere hükümetçe masraf yapılamaz. Ama, imkan olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik verilir. Masrafları kendi tarafından ödenmek şartıyla nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe temin ve tanzim olunabilir.

4 – Hükümet kararı ile getirilen muhacirlerden ihtiyaçlı, ihtiyaçsız aranmayarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur. Ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin B fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları hükümet tarafından verilir.

5 – İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla Dâhiliye Vekilliğince serbest iskâna izin verilebilir.

6 – İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmaya yarıyan bir “ihtiyaç derece cetveli” Dâhiliye Vekilliğince yapılır.

Madde – 16 A : Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

B : Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler.

E : Evli Çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskân görürler.

G : Türk muhacir ve mülteciler hısımlar ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17 – İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkarlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri veya mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır. Köylerde, kasabalarda sanatkarlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprakta verilir. İskân derecesini gösteren (toprak tevzii cetveli) ilişiktir:

I – Ziraat topraklarında:

A : İki nüfuslu bir aileye:

En az dekar En çok dekar 30 45 İyi topraklardan 45 60 Orta topraklardan 60 90 Aşağı topraklardan B : İki den fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilave olunur: En az dekar En çok dekar 10 15 İyi topraklardan 15 20 Orta “ 20 30 Aşağı “

II – A : İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarında sulu bostan yerleri ile kürümlü bağ veya yetişkin verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyve bahçelerinden: En az dekar En çok dekar 6 15

B : İki den fazla her nüfus için iki dekar arttırılır.

IV – Teşkilat ve mültecilerden yüksek mektep mezunları ile Türkiye'ye veya Türk Milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için birinci veya ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlası ile verilir.

V – Bir numaralı mıntıkaya iskân edilen mütekaaitlerin ve iki ve üç numaralı mıntikalardan 1 numaralı mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların

427 yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri dördüncü bentteki fazlaları ile verilir.

18 ve 19. maddelerde iskân edilenlere barına ve köylerdeki ortak kullanıma yönelik getirilen kolaylıklar belirtilmektedir. 20. maddede ise 1 numaralı bölgelere iskân edilenlere, değeri peşin ödenmek üzere iskân derecesinin 2 katı toprak verileceği ifade edilmiştir. 21. Maddede iskân edilenlere dağıtılacak topraklardan ve evlerden söz etmekte, 22, 23 ve 24. maddelerde de bu evlerin, toprakların boşaltılmasında, bunlara el konulmasında valilerin ve kaymakamların kesin yetkileri olduğu belirtilmektedir. 26, 27 ve 28. maddelerde 3 numaralı ve 1 numaralı mıntıkalarından mecburi iskâna tabi tutulanların yani, sürgüne gönderilenlerin topraklarının kesinlikle devlete geçeceği, bunun karşılığında belirli bir bedel ödeneceği, bu bedelin de mahalli takdir komisyonları tarafından takdir edileceği belirtilmektedir. 29. madde ise:

Madde 29 – A : Hükümetçe iskân edilen teşkilâtler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler, yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dâhiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürürler.

B : 1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkada, 9, 10 ve 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler 10 yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Kanunun 30. maddesinde ise, 1 ve 2 numaralı bölgelere iskân yoluyla yerleşenlere, borçlu veya borçsuz olarak verilen gayri-menkulleri 10 yıl müddetle satılıp bağışlanamayacağı gibi yasaklar hükme bağlanmıştır. Kanunun bundan sonraki maddeleri yine teknik düzeydedir.

31 - 37. maddeler dışardan gelecek olan muhacirler ve mülteciler için gümrük ve vergi muafiyetini, 38. madde ise, askerlik muafiyetini belirtmiştir.

39- 41. maddeler mali hükümlerden söz etmektedir.

39. madde şudur:

I : 1 ve 2 numaralı mıntikalarda 12 ve 13. maddelere mutabık olarak hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek teşkilatlara, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885 428

numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye sanat ve ziraat, alet ve edevatı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı mıntıkaldakilere iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek topraklar ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzii cetvelinin 3. bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II : 2 numaralı mıntıkada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân edilecek teşkilatlara ve mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmağa tabidir. Borçlanma muameleleri Dâhiliye, tahsilât, tahsili emval kanununa göre Maliye Vekâletince yaptırılır.

42. madde iskân Komisyonlarının oluşturulmasına yönelik düzenlemeleri, 43 - 50. maddeler ise, icraya ilişkin bazı hükümlerden, kanunu yürütmek için tüzük ve kararnamelerin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılıp uygulanacağını dile getirmektedir.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: FATMA BUĞDAY
Doğum Yeri: ÇERMİK/DİYARBAKIR
Doğum Tarihi: 12.09.1985
E-posta: fatosbugday@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: İzmir/Bornova Çimentaş Lisesi
Lisans: Adnan Menderes Üniversitesi Kamu yönetimi
Yüksek Lisans: Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, Siyaset Bilimi Programı
Doktora:
Yabancı Dil ve Düzeyi: Yökdil: 74